

www.turkishstudies.net/religion

Turkish Studies - Comparative Religious Studies

eISSN: 2667-5544

Research Article / Araştırma Makalesi

ANKARA SCIENCE
UNIVERSITY

On the Pre-Christian Religious Codes of the Old Bulgars: Syncretic Traces in the Imperial Geography

Eski Bulgarların Hristiyanlık Öncesi Dinî Kodları Üzerine: İmparatorluk Coğrafyasında Senkretik İzler

Ali Ekber Sayın*

Abstract: Imperial geographies, by their very nature, are fertile grounds where communities of diverse ideological and belief-based origins exhibit a shared existence and transform one another rather than negating each other. This study aims to question the established paradigm that treats the pre-Christian religious codes of the Old Bulgars as an isolated steppe belief brought from the Altai and sequestered along the Danube, and to analyze this belief system from the perspective of a syncretic imperial theology that integrated with the Eastern Roman cultural sphere and local elements. Conducted through qualitative theological and philological analysis methods, this research examines the codes of this religion in the light of Pope Nicholas I's *Responsa*, Eastern Roman chronicles, and the epigraphic remains belonging to the Old Bulgars themselves; where necessary, a comparative reading has been carried out with sources belonging to other cultural semiospheres. The data analyzed and the findings obtained demonstrate that the Old Bulgar faith did not dissolve or vanish within the imperial crucible; on the contrary, through a formal metamorphosis, it maintained an ontological continuity in every phase of life, from oaths taken on swords to healing stones, and from sovereign strangulation rituals to daily nutritional and veiling taboos. In this geography, which political history codes merely as a field of conflict, a deep ground of mutual engagement was actually experienced through data such as rituals, time, and the perception of the sacred, resulting in an ontological integration at the institutional level. Consequently, this belief system is evaluated not merely as the past of a single, discrete people, but as a primordial, dynamic, and indelible hallmark of the will to live both separately and together, produced by civilizations touching each other's sacred realms.

Keywords: Old Bulgars, Imperial Theology, Syncretism, Religion, Eastern Rome.

Öz: İmparatorluk coğrafyaları, mahiyetleri gereği farklı itikâdî kökene sahip toplulukların, birbirini nefyetmek yerine müşterek varoluş sergilediği ve birbirini dönüştürdüğü münbit zeminlerdir. Bu çalışma, Eski Bulgarların Hristiyanlık öncesi dinî kodlarını; Tuna boylarında Altaylardan getirilerek tecrit edilmiş izole bir bozkır inancı olarak ele alan yerleşik paradigmayı sorgulamayı ve bu inanç sistemini Doğu Roma kültür sahası ile yerel unsurlarla imtizaç eden senkretik bir imparatorluk teolojisi zaviyesinden tahlil etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, nitel teolojik ve filolojik analiz yöntemiyle yürütülmüş olup; Papa I. Nikolaos'un *Responsa* eseri,

*Dr., Independent Researcher

Dr., Bağımsız Araştırmacı

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6164-6946>

aliekbearsayin@hotmail.com

Cite as/ Atıf: Sayın, A. E. (2026). On the pre-Christian religious codes of the old Bulgars: Syncretic traces in the imperial geography / Eski Bulgarların Hristiyanlık öncesi dinî kodları üzerine: İmparatorluk coğrafyasında senkretik izler. *Turkish Studies - Comparative Religious Studies*, 21(3), 5081-5150. Ankara Bilim University Publications. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.95235>

Received/Geliş: 02 July/Temmuz 2026

Accepted/Kabul: 20 September/Eylül 2026

Published/Yayın: 25 September/Eylül 2026

Checked by plagiarism software

Doğu Roma vekâynameleri ve Eski Bulgarların kendisine ait epigrafik yadigârlar ışığında bu dinin kodları tetkik edilmiştir. Gerekğinde başka kültür semiyosferlerine ait kaynaklarla da karşılaştırmalı bir okuma yapılmıştır. İncelenen veriler ve elde edilen bulgular, Eski Bulgar inancının imparatorluk potasında eriyerek yok olmadığını; bilakis şekilsel bir başkalaşım, kılıç üzerine edilen yeminlerden şifa taşlarına, hükümdar boğdurma ritüellerinden gündelik beslenme ve tesettür tabularına kadar hayatın her safhasında ontolojik bir süreklilik arz ettiğini göstermektedir. Siyasî tarihin salt bir çatışma alanı olarak kodladığı bu coğrafyada, aslında ritüeller, zaman ve kutsal algısı gibi veriler üzerinden derin bir muhatabiyet zemini evreninde yaşanmıştır, kurumsal düzeyde bir ontolojik imtizaç vuku bulmuştur. Netice itibarıyla bu inanç sistemi, sadece müstakil bir kavmin mazisi değil; medeniyetlerin birbirinin kutsalına temas ederek ürettiği hem ayrı hem beraber yaşama iradesinin kadim, dinamik ve silinmez bir nişanesi olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Bulgarlar, İmparatorluk Teolojisi, Senkretizm, Din, Doğu Roma.

Structured Abstract:

Objective: The aim of this study is to subject the traditional and reductionist historiographical paradigm—which treats the pre-Christian religious world and devotional practices of the Old Bulgars as an isolated steppe belief brought from the Altai cultural sphere to the Danube and completely sequestered from the outside world—to a critical analysis. The fact that the literature focused on political and military history codes the Old Bulgars merely within an axis of conflict with the Eastern Roman Empire has led to a severe negligence of this community's pre-conversion theological identity and the dynamics of cultural interaction across the imperial landscape; this, in turn, has produced a deep academic gap in the fields of the history of religions and Turkish cultural studies. Aiming to fill this scientific void, this research has been conducted to demonstrate that the religious codes of the Old Bulgars possessed the character of a dynamic "syncretic imperial theology" shaped by spatial proximity and administrative necessities, integrating with the Eastern Roman cultural sphere, local Slavic communities, and the ancient Celtic remnants in the geography where they settled. Accordingly, this study seeks concrete, measurable, and original academic answers to questions such as: How did the sacred discourse of order brought by the Old Bulgars from the steppe and the institutional frameworks of the settled world forge a arena of acculturation and through which shared rituals did the Eastern Roman and Bulgar administrations, though political rivals, produce a common language of legitimacy and sacredness at the ontological level.

Method: Under the umbrella of qualitative research methodologies, this study was conducted in accordance with the theological and philological analysis design. The primary and most characteristic data source of the research consists of the Ernst Perels edition (*Monumenta Germaniae Historica*) and Ludwig Heiser's commentaries on the *Responsa Nicolai papae I ad consulta Bulgarorum* (The Replies of Pope Nicholas I to the Questions of the Bulgars), which was penned by Pope Nicholas I in response to the envoys sent to Rome by the Old Bulgar Khan Băris in 866 with the intention of establishing an independent church in Bulgar lands. The social and religious taboos hidden between the lines of this fundamental document were examined using descriptive and thematic analysis methods. In order to provide direct data verification and comparative semiosphere readings, literary Eastern Roman chronicles such as those of Theophanes, John Malalas, Simocatta, and Constantine VII, alongside the records of the Synaxarium of the Church of Constantinople and the Menologion, the hagiographical works of Archbishop Theophylact of Ohrid, and the accounts of Islamic-Arab chroniclers like Al-Masudi, Ibn Fadlan, and Ibn Hawqal were analyzed. To decipher the data regarding material culture and spatial continuity, the epigraphic monuments (inscriptions) from the reign of Khan Omurtag, the excavation reports of Madara, the archaeological data of Pliska (Devnashlari), and the religious titles and concepts of Old Bulgar origin that transitioned into Slavic pagan terminology (*kumir*, *baivan*, *kapište*) were filtered through philological criticism and systematized via an interdisciplinary approach.

Findings: As a result of the philological and historical analyses, it was determined that the concept of *ἄγγρα* (< *Tangra* / *Tengri*), which lies at the pivot of the Old Bulgar belief system and was transcribed in Middle Greek characters on the Khan Omurtag Inscription, aligned with the perception of supreme authority in Eastern Roman Christian theology due to its character approaching a monotheistic creed, thereby transforming into a universal language of legitimacy in claims of world dominion. One of the most concrete findings obtained is that the divine essence of "*qut*" (spiritual power/fortune) emanating from *Tengri* was accepted not as a static title, but as a fluid substance permeating objects, living beings, and spaces. In this framework, based on the questions found in the Pope's *Responsa* corpus, the following categorical findings have been reached: The enchanted health bands (amulets) and healing rock fragments mentioned in the 62nd and 79th articles of the *Responsa*, which were worn around the necks of infirm individuals seeking healing, exhibit a functional overlap with the *phylakterion* cult in Eastern Roman folk religion; moreover, the erection of a church apse directly on top of the ancient pre-Christian temple ruins at Madara certifies the spatial continuity of the sacred. The custom of swearing oaths upon swords, documented in the 67th article of the *Responsa*, along with the diplomatic oaths of the Avar Khan Băyan, demonstrates an unshakeable faith in the punitive spiritual power inherent in iron. The utilization of the horse tail as a standard (*Responsa*, 33) and the prohibition of riding war horses during peacetime under penalty of death (Al-Masudi's data) represent a reflexive safeguarding of the *qut* centered within animate and inanimate elements of military fortune. The ritual performed by Khan Krum in 813 during the siege of Constantinople in front of the *Porta Aurea*—consisting of animal and human sacrifices, washing his feet in the sea, and sprinkling his soldiers with sacred water (the Scriptor Incertus data)—is a conscious syncretic manifestation challenging the Roman traditions of *lustratio* and *acclamatio*. Krum's act of encasing the skull of Emperor Nicephorus I in silver to create a goblet and

forcing the Slavic chieftains to drink wine from this vessel (the Theophanes data) is a high-level theoretical theological alignment ritual replacing the annihilated Roman authority with the victorious Bulgar *qut*. Beyond these, the equilibrium between the preservation of *qut* and pollution (taboo) in social life materializes in the insistence on consuming animals killed without shedding blood (by strangulation or a direct blow), as recorded in the 90th article of the *Responsa*, and in the isolation rules surrounding the state of postpartum confinement (*Responsa*, 64, 68). The execution of the blinded sovereign (the Dičevig case) by strangulation due to the sanctified nature of dynastic blood—under the assumption that the *qut* within that body had been defiled—was pushed from the active religious sphere into dynastic memory after the suppression of Vladimir-Rasate's institutional old religion restoration attempt (889–893) by I. Băris via blinding (ontological invalidation). At the philological level, the fact that the words *kumir* and *baivan*, meaning idol/effigy, and *kapište*, meaning temple, in the Slavic language are of Old Bulgar origin establishes a quantitative link proving that the Slavic subjects inherited their institutional temple order from the Bulgars.

Conclusion: In conclusion, this study demonstrates that the Old Bulgar religious codes did not remain an isolated foreign element from the moment they stepped into the Eastern Roman geography; on the contrary, they experienced a profound cultural and theological synthesis (integration) with the ancient strata of the region. The findings of the research reveal that political rivals were compelled to recognize and personally execute each other's sacred rituals as diplomatic instruments at the ontological plane. Indeed, the compliance of the Eastern Roman Emperor Leo V with the ritual of sacrificing dogs (*offering a sacrifice to canines*) and the acceptance of Christian oath procedures by the Bulgars during the "Thirty-Year Peace" treaty of 815 stands as the most radical historical testament to the will to live both separately and together produced by two distinct claims of global dominion within a shared semiosphere. Diverging from the superficial paganism approaches in current literature, this study defines the Old Bulgar faith as a dynamic imperial theology transcending official hierarchies, thereby contributing an original theoretical framework to the field. In the final analysis, these codes, which continued to live even after Christianization within postpartum taboos, enchanted symbols (*tamgas*), calendar perceptions (sacrificial timings arranged according to the Chinese/Hun system), and the collective folk imagination, are evaluated as a foundational civilizational element constructing the spiritual genetics of the Balkans and Eastern Europe.

Keywords: Old Bulgars, Imperial Theology, Syncretism, Qut, Eastern Rome.

ملخص منظم:

الهدف: تهدف هذه الدراسة إلى إخضاع النموذج التاريخي التقليدي والتبسيطي — الذي يعامل العالم الديني ما قبل المسيحية والممارسات العبادية للبلغار القدماء على أنها معتقدات سهوية منعزلة جُلِبَت من المجال الثقافي لألتاي إلى نهر الدانوب، ومنعزلة تمامًا عن العالم الخارجي — لتحليل نقدي. وقد أدى تركيز الأدبيات على التاريخ السياسي والعسكري — الذي يضع البلغار القدماء في إطار محوري يقتصر على الصراع مع الإمبراطورية الرومانية الشرقية — إلى إهمال شديد للهوية اللاهوتية لهذه الجماعة قبل اعتناقها المسيحية، وديناميات التفاعل الثقافي عبر المشهد الإمبراطوري؛ مما أدى بدوره إلى ظهور فجوة أكاديمية عميقة في مجالات تاريخ الأديان والدراسات الثقافية التركية. ويهدف سد هذه الفجوة العلمية، أجريت هذه الدراسة لإثبات أن الرموز الدينية للبلغار القدامى كانت تنتم بطابع «لاهوت إمبراطوري توافقي ديناميكي، شكلته القرب المكاني والضرورات الإدارية، حيث اندمجت مع المجال الثقافي الروماني الشرقي، والمجتمعات السلافية المحلية، وبقيت الحضارة الكلتية القديمة في الجغرافيا التي استقروا فيها. وبناءً على ذلك، تسعى هذه الدراسة إلى إيجاد إجابات أكاديمية ملموسة وقابلة للقياس، ومبتكرة لأسئلة مثل: كيف شكل الخطاب المقدس للنظام الذي جلبه البلغار القدماء من السهوب، والأطر المؤسسية للعالم المستقر، ساحة للتناقض وما هي الطقوس المشتركة التي استخدمتها الإدارات الرومانية الشرقية والبلغارية — رغم كونهما خصمين سياسيين — لإنتاج لغة مشتركة للشرعية والقدسية على المستوى الوجودي.

المنهجية: في إطار منهجيات البحث النوعي، أُجريت هذه الدراسة وفقًا لتصميم التحليل اللاهوتي واللغوي. ويتألف مصدر البيانات وتعليقات لودفيغ هايذر على (*Monumenta Germaniae Historica*) الأساسي والأكثر تميزًا في هذا البحث من طبعة إرنست بيريلس (ردود البابا نيكولاس الأول على أسئلة البلغار)، التي كتبها البابا نيكولاس (*Responsa Nicolai papae I ad consulta Bulgarorum*) الأول ردًا على المبعوثين الذين أرسلهم خان البلغار القديم باريس إلى روما عام 866 بهدف إقامة كنيسة مستقلة في أراضي البلغار. وقد تم فحص المحرمات الاجتماعية والدينية الكامنة بين سطور هذا الوثيقة الأساسية باستخدام أساليب التحليل الوصفي والموضوعي. ومن أجل توفير التحقق المباشر من البيانات وقرارات مقارنة للسيوموسفير، تم الاستعانة بالسجلات الأدبية للرومان الشرقيين مثل سجلات ثيوفانيس، وبوحنا مالالاس وسيموكاتا، وقسطنطين السابع، إلى جانب سجلات «سيناكساريوم» كنيسة القسطنطينية و«مينولوجيون»، والأعمال السيرة القديسية للأسقف ثيوفلاكت من أوهريد، وروايات المؤرخين العرب المسلمين مثل المسعودي وابن فدلان وابن حوقل. ولفك رموز البيانات المتعلقة بالثقافة المادية والاستمرارية المكانية، تم تصفية الآثار النقشية (النقوش) من عهد الخان أومورتاخ، وتقارير الحفريات في مادارا، والبيانات الأثرية لبللسكا (ديفتاشلاري)، والألقاب والمفاهيم الدينية ذات الأصل البلغاري القديم التي انتقلت إلى المصطلحات الوثنية السلافية (*كومير*، *بايفان*، *كابيشتي*) من خلال النقد اللغوي، وتم تنظيمها عبر نهج متعدد التخصصات.

الذي يقع في محور نظام المعتقدات، (*Tangra / Tengri*) < > «النتائج: نتيجة للتحليلات اللغوية والتاريخية، تبين أن مفهوم «تاغرا» البلغارية القديمة وتم تدوينه بأحرف اليونانية الوسطى في نقش الخان أومورتاغ، يتوافق مع تصور السلطة العليا في اللاهوت المسيحي الروماني الشرقي نظراً لطبيعته التي تقترب من العقيدة التوحيدية، وبذلك تحول إلى لغة عالمية للشرعية في المطالبات بالسيادة على العالم. ومن أبرز لم يُقبل باعتباره لقباً ثابتاً، بل *Tengri* (القوة الروحية/الحظ) المنبثق من «*qut*» النتائج الملموسة التي تم التوصل إليها أن الجوهر الإلهي لـ للبابا، تم *Responsa* كجوهر متدفق يتخلل الأشياء والكائنات الحية والمساحات. وفي هذا الإطار، وبناءً على الأسئلة الواردة في مجموعة التوصل إلى النتائج التصنيفية التالية: تُظهر الأساور الصحية المسحورة (التمائم) وشظايا الصخور العلاجية المذكورة في المادتين 62 و 79 من *الرسائل الفقهية*، والتي كان يرتديها حول أعناقهم المرضى الباحثون عن الشفاء، تداخلًا وظيفيًا مع عبادة *الفلاكتيبرون* في الديانة الشعبية الرومانية الشرقية؛ علاوة على ذلك، فإن تشييد حنية الكنيسة مباشرة فوق أنقاض المعبد القديم ما قبل المسيحي في مادارا يؤكد الاستمرارية المكانية للمقدس. إن عادة أداء القسم على السيوف، الموثقة في المادة 67 من *الرودور*، إلى جانب القسم الدبلوماسي لخان الأفار بايان، تُظهر إيمانًا راسخًا بالقوة الروحية العقابية الكامنة في الحديد. ويُعد استخدام ذيل الحصان كراية (الرسبونسا، 33) وحظر ركوب خيول الحرب في أوقات السلم تحت طائلة الإعدام (بيانات المسعودي) بمثابة حماية انعكاسية *للـقوت* المتمركز في العناصر الحية وغير الحية للحظ العسكري. الطوقس التي أداها خان كروم في عام 813 أثناء حصار القسطنطينية أمام *بورنا أوربا* — والتي تضمنت تقديم قرابين من الحيوانات والبشر، وغسل قدميه في البحر، ورش جنوده بالماء المقدس (بيانات «الكاتب المجهول») — هي مظهر توفيقى واع يتحدى التقاليد الرومانية المتمثلة في *لوستراتييو وأكلاماتييو*. إن فعل كروم المتمثل في تغليف جمجمة الإمبراطور نيسفوروس الأول بالفضة لصنع كأس وإجبار زعماء السلاف على شرب النبيذ من هذا الوعاء (وفقاً لمعلومات ثيوفانس) هو طقس *قوتس* وولوجي نظري رفيع المستوى يحل محل السلطة الرومانية المدمرة *بالـكوت* «البلغاري المنتصر». وعلاوة على ذلك، يتجسد التوازن بين الحفاظ على *الـكوت* «والتلوث (المحرمات) في الحياة الاجتماعية في الإصرار على تناول الحيوانات المذبوحة دون إراقة الدم (عن طريق الخنق أو ضربة مباشرة)، كما هو مسجل في المادة 90 من *الـرسبونسا*»، وفي قواعد العزل المحيطة بحالة النفاس (الـرسبونسا، 64، 68). وقد تم نقل إعدام الحاكم الأعمى (قضية دينتشيفغ) عن داخل ذلك الجسد قد تم تدنيسه — من المجال «*قوتس* طريق الخنق» — بسبب الطبيعة المقدسة لدم السلالة الحاكمة، انطلاقاً من افتراض أن «الـال ديني الفعّال إلى الذاكرة السلالية بعد قمع محاولة فلاديمير-راساتي المؤسسية لاستعادة الدين القديم (889-893) على يد إ. باريس عن طريق إعمائه (إبطال وجودي). على المستوى اللغوي، فإن حقيقة أن الكلمتين *كومير* و*بايفان*، اللتين تعنيان «الصنم/التمثال»، وكلمة *كايشتيتي* التي تعني «المعبد»، في اللغة السلافية هي من أصل بلغاري قديم، تُنشئ رابطاً كمياً يثبت أن الرعايا السلافيين ورثوا نظام معابدهم المؤسسي من البلغار.

الخلاصة: في الختام، تثبت هذه الدراسة أن القوانين الدينية البلغارية القديمة لم تظل عنصرًا أجنبيًا منعزلاً منذ لحظة دخولها إلى الجغرافيا الرومانية الشرقية؛ بل على العكس، فقد شهدت اندماجاً ثقافياً ولاهوتياً عميقاً مع الطبقات القديمة في المنطقة. وتكشف نتائج البحث أن الخصوم السياسيين اضطروا إلى الاعتراف بالطوقس المقدسة لبعضهم البعض وتنفيذها شخصياً كأدوات دبلوماسية على المستوى الوجودي وبالفعل، فإن امتثال الإمبراطور الروماني الشرقي ليو الخامس للطوقس التضحية بالكلاب (*تقديم قربان للكلاب*) وقبول البلغار لإجراءات القسم المسيحية خلال معاهدة «السلام الذي دام ثلاثين عاماً» عام 815 يُعدان الدليل التاريخي الأكثر جذرية على الرغبة في العيش بشكل منفصل ومُشترك في آن واحد، وهي رغبة نتجت عن ادعاءين متميزين للسيادة العالمية ضمن مجال دلالي مشترك. وبخلاف المناهج السطحية التي تتناول الوثنية في الأدبيات الحالية، تُعرّف هذه الدراسة العقيدة البلغارية القديمة بأنها لاهوت إمبراطوري ديناميكي يتجاوز التسلسلات الهرمية الرسمية، مما يساهم في تقديم إطار نظري أصيل لهذا المجال. وفي التحليل النهائي، تُقيم هذه القواعد — التي استمرت في البقاء حتى بعد التحول إلى المسيحية ضمن المحرمات ما بعد الولادة، والرموز السحرية (*نامغاس*)، وتصورات التقويم (توقيّات التضحيات المرتبة وفقاً للنظام الصيني/الهنوي)، والخيال الشعبي الجماعي — باعتبارها عنصراً حضارياً أساسياً يبني الجينات الروحية للبلقان وأوروبا الشرقية.

الكلمات المفتاحية: البلغار القدماء، اللاهوت الإمبراطوري، التوفيق بين الأديان، «قط»، روما الشرقية.

Résumé Structuré:

Objectif : Cette étude a pour but de soumettre à une analyse critique le paradigme historiographique traditionnel et réductionniste — qui considère l'univers religieux préchrétien et les pratiques dévotionnelles des anciens Bulgares comme une croyance steppique isolée, importée de la sphère culturelle de l'Altaï vers le Danube, et totalement coupée du monde extérieur. Le fait que la littérature, centrée sur l'histoire politique et militaire, inscrive les anciens Bulgares uniquement dans une logique de conflit avec l'Empire romain d'Orient a conduit à une grave négligence de l'identité théologique de cette communauté avant sa conversion et de la dynamique des interactions culturelles à l'échelle de l'empire ; cela a, à son tour, engendré un profond vide scientifique dans les domaines de l'histoire des religions et des études culturelles turques. Dans le but de combler ce vide scientifique, cette recherche a été menée pour démontrer que les codes religieux des anciens Bulgares présentaient le caractère d'une « théologie impériale syncrétique » dynamique, façonnée par la proximité géographique et les nécessités administratives, s'intégrant à la sphère culturelle romaine d'Orient, aux communautés slaves locales et aux vestiges celtiques antiques de la région où ils s'étaient installés. En conséquence, cette étude cherche à apporter des réponses académiques concrètes, mesurables et originales à des questions telles que : comment le discours sacré de l'ordre apporté par les anciens Bulgares depuis la steppe et les cadres institutionnels du monde sédentaire ont-ils forgé un espace d'acculturation, et par le biais de quels

rituels partagés les administrations romaine d'Orient et bulgare, bien que rivales sur le plan politique, ont-elles produit un langage commun de légitimité et de sacré au niveau ontologique ?

Méthode : S'inscrivant dans le cadre des méthodologies de recherche qualitative, cette étude a été menée selon un dispositif d'analyse théologique et philologique. La source de données principale et la plus caractéristique de cette recherche est constituée par l'édition d'Ernst Perels (*Monumenta Germaniae Historica*) et les commentaires de Ludwig Heiser sur les *Responsa Nicolai papae I ad consulta Bulgarorum* (Les réponses du pape Nicolas Ier aux questions des Bulgares), rédigées par le pape Nicolas Ier en réponse aux émissaires envoyés à Rome par le khan de la Bulgarie ancienne, Băris, en 866, dans le but d'établir une Église indépendante sur les terres bulgares. Les tabous sociaux et religieux dissimulés entre les lignes de ce document fondamental ont été examinés à l'aide de méthodes d'analyse descriptive et thématique. Afin de permettre une vérification directe des données et des lectures comparatives de la sémiosphère, des chroniques littéraires byzantines telles que celles de Théophane, Jean Malalas, Simocatta et Constantin VII, ainsi que les registres du Synaxaire de l'Église de Constantinople et du Ménologion, les œuvres hagiographiques de l'archevêque Théophylacte d'Ohrid, et les récits de chroniqueurs islamo-arabes tels qu'Al-Masudi, Ibn Fadlan et Ibn Hawqal ont été analysés. Afin de déchiffrer les données relatives à la culture matérielle et à la continuité spatiale, les monuments épigraphiques (inscriptions) datant du règne du khan Omurtag, les rapports de fouilles de Madara, les données archéologiques de Pliska (Devdashli), ainsi que les titres et concepts religieux d'origine bulgare ancienne qui ont été intégrés à la terminologie païenne slave (*kumir*, *baivan*, *kapište*) ont été examinés à la lumière de la critique philologique et systématisés selon une approche interdisciplinaire.

Résultats : À la suite des analyses philologiques et historiques, il a été établi que le concept de *Targra* (< *Tangra* / *Tengri*), qui se trouve au cœur du système de croyances des anciens Bulgares et qui a été transcrit en caractères grecs moyens sur l'inscription du khan Omurtag, s'alignait sur la conception de l'autorité suprême dans la théologie chrétienne romaine d'Orient en raison de son caractère proche d'une croyance monothéiste, se transformant ainsi en un langage universel de légitimité dans les revendications de domination mondiale. L'une des conclusions les plus concrètes obtenues est que l'essence divine du «*qut*» (pouvoir spirituel/fortune) émanant de Tengri n'était pas considérée comme un titre statique, mais comme une substance fluide imprégnant les objets, les êtres vivants et les espaces. Dans ce cadre, sur la base des questions figurant dans le corpus des *Responsa* du pape, les conclusions catégoriques suivantes ont été formulées : Les bracelets de santé enchantés (amulettes) et les fragments de roche curatifs mentionnés dans les 62e et 79e articles des *Responsa*, que portaient autour du cou les personnes infirmes en quête de guérison, présentent un chevauchement fonctionnel avec le culte du *phylakterion* dans la religion populaire romaine d'Orient ; de plus, l'édification d'une abside d'église directement au-dessus des ruines de l'ancien temple préchrétien de Madara atteste de la continuité spatiale du sacré. La coutume de prêter serment sur des épées, documentée dans l'article 67 de la *Responsa*, ainsi que les serments diplomatiques du khan avar Băyan, témoignent d'une foi inébranlable dans le pouvoir spirituel punitif inhérent au fer. L'utilisation de la queue de cheval comme étendard (*Responsa*, 33) et l'interdiction de monter des chevaux de guerre en temps de paix sous peine de mort (données d'Al-Masudi) représentent une préservation réflexive du *qut* ancré au cœur des éléments animés et inanimés de la fortune militaire. Le rituel accompli par le khan Krum en 813, lors du siège de Constantinople devant la *Porta Aurea* — consistant en des sacrifices d'animaux et d'êtres humains, en un lavage de ses pieds dans la mer et en l'aspersion de ses soldats avec de l'eau sacrée (données du Scriptor Incertus) — est une manifestation syncrétique consciente qui remet en cause les traditions romaines de la *lustratio* et de l'*acclamatio*. Le geste de Krum consistant à faire sertir le crâne de l'empereur Nicéphore Ier dans de l'argent pour en faire une coupe et à forcer les chefs slaves à boire du vin dans ce récipient (selon les données de Théophane) est un rituel théologique d'alignement de haut niveau remplaçant l'autorité romaine anéantie par le *qut* bulgare victorieux. Au-delà de cela, l'équilibre entre la préservation du *qut* et la pollution (tabou) dans la vie sociale se matérialise dans l'insistance à consommer des animaux tués sans effusion de sang (par strangulation ou par un coup direct), comme le rapporte l'article 90 des *Responsa*, ainsi que dans les règles d'isolement entourant l'état de confinement post-partum (*Responsa*, 64, 68). L'exécution par strangulation du souverain aveuglé (l'affaire Dičevig), en raison de la nature sanctifiée du sang dynastique — partant du principe que le *qut* contenu dans ce corps avait été souillé —, a été reléguée de la sphère religieuse active à la mémoire dynastique après la répression par I. Băris, par le biais de l'aveuglement (invalidation ontologique), de la tentative institutionnelle de restauration de l'ancienne religion menée par Vladimir-Rasate (889–893). Sur le plan philologique, le fait que les mots *kumir* et *baivan*, signifiant « idole » ou « effigie », ainsi que *kapište*, signifiant « temple », en

langue slave soient d'origine bulgare ancienne établit un lien quantitatif prouvant que les sujets slaves ont hérité de leur ordre institutionnel des temples des Bulgares.

Conclusion : En conclusion, cette étude démontre que les codes religieux des anciens Bulgares ne sont pas restés un élément étranger isolé dès leur entrée dans l'espace géographique de l'Empire romain d'Orient ; au contraire, ils ont connu une profonde synthèse (intégration) culturelle et théologique avec les strates anciennes de la région. Les résultats de la recherche révèlent que les rivaux politiques ont été contraints de reconnaître et d'exécuter personnellement les rituels sacrés les uns des autres en tant qu'instruments diplomatiques sur le plan ontologique. En effet, le respect par l'empereur romain d'Orient Léon V du rituel consistant à sacrifier des chiens (*offrir un sacrifice à des canidés*) et l'acceptation par les Bulgares des procédures de serment chrétiennes lors du traité de « paix de trente ans » de 815 constituent le témoignage historique le plus radical de la volonté de vivre à la fois séparément et ensemble, née de deux revendications distinctes de domination mondiale au sein d'une sémiosphère partagée. S'écartant des approches superficielles du paganisme présentes dans la littérature actuelle, cette étude définit l'ancienne foi bulgare comme une théologie impériale dynamique transcendant les hiérarchies officielles, apportant ainsi un cadre théorique original à ce domaine. En dernière analyse, ces codes, qui ont continué à perdurer même après la christianisation au sein des tabous post-partum, des symboles enchantés (*tamgas*), des perceptions calendaires (calendrier des sacrifices organisé selon le système chinois/hun) et de l'imaginaire populaire collectif, sont considérés comme un élément civilisationnel fondamental constituant la génétique spirituelle des Balkans et de l'Europe de l'Est.

Mots-clés : Anciens Bulgares, théologie impériale, syncrétisme, Qut, Rome d'Orient.

Resumen Estructurado:

Objetivo: El objetivo de este estudio es someter a un análisis crítico el paradigma historiográfico tradicional y reduccionista —que trata el mundo religioso precristiano y las prácticas devocionales de los antiguos búlgaros como una creencia esteparia aislada, traída desde la esfera cultural del Altai hasta el Danubio y completamente aislada del mundo exterior—. El hecho de que la literatura centrada en la historia política y militar sitúe a los antiguos búlgaros únicamente en un eje de conflicto con el Imperio Romano de Oriente ha dado lugar a un grave descuido de la identidad teológica de esta comunidad antes de su conversión y de las dinámicas de interacción cultural en el panorama imperial; esto, a su vez, ha generado una profunda laguna académica en los campos de la historia de las religiones y los estudios culturales turcos. Con el objetivo de colmar este vacío científico, se ha llevado a cabo esta investigación para demostrar que los códigos religiosos de los antiguos búlgaros poseían el carácter de una «teología imperial sincrética» dinámica, moldeada por la proximidad espacial y las necesidades administrativas, que se integraba con la esfera cultural del Imperio Romano de Oriente, las comunidades eslavas locales y los antiguos vestigios celtas en la geografía donde se asentaron. En consecuencia, este estudio busca respuestas académicas concretas, cuantificables y originales a preguntas tales como: ¿Cómo forjaron el discurso sagrado del orden traído por los antiguos búlgaros desde la estepa y los marcos institucionales del mundo sedentario un espacio de aculturación, y a través de qué rituales compartidos las administraciones de Roma Oriental y de los búlgaros, aunque rivales políticos, crearon un lenguaje común de legitimidad y sacralidad a nivel ontológico?

Método: En el marco de las metodologías de investigación cualitativa, este estudio se llevó a cabo de acuerdo con un diseño de análisis teológico y filológico. La fuente de datos principal y más característica de la investigación consiste en la edición de Ernst Perels (*Monumenta Germaniae Historica*) y los comentarios de Ludwig Heiser sobre la *Responsa Nicolai papae I ad consulta Bulgarorum* (Las respuestas del papa Nicolás I a las preguntas de los búlgaros), redactadas por el papa Nicolás I en respuesta a los enviados que el antiguo kan búlgaro Băris envió a Roma en el año 866 con la intención de establecer una Iglesia independiente en las tierras búlgaras. Los tabúes sociales y religiosos ocultos entre líneas de este documento fundamental se examinaron mediante métodos de análisis descriptivo y temático. Con el fin de proporcionar una verificación directa de los datos y lecturas comparativas de la semiosfera, se utilizaron crónicas literarias del Imperio Romano de Oriente, como las de Teófanos, Juan Malalas, Simocatta y Constantino VII, junto con los registros del Sinaxario de la Iglesia de Constantinopla y el Menologio, las obras hagiográficas del arzobispo Teofilacto de Ohrid y los relatos de cronistas árabe-islámicos como Al-Masudi, Ibn Fadlān e Ibn Hawqal. Para descifrar los datos relativos a la cultura material y la continuidad espacial, los monumentos epigráficos (inscripciones)

del reinado del kan Omurtag, los informes de excavación de Madara, los datos arqueológicos de Pliska (Dev-tashlari) y los títulos y conceptos religiosos de origen búlgaro antiguo que pasaron a formar parte de la terminología pagana eslava (*kumir*, *baivan*, *kapište*) se sometieron a un análisis filológico crítico y se sistematizaron mediante un enfoque interdisciplinar.

Resultados: Como resultado de los análisis filológicos e históricos, se determinó que el concepto de Ταγγρα (< *Taŋgra* / *Tengri*), que constituye el eje central del sistema de creencias de los antiguos búlgaros y fue transcrito en caracteres griegos medios en la inscripción del kan Omurtag, se alineaba con la percepción de la autoridad suprema en la teología cristiana del Imperio Romano de Oriente debido a su carácter cercano a un credo monoteísta, transformándose así en un lenguaje universal de legitimidad en las reivindicaciones de dominio mundial. Una de las conclusiones más concretas obtenidas es que la esencia divina de «*qut*» (poder espiritual/suerte) que emana de *Tengri* no se aceptaba como un título estático, sino como una sustancia fluida que impregna objetos, seres vivos y espacios. En este marco, basándose en las preguntas que figuran en el corpus de las *Responsa* del Papa, se ha llegado a las siguientes conclusiones categóricas: Las bandas mágicas para la salud (amuletos) y los fragmentos de roca curativa mencionados en los artículos 62 y 79 de las *Responsa*, que llevaban colgadas al cuello las personas enfermas que buscaban curación, presentan un solapamiento funcional con el culto al *phylakterion* en la religión popular del Imperio Romano de Oriente; además, la construcción de un ábside de iglesia directamente sobre las ruinas del antiguo templo precristiano de Madara certifica la continuidad espacial de lo sagrado. La costumbre de prestar juramento sobre espadas, documentada en el artículo 67 de la *Responsa*, junto con los juramentos diplomáticos del kan ávaro Băyan, demuestra una fe inquebrantable en el poder espiritual punitivo inherente al hierro. El uso de la cola de caballo como estandarte (*Responsa*, 33) y la prohibición de montar caballos de guerra en tiempos de paz bajo pena de muerte (datos de Al-Masudi) representan una salvaguarda reflexiva del *qut*, centrado en los elementos animados e inanimados de la fortuna militar. El ritual llevado a cabo por el kan Krum en el año 813 durante el asedio de Constantinopla frente a la *Porta Aurea* —que consistió en sacrificios de animales y humanos, lavarse los pies en el mar y rociar a sus soldados con agua sagrada (datos del Scriptor Incertus)— es una manifestación sincrética consciente que desafía las tradiciones romanas de la *lustratio* y la *acclamatio*. El acto de Krum de recubrir de plata el cráneo del emperador Nicéforo I para crear una copa y obligar a los jefes eslavos a beber vino de este recipiente (según los datos de Teófilo) es un ritual de alineación teológica teórica de alto nivel que sustituye la autoridad romana aniquilada por el *qut* búlgaro victorioso. Más allá de esto, el equilibrio entre la preservación del *qut* y la contaminación (tabú) en la vida social se materializa en la insistencia en consumir animales sacrificados sin derramamiento de sangre (por estrangulamiento o un golpe directo), tal y como se recoge en el artículo 90 de las *Responsa*, y en las normas de aislamiento relacionadas con el estado de confinamiento posparto (*Responsa*, 64, 68). La ejecución del soberano cegado (el caso de Dičevig) mediante estrangulamiento, debido a la naturaleza santificada de la sangre dinástica —partiendo del supuesto de que el *qut* dentro de ese cuerpo había sido profanado—, pasó de la esfera religiosa activa a la memoria dinástica tras la represión del intento institucional de restauración de la antigua religión de Vladimir-Rasate (889-893) por parte de I. Băris mediante la ceguera (invalidación ontológica). A nivel filológico, el hecho de que las palabras *kumir* y *baivan*, que significan «ídolo» o «efigie», y *kapište*, que significa «templo», en la lengua eslava sean de origen búlgaro antiguo establece un vínculo cuantitativo que demuestra que los súbditos eslavos heredaron su orden institucional de templos de los búlgaros.

Conclusión: En conclusión, este estudio demuestra que los códigos religiosos de los antiguos búlgaros no permanecieron como un elemento extranjero aislado desde el momento en que entraron en el territorio del Imperio Romano de Oriente; por el contrario, experimentaron una profunda síntesis (integración) cultural y teológica con los estratos antiguos de la región. Los resultados de la investigación revelan que los rivales políticos se vieron obligados a reconocer y a llevar a cabo personalmente los rituales sagrados de la otra parte como instrumentos diplomáticos en el plano ontológico. De hecho, el cumplimiento por parte del emperador romano de Oriente León V del ritual de sacrificar perros (*ofrecer un sacrificio a los caninos*) y la aceptación de los procedimientos de juramento cristianos por parte de los búlgaros durante el tratado de la «Paz de los Treinta Años» de 815 constituyen el testimonio histórico más radical de la voluntad de vivir tanto por separado como juntos, generada por dos reivindicaciones distintas de dominio global dentro de una semiosfera compartida. Alejándose de los enfoques superficiales sobre el paganismo presentes en la literatura actual, este estudio define la antigua fe búlgara como una teología imperial dinámica que trasciende las jerarquías oficiales, aportando así un marco teórico original al campo de estudio. En última instancia, estos códigos —que continuaron vivos incluso tras la cristianización en forma de tabúes posparto, símbolos encantados (*tamgas*),

percepciones calendáricas (momentos de los sacrificios organizados según el sistema chino/huno) y la imaginación popular colectiva— se evalúan como un elemento civilizatorio fundamental que construye la genética espiritual de los Balcanes y Europa del Este.

Palabras clave: antiguos búlgaros, teología imperial, sincretismo, Qut, Roma Oriental.

结构化摘要：

目的：本研究旨在对传统且还原论的历史编纂范式进行批判性分析——该范式将古保加利亚人的基督教前宗教世界及敬神实践视为一种孤立的草原信仰，认为其从阿尔泰文化圈传入多瑙河地区，并与外界完全隔绝。由于现有文献侧重于政治和军事史，仅将古保加利亚人置于与东罗马帝国的冲突轴线上进行解读，导致该群体皈依基督教前的神学身份以及帝国疆域内文化互动的动态被严重忽视；这进而给宗教史和突厥文化研究领域造成了巨大的学术空白。为填补这一学术空白，本研究旨在证明：古保加利亚人的宗教体系具有动态的“融合式帝国神学”特征，这种神学由空间邻近性与行政需求所塑造，将其定居地域内的东罗马文化圈、当地斯拉夫社群以及古代凯尔特遗民融为一体。据此，本研究试图针对以下问题提供具体、可量化且具有原创性的学术解答：古保加利亚人从草原带来的神圣秩序话语，与定居世界的制度框架如何共同构筑起一种文化融合的场域；以及东罗马与保加利亚行政当局虽为政治对手，却通过哪些共同的仪式，在本体论层面上构建起一种关于合法性和神圣性的共同语言。

方法：本研究在定性研究方法论的框架下，遵循神学与语言学分析设计展开。研究的主要且最具代表性的数据来源包括恩斯特·佩雷尔斯（Ernst Perels）的版本（*Monumenta Germaniae Historica*）以及路德维希·海泽（Ludwig Heiser）对*Responsa Nicolai papae I ad consulta Bulgarorum*（即《教宗尼古拉一世对保加利亚人请示的答复》）的注释，该文献由教宗尼古拉一世撰写，旨在回应866年古保加利亚可汗巴里斯派往罗马的使团——该使团意图在保加利亚领土上建立独立教会。本文运用描述性分析与主题分析方法，对这份基础文献字里行间所隐含的社会与宗教禁忌进行了考察。为了进行直接的数据验证和符号圈的比较解读，除上述文献外，还参考了东罗马文学编年史（如西奥法尼斯、约翰·马拉拉斯、西莫卡塔、君士坦丁七世等撰写的东罗马文学编年史，以及君士坦丁堡教会《圣人行传》（*Synaxarium*）和《圣入月历》（*Menologion*）的记载、奥赫里德大主教西奥菲拉克特的圣徒传记，以及阿尔·马苏迪、伊本·法德兰和伊本·哈瓦卡尔等伊斯兰-阿拉伯编年史学家的记述，均被纳入分析范围。为解读有关物质文化与空间连续性的数据，研究通过语言学批判对奥穆尔塔格可汗统治时期的铭文遗迹、马达拉的发掘报告、普利斯卡（德夫塔什拉里）的考古资料，以及从古保加利亚语源头过渡到斯拉夫异教术语的宗教头衔和概念（*kumir*、*baivan*、*kapište*）进行了筛选，并采用跨学科方法进行了系统化整理。

研究结果：经语言学与历史学分析，确定“*Таґґра*”（< *Taṅgra* / *Tengri*）这一概念——它处于古保加利亚信仰体系的核心，并在奥穆尔塔格可汗碑文中以中古希腊字母转写——因其性质接近一神教信条，与东罗马基督教神学中对至高权威的认知相契合，从而转变为世界霸权主张中一种普世的合法性语言。最具体的发现之一是，源自Tengri的“*qu*”（精神力量/福运）的神圣本质，并非被视为静态的头衔，而是被视为一种渗透于物体、生物和空间之中的流动 substance。在此框架下，基于教皇《*Responsa*》文集中发现的问题，得出了以下分类结论：《答问集》第62条和第79条中提到的被施了魔法的健康护身符（护身符）和具有治愈功效的岩石碎片，曾被寻求治愈的体弱者挂在颈间，其功能与东罗马民间宗教中的*phylakterion*崇拜存在重叠；此外，在马达拉（Madara）的古代前基督教神庙遗址上直接建造教堂后殿，证实了神圣空间的连续性。《答问集》第67条记载的以剑宣誓习俗，连同阿瓦尔可汗巴彦的外交宣誓，都体现出对铁所蕴含的惩罚性精神力量的坚定信仰。将马尾用作军旗（《答问集》第33条），以及在和平时期骑乘战马将被处以死刑（据阿尔·马苏迪记载），这些做法体现了对军事运势中——无论是有生命还是无生命的元素——所蕴含的*qut*的一种自觉守护。813年，克鲁姆可汗在围攻君士坦丁堡期间，于黄金门前举行的仪式——包括人畜祭祀、在海中洗脚以及向士兵洒圣水（据《匿名编年史家》记载）——是一种有意识的融合表现，挑战了罗马传

统的 *lustratio* и *acclamatio* 仪式。克鲁姆将尼基弗鲁斯一世皇帝的头骨镶嵌在银器中制成酒杯，并强迫斯拉夫酋长们用此器饮酒（据提奥法尼斯记载），这一行为是一种高层次的理论神学对齐仪式，旨在用胜利的保加利亚 *qur* 取代已被摧毁的罗马权威。除此之外，社会生活中 *qur* 的保存与污染（禁忌）之间的平衡，体现在坚持食用未流血（通过勒死或直接击打）杀死的动物——正如《*Responsa*》第90条所记载的——以及围绕产后坐月子状态的隔离规则中（《*Responsa*》，64、68）。由于王朝血脉的神圣性——基于该躯体内的 *qur* 已被玷污的假设——对被弄瞎的君主（迪切维格案）实施勒颈处决的做法，在伊·巴里斯通过弄瞎（本体论上的无效化）镇压了弗拉基米尔-拉萨特恢复制度化旧宗教的尝试（889–893）后，便从活跃的宗教领域被推入王朝记忆之中。在语言学层面，斯拉夫语中表示“偶像/塑像”的 *kumir* 和 *baivan*，以及表示“神庙”的 *kapište*，均源自古保加利亚语这一事实，确立了一种定量联系，证明斯拉夫臣民从保加利亚人那里继承了其制度化的神庙秩序。

结论：总而言之，本研究表明，自古保加利亚宗教法典进入东罗马疆域之日起，便未曾作为孤立的外来元素而存在；相反，它们与该地区古老的文化层发生了深刻的文化与神学融合（整合）。研究发现表明，政治对手被迫在本体论层面上承认并亲自执行对方的神圣仪式，将其作为外交手段。事实上，东罗马皇帝利奥五世遵守献犬仪式（*向犬类献祭*），以及保加利亚人在815年《三十年和平》条约期间接受基督教宣誓程序，正是最极端的历史佐证——它体现了在共同的符号空间内，两种截然不同的全球霸权主张所催生的既要独立又要共存的意愿。有别于当前文献中流于表面的异教主义研究方法，本研究将古保加利亚信仰定义为一种超越官方等级制度的动态帝国神学，从而为该领域贡献了一个原创的理论框架。归根结底，这些在基督教化后仍通过产后禁忌、魔力符号（*tamgas*）、历法观念（根据中国/匈奴体系安排的祭祀时间）以及集体民间想象而延续下来的准则，被视为构建巴尔干半岛和东欧精神基因的基础性文明要素。

关键词：古保加利亚人、帝国神学、混合主义、库特、东罗马。

Структурированное Резюме:

Цель: Цель данного исследования заключается в критическом анализе традиционной и редукционистской историографической парадигмы, в рамках которой дохристианский религиозный мир и обряды древних болгар рассматриваются как изолированное степное вероучение, привнесенное из алтайской культурной сферы в регион Дуная и полностью отрезанное от внешнего мира. Тот факт, что в литературе, посвящённой политической и военной истории, древние болгары рассматриваются исключительно в контексте конфликта с Восточной Римской империей, привёл к серьёзному игнорированию дохристианской теологической идентичности этого сообщества и динамики культурного взаимодействия в имперском пространстве; это, в свою очередь, привело к образованию глубокого научного пробела в областях истории религий и тюрковедения. Стремясь восполнить этот научный пробел, данное исследование было проведено с целью продемонстрировать, что религиозные представления древних болгар носили характер динамичной «синкретической имперской теологии», сформированной пространственной близостью и административными необходимостями и интегрировавшейся с культурной сферой Восточной Римской империи, местными славянскими общинами и древними кельтскими остатками на территории их поселения. Соответственно, данное исследование стремится найти конкретные, измеримые и оригинальные научные ответы на такие вопросы, как: каким образом сакральный дискурс порядка, принесённый древними булгарами из степи, и институциональные рамки оседлого мира сформировали арену аккультурации, и посредством каких общих ритуалов восточно-римская и болгарская администрации, несмотря на политическое соперничество, создали общий язык легитимности и сакральности на онтологическом уровне.

Метод: В рамках качественных методологий исследования данная работа проводилась в соответствии с схемой теологического и филологического анализа. Основным и наиболее характерным источником данных исследования является издание Эрнста Перельса (*Monumenta Germaniae Historica*) и комментарии Людвиг Хайзера к *Responsa Nicolai papae I ad consulta Bulgarorum* (Ответы папы Николая I на вопросы булгаров), написанные папой Николаем I в ответ на посланцев, направленных в Рим старобулгарским ханом Барисом в 866 году с целью учреждения независимой церкви на

болгарских землях. Социальные и религиозные табу, скрытые между строк этого фундаментального документа, были изучены с помощью методов описательного и тематического анализа. Для обеспечения непосредственной проверки данных и сравнительного семиотического анализа были использованы литературные восточно-римские хроники, такие как хроники Феофана, Иоанна Малаласа, Симокатты и Константина VII, а также записи из Синаксария Константинопольской церкви и Менологиона, агиографические труды архиепископа Феофилакта Охридского и свидетельства исламско-арабских летописцев, таких как аль-Масуди, Ибн Фадлан и Ибн Хавкал. Для расшифровки данных, касающихся материальной культуры и пространственной преемственности, эпиграфические памятники (надписи) периода правления хана Омуртага, отчёты о раскопках в Мадаре, археологические данные из Плиски (Девташлари), а также религиозные титулы и понятия древнеболгарского происхождения, перешедшие в славянскую языческую терминологию (*кумир*, *байван*, *капиште*), были проанализированы с помощью филологической критики и систематизированы на основе междисциплинарного подхода.

Результаты: В результате филологического и исторического анализа было установлено, что понятие «*Тагүра*» (< *Тангъра* / *Тенгъри*), лежащее в основе системы верований древних болгар и записанное среднегреческими буквами в надписи хана Омуртага, соответствовало представлению о верховной власти в восточно-римской христианской теологии благодаря своему характеру, приближающемуся к монотеистическому вероучению, тем самым превратившись в универсальный язык легитимности при претензиях на мировое господство. Одним из наиболее конкретных полученных выводов является то, что божественная сущность «*qut*» (духовная сила/удача), исходящая от Тенгъри, воспринималась не как статический титул, а как текучая субстанция, пронизывающая предметы, живые существа и пространства. В этих рамках, на основе вопросов, содержащихся в корпусе *Responsa* Попа, были сделаны следующие категорические выводы: Очарованные обереги для здоровья (амулеты) и целебные обломки камней, упомянутые в 62-й и 79-й статьях «*Респонс*», которые носили на шее немощные люди, ищущие исцеления, демонстрируют функциональное совпадение с культом *филактерий* в народной религии Восточной Римской империи; кроме того, возведение церковной апсиды непосредственно на руинах древнего дохристианского храма в Мадаре свидетельствует о пространственной преемственности сакрального. Обычай приносить клятвы на мечах, зафиксированный в 67-й статье «*Респонс*», наряду с дипломатическими клятвами аварского хана Баяна, свидетельствует о непоколебимой вере в карательную духовную силу, присущую железу. Использование конского хвоста в качестве знамя (*Responsa*, 33) и запрет на верховую езду на боевых лошадях в мирное время под страхом смертной казни (данные аль-Масуди) представляют собой рефлексивное сохранение *кута*, сосредоточенного в одушевлённых и неодушевлённых элементах военной удачи. Ритуал, совершённый ханом Крумом в 813 году во время осады Константинополя перед *Porta Aurea* — состоявший из жертвоприношений животных и людей, омовения ног в море и окропления своих воинов святой водой (данные Скриптора Инцертуса) — представляет собой сознательное синкретическое проявление, бросающее вызов римским традициям *lustratio* и *acclamatio*. Поступок Крума, заключивший череп императора Никифора I в серебро, чтобы изготовить кубок, и заставивший славянских вождей пить вино из этого сосуда (сведения Феофана), представляет собой ритуал теоретического теологического выравнивания высокого уровня, заменяющий уничтоженную римскую власть победоносным болгарским *кутом*. Помимо этого, равновесие между сохранением *кута* и осквернением (табу) в общественной жизни материализуется в настойчивом требовании употреблять в пищу животных, убитых без пролития крови (путем удушения или прямого удара), как зафиксировано в 90-й статье «*Респонсов*», а также в правилах изоляции, связанных с периодом послеродового уединения («*Респонсы*», 64, 68). Казнь ослеплённого правителя (дело Дичевига) путём удушения ввиду освящённого характера династической крови — исходя из предположения, что *кут* в этом теле был осквернён — была вытеснена из активной религиозной сферы в династическую память после подавления И. Барисом попытки Владимира-Расате по институциональному восстановлению старой веры (889–893) посредством ослепления (онтологического аннулирования). На филологическом уровне тот факт, что слова *кумир* и *байван*, означающие идол/изображение, а также *капище*, означающее храм, в славянском языке имеют старобългарское происхождение, устанавливает количественную связь, доказывающую, что славянские подданные унаследовали свой институциональный храмовый порядок от булгаров.

Заклучение: В заключение данное исследование демонстрирует, что древнеболгарские религиозные кодексы не оставались изолированным чужеродным элементом с момента их появления на территории Восточной Римской империи; напротив, они претерпели глубокий культурный и теологический синтез (интеграцию) с древними слоями региона. Результаты исследования показывают, что политические соперники были вынуждены признавать и лично выполнять священные ритуалы друг друга в качестве дипломатических инструментов на онтологическом уровне. Действительно, соблюдение восточно-римским императором Львом V ритуала принесения в жертву собак (*принесение жертвы собакам*) и принятие болгарами христианских процедур принесения присяги в ходе заключения договора о «Тридцатилетнем мире» 815 года являются самым радикальным историческим свидетельством стремления жить как отдельно, так и вместе, порождённого двумя различными претензиями на глобальное господство в рамках общей семиосферы. Отходя от поверхностных подходов к язычеству, характерных для современной литературы, данное исследование определяет древнеболгарскую веру как динамическую имперскую теологию, выходящую за пределы официальных иерархий, тем самым внося в эту область оригинальную теоретическую основу. В конечном счёте эти коды, которые продолжали существовать даже после христианизации в рамках послеродовых табу, магических символов (*тамг*), календарных представлений (сроки жертвоприношений, установленные в соответствии с китайско-гуннской системой) и коллективного народного воображения, оцениваются как основополагающий цивилизационный элемент, формирующий духовную генетику Балкан и Восточной Европы.

Ключевые слова: древние болгары, имперская теология, синкретизм, Кут, Восточная Римская империя.

संरचित सारांशः

उद्देश्य: इस अध्ययन का उद्देश्य पारंपरिक और सरलीकृत इतिहासलेखन प्रतिमान—जो प्राचीन बुल्गारों की ईसाई-पूर्व धार्मिक दुनिया और भक्ति प्रथाओं को अलताई सांस्कृतिक क्षेत्र से डैन्यूब तक लाए गए एक पृथक स्टेपी विश्वास के रूप में मानता है और उन्हें बाहरी दुनिया से पूरी तरह अलग कर देता है—को आलोचनात्मक विश्लेषण के दायरे में लाना है।

यह तथ्य कि साहित्य ने राजनीतिक और सैन्य इतिहास पर ध्यान केंद्रित किया है, पुराने बुल्गारों को केवल पूर्वी रोमन साम्राज्य के साथ संघर्ष के धुरी में ही दर्शाता है, जिससे इस समुदाय की धर्मांतरण-पूर्व धर्मशास्त्रीय पहचान और साम्राज्यिक परिदृश्य में सांस्कृतिक अंतःक्रिया की गतिशीलता की गंभीर उपेक्षा हुई है; इसने, बदले में, धर्मशास्त्र और तुर्की सांस्कृतिक अध्ययन के क्षेत्रों में एक गहरी अकादमिक खाई पैदा कर दी है। इस वैज्ञानिक शून्य को भरने के उद्देश्य से, यह शोध यह प्रदर्शित करने के लिए किया गया है कि पुराने बुल्गारों के धार्मिक संहिताओं में एक गतिशील "संप्रदायिक साम्राज्यिक धर्मशास्त्र" का स्वरूप था, जो स्थानिक निकटता और प्रशासनिक आवश्यकताओं से आकारित था, और जिसने उस भूगोल में, जहाँ वे बसे थे, पूर्वी रोमन सांस्कृतिक क्षेत्र, स्थानीय स्लाव समुदायों और प्राचीन सेल्टिक अवशेषों के साथ एकीकरण किया। तदनुसार, यह अध्ययन इस प्रकार के प्रश्नों के ठोस, मापनीय और मौलिक अकादमिक उत्तरों की तलाश करता है: स्टेप से आए पुराने बुल्गारों द्वारा लाए गए व्यवस्था के पवित्र विमर्श और बसी हुई दुनिया के संस्थागत ढाँचों ने सांस्कृतिक आदान-प्रदान का एक क्षेत्र कैसे तैयार किया, और किस साझा अनुष्ठान के माध्यम से पूर्वी रोमन और बुल्गार प्रशासन, जो राजनीतिक प्रतिद्वंद्वी थे, ने अस्तित्वगत स्तर पर वैधता और पवित्रता की एक साझा भाषा का निर्माण किया।

विधि: गुणात्मक अनुसंधान पद्धतियों के दायरे में, यह अध्ययन धर्मशास्त्रीय और भाषाशास्त्रीय विश्लेषण डिजाइन के अनुसार किया गया था। शोध का प्राथमिक और सबसे विशिष्ट डेटा स्रोत अर्न्तःपेरिल्स संस्करण (मोन्यूमेंट्स ऑफ़ जर्मनी हिस्टोरिका) और लुडविग हाइज़र की रेस्पोंसा निकोलाई पापाई I एड कंसल्टा बुल्गारोरम पर टिप्पणियाँ हैं। (बुल्गारों के प्रश्नों के उत्तर में पोप निकोलस प्रथम की प्रतिक्रियाएँ), जिसे पोप निकोलस प्रथम ने 866 में पुराने बुल्गार खान बारीस द्वारा रोम भेजे गए दूतों के जवाब में लिखा था, जिनका उद्देश्य बुल्गार भूमि में एक स्वतंत्र चर्च स्थापित करना था। इस मौलिक दस्तावेज़ की पंक्तियों के बीच छिपे सामाजिक और धार्मिक वर्जनाओं की जांच वर्णनात्मक और विषयगत विश्लेषण विधियों का उपयोग करके की गई थी। प्रत्यक्ष डेटा सत्यापन और तुलनात्मक सेमियोस्फीयर रीडिंग्स प्रदान करने के लिए, थियोफानिस, जॉन मलालास, सिमोकाटा, और कॉन्स्टेंटिन VII के साहित्यिक पूर्वी रोमन वृत्तांतों, साथ ही कॉन्स्टेंटिनोपल के चर्च के सिनाक्सैरियम और मेनोक्लगियन के अभिलेखों, ओहरिड के आर्चबिशप थियोफिलैक्ट के संतों पर लिखे गए कार्यों, और अल-मसउदी, इब्न फादलान, और इब्न हौकाल जैसे इस्लामी-अरब इतिहासकारों के वृत्तांतों का विश्लेषण किया गया। भौतिक संस्कृति और स्थानिक निरंतरता से संबंधित डेटा की व्याख्या करने के लिए, खान उमरताग के शासनकाल

के शिलालेखों, मडारा की खुदाई रिपोर्टों, प्लिस्का (देवताशलीरी) के पुरातात्विक डेटा, और पुराने बुल्गार मूल के धार्मिक शीर्षकों और अवधारणाओं को, जो स्लाव पगन शब्दावली (कुमिर, बैवान, कापिशते) में परिवर्तित हो गए थे, को भाषाई आलोचना के माध्यम से छानकर एक अंतःविषय दृष्टिकोण के माध्यम से व्यवस्थित किया गया।

निष्कर्ष: भाषाई और ऐतिहासिक विश्लेषणों के परिणामस्वरूप, यह निर्धारित किया गया कि टैग्रा (Таггра) की अवधारणा

(< तंग्रा / तेंग्री), जो पुराने बुल्गार विश्वास प्रणाली के केंद्र में है और खान ओमुरताग शिलालेख पर मध्य ग्रीक अक्षरों में अंकित किया गया था, अपने एक ईश्वरवादी संप्रदाय के करीब आने वाले चरित्र के कारण पूर्वी रोमन ईसाई धर्मशास्त्र में सर्वोच्च अधिकार की धारणा के अनुरूप था, और इस प्रकार विश्व प्रभुत्व के दावों में वैधता की एक सार्वभौमिक भाषा में बदल गया। प्राप्त सबसे ठोस निष्कर्षों में से एक यह है कि तेन्ग्री से उत्पन्न "कुत" (आध्यात्मिक शक्ति/भाग्य) का दैवी सार एक स्थिर उपाधि के रूप में नहीं, बल्कि एक तरल पदार्थ के रूप में स्वीकार किया गया था जो वस्तुओं, जीवित प्राणियों और स्थानों में व्याप्त था। इस ढांचे में, पोप के रेस्पोंसा कॉर्पस में पाए गए प्रश्नों के आधार पर, निम्नलिखित श्रेणीबद्ध निष्कर्ष निकाले गए हैं: रेस्पोंसा के 62वें और 79वें लेखों में उल्लेखित जादुई स्वास्थ्य पट्टियाँ (तावीज़) और उपचार करने वाले चट्टान के टुकड़े, जिन्हें उपचार की तलाश में आए अस्वस्थ व्यक्तियों ने अपनी गर्दन पर पहना था, पूर्वी रोमन लोक धर्म में फाइलाक्टेरियन संप्रदाय के साथ एक कार्यात्मक मेल प्रदर्शित करते हैं; इसके अलावा, मडारा में प्राचीन पूर्व-ईसाई मंदिर के खंडहरों के ठीक ऊपर एक चर्च का निर्माण पवित्रता की स्थानिक निरंतरता को प्रमाणित करता है। रेस्पोंसा के 67वें लेख में दर्ज तलवारों पर कसम खाने की प्रथा, अवार खान बयान की राजनयिक शपथों के साथ, लोहे में निहित दंडात्मक आध्यात्मिक शक्ति में एक अटूट विश्वास को दर्शाती है। घोड़े की पूंछ का मानक के रूप में उपयोग (रेस्पोंसा, 33) और मृत्युदंड के दंड के तहत शांति काल में युद्ध के घोड़ों पर सवारी करने पर प्रतिबंध (अल-मसउदी के आंकड़े) सैन्य भाग्य के जीवित और निर्जीव तत्वों के भीतर केंद्रित 'कुत' की एक स्वचालित सुरक्षा का प्रतिनिधित्व करते हैं। खान क्रूम द्वारा 813 में कॉन्स्टेंटिनोपल की घेराबंदी के दौरान पोर्टा ऑरिया के सामने किया गया अनुष्ठान—जिसमें पशु और मानव बलिदान, समुद्र में अपने पैर धोना, और अपने सैनिकों पर पवित्र जल छिड़कना शामिल था (स्क्रिप्टर इनसर्टस का डेटा)—एक सचेत समन्वयवादी अभिव्यक्ति है जो ल्यूस्ट्रेशियो और एक्लामाशियो की रोमन परंपराओं को चुनौती देती है। सम्राट नाइसेफोरस प्रथम की खोपड़ी को चांदी में जड़कर एक प्याला बनाना और स्लाव सरदारों को इसी पात्र से शराब पिलाना (थियोफेनेस के आंकड़े) एक उच्च-स्तरीय सैद्धांतिक धार्मिक संरक्षण अनुष्ठान है, जो नष्ट हुए रोमन अधिकार की जगह विजयी बुल्गार 'कुत' को स्थापित करता है। इनके अलावा, सामाजिक जीवन में 'कुत' के संरक्षण और संदूषण (प्रतिबंध) के बीच संतुलन, रक्त बहाए बिना मारे गए जानवरों (घुटन या सीधे प्रहार से) को खाने पर जोर देने में मूर्त रूप लेता है, जैसा कि रेस्पोंसा के 90वें अनुच्छेद में दर्ज है, और प्रसवोत्तर निरोध की स्थिति से संबंधित अलगाव नियमों में (रेस्पोंसा, 64, 68)। राजवंशीय रक्त की पवित्र प्रकृति के कारण नेत्रहीन शासक (डिचेविग मामला) की फांसी (घुटन से) — इस धारणा के तहत कि उस शरीर के भीतर का 'कुत' अपवित्र हो गया था — को व्लादिमीर-रासाते के संस्थागत पुराने धर्म बहाली के प्रयास (889–893) को आई. बारिस द्वारा नेत्रहीन करने (अस्तित्वगत अमान्यता) के माध्यम से दबाने के बाद, सक्रिय धार्मिक क्षेत्र से राजवंशीय स्मृति में धकेल दिया गया। व्याकरणिक स्तर पर, यह तथ्य कि स्लाव भाषा में 'कुमीर' और 'बाइवान' शब्द, जिनका अर्थ मूर्ति/प्रतिमा है, और 'कापिशते' शब्द, जिसका अर्थ मंदिर है, पुराने बुल्गार मूल के हैं, एक मात्रात्मक संबंध स्थापित करता है जो यह साबित करता है कि स्लाव विषयों को अपने संस्थागत मंदिर का आदेश बुल्गारों से विरासत में मिला था।

निष्कर्ष: निष्कर्षतः, यह अध्ययन दर्शाता है कि प्राचीन बुल्गार धार्मिक संहिताएँ पूर्वी रोमन भूगोल में प्रवेश करने के क्षण से एक अलग विदेशी तत्व नहीं रहीं; इसके विपरीत, उन्होंने इस क्षेत्र की प्राचीन परतों के साथ एक गहरे सांस्कृतिक और धर्मशास्त्रीय संश्लेषण (एकीकरण) का अनुभव किया। शोध के निष्कर्षों से पता चलता है कि राजनीतिक प्रतिद्वंद्वियों को अस्तित्वगत स्तर पर राजनयिक साधनों के रूप में एक-दूसरे के पवित्र अनुष्ठानों को पहचानने और व्यक्तिगत रूप से निष्पादित करने के लिए मजबूर होना पड़ा। वास्तव में, पूर्वी रोमन सम्राट लियो पंचम का कुत्तों की बलि (कुत्तों को बलिदान चढ़ाना) की रस्म का पालन करना और 815 के "तीस वर्षीय शांति" संधि के दौरान बुल्गारों द्वारा ईसाई शपथ प्रक्रियाओं को स्वीकार करना, एक साझा सेमियोस्फीयर के भीतर वैश्विक प्रभुत्व के दो अलग-अलग दावों से उत्पन्न, अलग और साथ दोनों तरह से रहने की इच्छा का सबसे कट्टर ऐतिहासिक प्रमाण है। वर्तमान साहित्य में प्रचलित सतही मूर्तिपूजकता के दृष्टिकोण से हटकर, यह अध्ययन पुराने बुल्गार धर्म को एक गतिशील साम्राज्यवादी धर्मशास्त्र के रूप में परिभाषित करता है जो आधिकारिक पदानुक्रम से परे है, और इस प्रकार इस क्षेत्र में एक मौलिक सैद्धांतिक ढांचा प्रस्तुत करता है। अंतिम विश्लेषण में, इन संहिताओं का मूल्यांकन एक मौलिक सभ्यतारात्मक तत्व के रूप में किया गया है, जो धर्मपरिवर्तन के बाद भी प्रसूति-उपरांत वर्जनाओं, मंत्रमुग्ध प्रतीकों (तमगा), कैलेंडर धारणाओं (चीनी/हूण प्रणाली के अनुसार व्यवस्थित बलिदान का समय), और सामूहिक लोक कल्पना में जीवित रहे, और जो बाल्कन और पूर्वी यूरोप की आध्यात्मिक आनुवंशिकी का निर्माण करते हैं।

कीवर्ड: पुराने बुलगार, साम्राज्यिक धर्मशास्त्र, संप्रदायवाद, कुत, पूर्वी रोम।

Yapılandırılmış Özet:

Amaç: Bu çalışmanın amacı, Eski Bulgarların Hristiyanlık öncesi dinî dünyasını ve itikadî pratiklerini, Altay bozkır kültür sahasından Tuna boylarına nakledilmiş, dış dünyadan bütünüyle tecrit edilmiş izole bir kabile inancı olarak ele alan geleneksel ve indirgemeci tarih yazımı paradigmasını kritik bir analize tabi tutmaktır. Siyasî ve askerî tarih odaklı literatürün Eski Bulgarları Doğu Roma İmparatorluğu ile salt bir çatışma ekseninde kodlaması, bu topluluğun ihtida öncesi teolojik kimliğinin ve imparatorluk sathındaki kültürel etkileşim dinamiklerinin ciddi bir biçimde göz ardı edilmesine yol açmış, bu durum dinler tarihi ve Türk kültürü araştırmalarında derin bir akademik boşluk meydana getirmiştir. Bahsi geçen bu bilimsel boşluğu doldurmayı hedefleyen araştırma; Eski Bulgar inanç kodlarının, yerleştikleri coğrafyadaki Doğu Roma medeniyet dairesi, yerel Slav toplulukları ve bölgenin kadim Kelt bakiyeleriyle imtizaç eden, mekânsal yakınlık ile yönetsel zorunlulukların şekillendirdiği dinamik bir senkretik imparatorluk teolojisi hüviyeti taşıdığını ortaya koymak adına yürütülmüştür. Bu doğrultuda çalışma, Eski Bulgarların bozkırdan getirdikleri kutsal nizam dili ile yerleşik dünyanın kurumsal yapıları nasıl bir kültürleşme sahası meydana getirdiğini ve siyasî düzeyde rakip olan Doğu Roma ile Bulgar idaresi, ontolojik düzeyde ortak bir meşruiyet ve kutsallık lisanını hangi müşterek ritüeller üzerinden üretmiştir gibi sorulara somut, ölçülebilir ve literatüre özgün katkı sunacak akademik cevaplar aramaktadır.

Yöntem: Nitel araştırma yöntemleri çatısı altında teolojik ve filolojik analiz desenine uygun olarak yürütülmüştür. Çalışmanın birincil ve en karakteristik veri kaynağını, Eski Bulgar Hanı Bâris'in 866 yılında Bulgar topraklarında bağımsız bir kilise kurma girişimi doğrultusunda Roma'ya gönderdiği elçilere karşılık Papa I. Nikolaos tarafından kaleme alınan *Responsa Nicolai papae I ad consulta Bulgarorum* (I. Nikolaos'un Bulgarların Sorularına Cevapları) adlı eserin Ernst Perels edisyonu (Monumenta Germaniae Historica) ile Ludwig Heiser şerhleri oluşturmaktadır. Bu temel dokümanın satır aralarında saklı olan toplumsal ve dinî tabular, betimsel ve tematik analiz yöntemleriyle incelenmiştir. Araştırmada doğrudan veri doğrulaması ve karşılaştırmalı semiyosfer okuması sağlamak amacıyla; Teofanis, Ioannes Malalas, Simokattis ve VII. Konstantinos gibi edebî Doğu Roma vekâyinameleri, Konstantinopolis Kilisesi Sinaksaryumu ile Menologion kayıtları, Ohri Başpiskoposu Teofilaktos'un hagiografik eserleri ve İslam coğrafyasına mensup Arap müelliflerden El-Mesudî, İbn Fadlan ve İbn Havkal'ın tasvirleri tahlil edilmiştir. Maddî kültür ve mekânsal süreklilik verilerini çözümlmek üzere ise Han Omurtag dönemi epigrafik yadigarları (kitabeler), Madara kazı raporları, Pliska (Devtaşları) arkeolojik verileri ile Slav pagan terminolojisine geçmiş olan Eski Bulgarca kökenli dinî unvan ve kavramlar (kumir, baivan, kapişte) filolojik süzgeçten geçirilerek disiplinler arası bir yaklaşımla sistematize edilmiştir.

Bulgular: Yapılan çözümlmeler neticesinde, Eski Bulgar inanç sisteminin mihverinde yer alan ve Han Omurtag Kitabesi'nde Orta Grekçe harflerle transkribe edilen *Таҕра* (< *Tangra / Tengri) kavramının, monoteistik bir akideye yaklaşan karakteriyle Doğu Roma'nın Hristiyan teolojisindeki yüksek otorite algısıyla uyduğu ve cihan hakimiyeti iddialarında evrensel bir meşruiyet diline dönüştüğü saptanmıştır. Elde edilen en somut verilerden biri, Tengri'den neşet eden ilâhî "kut" cevherinin statik bir unvandan ziyade nesnelere, canlılara ve mekânlara sirayet eden akışkan bir töz olarak kabul edilmesidir. Bu bağlamda, Papa'nın *Responsa* külliyyatında yer alan sualler temelinde şu kategorik bulgulara erişilmiştir: *Responsa*'nın 62. ve 79. maddelerinde geçen, marazlı kişilerin boyunlarına asarak şifa aradıkları efsunlu sıhhat bağları (muskalar) ile şifalı kaya parçaları, Doğu Roma halk inancındaki *phylakterion* kültüyle işlevsel bir örtüşme sergilemekte; Madara'daki eski tapınak kalıntısının tam üzerine kilise apsisinin kondurulması ise kutsalın mekânsal sürekliliğini tescil etmektedir. Ayrıca, *Responsa*'nın 67. maddesinde belgelenen kılıç üzerine ant içme âdeti ile Avar Hanı Bâyan'ın diplomatik yeminleri, demirin içindeki cezalandırıcı ruhanî kudrete duyulan sarsılmaz itikadî göstermektedir. At kuyruğunun sancak yapılması (*Responsa*, 33) ve savaş atlarına sulh zamanında binilmesinin idamla yasaklanması (El-Mesudî verisi), askerî talihin canlı ve cansız unsurlarda temerküz eden kutu koruma refleksidir. Ve Han Kurum'un 813 yılında İstanbul kuşatması esnasında *Porta Aurea* önünde icra ettiği hayvan ve insan kurban etme, ayaklarını denizde yıkama ve ordusuna kutsal su serpmeye ritüeli (Scriptor Incertus verisi), Roma'nın *lustratio* ve *acclamatio* geleneklerine meydan okuyan bilinçli bir senkretik şovdur. Kurum'un İmparator I. Nikiyos'un kafatasını gümüşle kaplatarak kadeh yapması ve Slav beylerine bu taştan zorla şarap içirmesi (Theofanis verisi), yok edilen Roma otoritesinin yerine fatih Bulgar kutunu yerleştiren yüksek teorik düzeyde teolojik bir bağ kurma ayinidir. Bunlar dışında Kut koruma ve kirlilik (tabu) dengesinin

toplumsal hayattaki izleri, *Responsa*'nın 90. maddesinde geçen hayvanların kanı akıtılmadan (boğularak/darbe ile) öldürülüp yenmesi ısrarında ve lohusalık hâlinin (*Responsa*, 64, 68) tecrit kurallarında somutlaşmaktadır. Hanedan kanının kutsallığı sebebiyle kör edilen hükümdarın (Diçevig vakası) kutunun kirlendiği varsayımıyla boğularak kurban edilmesi, Vladimir-Rasate'nin 889-893 yılları arasındaki kurumsal eski din restorasyon teşebbüsünün I. Bâris tarafından mil çekilerek (ontolojik iptal) bastırılmasıyla dinî alandan hanedan hafızasına itilmiştir. Filolojik düzeyde ise, Slav lisanında put/idol manasındaki *kumir* ve *baivan* ile mabet manasındaki *kapište* lafızlarının Eski Bulgarca olması, Slav tebaanın kurumsal mabet nizamını Bulgarlardan iktibas ettiğini kanıtlayan niceliksel bir bağ kurmaktadır.

Sonuç: Eski Bulgar inanç kodlarının Doğu Roma coğrafyasına adım attığı andan itibaren tecrit edilmiş bir yabancı madde olarak kalmadığını, aksine bölgenin kâdim katmanlarıyla derin bir kültürel ve teolojik mezc (imtizaç) hadisesi yaşadığını ortaya koymaktadır. Araştırmanın sonucunda, siyasî rakiplerin ontolojik düzlemde birbirinin kutsal ayinlerini diplomatik birer enstrüman olarak tanımak ve bizzat icra etmek zorunda kaldıkları tespit edilmiştir. Nitekim 815 tarihli "Otuz Yıl Barışı" antlaşmasında Doğu Roma İmparatoru V. Leon'un köpek kesme (*ite adak verme*) ritüeline riayet etmesi ve Bulgarların Hristiyan yemin usullerini kabul etmesi, iki farklı cihan hâkimiyeti iddiasının ortak bir semiyosferde ürettiği "hem ayrı hem beraber" yaşama iradesinin en radikal tarihsel vesikasıdır. Mevcut literatürdeki sığ paganizm yaklaşımlarından farklı olarak bu çalışma, Eski Bulgar dinini resmî hiyerarşiler üstü dinamik bir imparatorluk teolojisi olarak tanımlayarak alana özgün bir teorik çerçeve kazandırmaktadır. Son tahlilde, Hristiyanlaşma sonrasında dahi lohusalık tabularında, efsunlu işaretlerde (tamga), takvim algısında (Çin/Hun nizamlı kurban vakitleri) ve halk muhayyilesinde yaşamaya devam eden bu kodlar, Balkanlar ve Doğu Avrupa'nın manevî genetiğini inşa eden kurucu bir medeniyet unsuru olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Eski Bulgarlar, İmparatorluk Teolojisi, Senkretizm, Kut, Doğu Roma.

On the Pre-Christian Religious Codes of the Old Bulgars: Syncretic Traces in the Imperial Geography

Introduction

The ancient concepts and practices underlying creedal data, though subject to formal transformations under the influence of transformative factors such as time, language, and form, generally possess the capacity to preserve their essential core. This historical continuity manifests itself especially in the shaping of the shared geography—retaining its spiritual identities despite shifting civilizational and religious climates—afresh and within an ontological togetherness according to the spirit of the age. Such inclusive imperial geographies are, by their very nature, fertile grounds where communities with distinct creedal and cultural origins exhibit a common existence. In these lands, the coexistence and interaction of faiths, far from being an exception, is a frequently encountered condition as a natural reflex of the imperial body. It is precisely in this shared climate that we can define the process by which faiths transform the heritage inherited from the past—by blending it with the requirements of the century and with one another—through the term *syncretism* as used in our title. Syncretism, as the counterpart of acculturation in the realm of faith, may express the emergence of compounds—resulting from the synthesis of different traditions—with distinct appearances yet identical essence, revealing themselves separately but through the same nature.

Moving from the aforementioned theoretical framework, the climate in which it emerged across the Eastern Roman cultural sphere in general, and specifically within the expansion zone of the Old Empire of the Old Bulgars and the Eastern Roman Empire, constitutes one of the most exceptional examples possessing this fertile ground quality. For this geography, in its historical trajectory, was not merely a transit route, but an area with a memory where the sediments of ancient civilizations accumulated layer upon layer. The inclusion of the Old Bulgars (Altaic) into this civilization and their arrival in this physical geography did not resemble writing on a blank slate (*tabula rasa*); on the contrary, it occurred through contact with a dense cultural atmosphere wherein the remnants of Greek discipline and Celtic mystery were preserved, and a Slavic demographic was already present. Consequently, the religious and ritual commonalities to be traced in this study should not be read through biological explanations such as "unity of origin" or "genetic kinship" via a flawed reductionism, but rather as an act of acculturation generated by spatial proximity and administrative necessities developing under the imperial umbrella. The organizational mind of the steppe and the ancient faith practices of the settled elements, rather than negating one another, articulated with each other in accordance with the imperial interest (*maslahah*); thus constructing a syncretic structure that was multi-piece in appearance, yet served the same purpose in essence.

Indeed, the available philological data confirm this structural integration. The striking similarities between the religion of the Old Bulgars and the cults of the Slavs and the Celts—the ancient inhabitants of the region—are less a coincidental convergence than the result of a tendency among communities sharing the same geography to utilize similar symbolic languages when

expressing the sacred. Up until the ethnic Christianization of Eastern Rome and prior to a sharp divergence, it is also inevitable to observe that an imperial mind was formed in the Old Bulgar cultural basin that was vastly superior to their own. This is almost a prerequisite for being an empire: namely, living in a shared semiosphere. In this context, the religious codes to be discussed below represent not the intermingling of tribes, but rather the re-expression of the sacred in an imperial geography through a shared language—both distinctly and collectively.

Ultimately, while these new efforts are admirable, regarding the nature of the Old Bulgar belief system solely as a steppe-based and isolated structure remains insufficient to explain the complex network of relations within the imperial geography. For the Old Bulgar administration formed along the Danube, with its unique character, established an original climate of shared existence where distinct faith codes could live both separately and together under the same sky. In this climate, the Tengri faith represented by the ruling elite and the remnants of nature cults in the cultural sphere articulated with one another for the sake of imperial interest rather than ignoring each other, forming a spiritual atmosphere that was independent in origin yet integrated in operation.

Therefore, the objective of this study is to read the Old Bulgar religious world not as a static structure, but as a dynamic field of acculturation, placing the fragmented philological data and the remnants of ritual knowledge at the center. Viewed from this perspective, the picture that emerges is not one of genetic kinship, but rather the tendency of communities sharing the same geography and destiny to employ similar symbolic languages when expressing the sacred. Consequently, the Old Bulgar religion will be addressed in this study as a syncretic imperial theology in which various layers of belief permeate one another, yet each maintains its own ontological boundaries.

1. Philological Sources in the Investigation of Old Bulgar Religion

Although early sources such as Cosmas, where the ethnonym Bulgar (Βουλγαρ) is mentioned for the first time in the historical arena, contain implications regarding the presence of Christian traces among them even as early as around 550 AD (Sayın, 2025, p. 232; Vaticanus Gr. 699, 34v/2), the dominant and founding faith up until the process of Boris's conversion to Christianity was undoubtedly the doctrine of "Tengri". Thus, the nature and depth of this aforementioned faith possessed by the Old Bulgars will be striven to be demonstrated in the light of the available data.

This belief system, which does not present a holistic and systematic integrity particularly in Eastern Roman and Old Bulgar relics, but has mostly survived to the present day in fragments and scattered pieces, will be classified by us and presented as a structured whole. This analysis to be conducted is not merely an inward-looking description; rather, it will be executed from a partially comparative perspective that adds to the processes of shared existence and acculturation entered into—even if rarely—with the elements in the Eastern Roman basin. However, our main topic is to uncover the components of the Old Bulgar religion rather than these traces. For modern researchers have mostly focused on the Christianization process and identity transformation of the Old Bulgars, yet they have often acted hesitantly regarding properly investigating the pre-conversion religious nature of these people. Nevertheless, with the increasing interest in recent years, the endeavor to comprehend this ancient faith as a whole has now become distinct. The only comprehensive study conducted as a whole belongs to V. Beşevliev (1945, pp. 215–241).

On a fragmented basis, however, there are numerous studies to which various scholars have drawn attention (Beşevliev, 1926, 1929, 1930, 1936, n.d.; Fehér, 1926, 1929a, 1929b; Grumel, 1937; Kacarov, 1912; Trifonov, 1937; Vambery, 1930; Zlatarski, 1908, 1918).

While this present study draws significantly upon the individual inquiries of distinguished figures in the field—such as V. N. Zlatarski, G. I. Katsarov, G. Fehér, A. Vambéry, V. Grumel, and V. Beşevliev—it is essentially a manifestation of an effort to address this precious body of knowledge through a holistic perspective and to advance the existing data within the framework of an academic

discipline. Consequently, the research carries the character of a modest essay aimed at classification and analysis, intending to systematize the scattered data regarding Old Bulgar belief dispersed throughout the literature into a holistic logical context required by the imperial geography, by descending philologically to the primary sources.

Let us now examine the sources we shall utilize to determine the components of the Old Bulgar religion for this humble study:

1. 1. Responsa

The standard and most authoritative critical edition of Pope Nicholas I's *Responsa Nicolai papae I ad consulta Bulgarorum* ("Responses of Pope Nicholas I to the Questions of the Bulgars") belongs to Ernst Perels (1925, pp. 568–600). This edition prepared by Perels is included in the *Monumenta Germaniae Historica* collection, the most important source series of medieval history. However, another significant modern publication containing the text, translation, and the most comprehensive modern commentaries on the work belongs to Ludwig Heiser (1979). In terms of Bulgarian historiography, the Sofia edition of Dimitar Dechev (1922) is also considered an important reference for his work on this text. In Turkish, on the other hand, it has not been examined in a serious philological manner.

As is well known, these "Responses" (*Responsa*), which contain the instructions issued by Pope Nicholas I to the envoys sent to Rome by Boris in the year 866 with the aim of establishing and organizing a Christian church in Bulgar lands, hold the character of a historical document. These answers given by the Pope to the questions directed at him are undoubtedly a exceptionally valuable source for the worldview and belief system of the period. However, attributing every matter mentioned in the said text directly and exclusively to the Old Bulgars would mean missing the complex structure of imperial sociology. For when the line-by-line nuances of the questions posed by the Bulgars are read, the picture that emerges is not a homogeneous, purely tribal structure, but a syncretic imperial landscape where Slavic, Celtic, and Greek elements fused with one another. Indeed, this is frequently observed in the inscriptions left by them as well. While some of the questions clearly bear the embedded traces of Slavic customs, others are reflections of Greek traditions that held sway in this geography for centuries and were likely inherited before or during the Christianization process, as well as the ancient Celtic heritage of the region. In certain topics, it is even possible to sense an Islamic tone or influence coming from the East (Fraehn, 1832, p. 188). Consequently, regarding this "corpus of responses," Beşevliev (1945) draws attention to sharply separating which elements are pure Old Bulgar and which are Slavic, Greek, or Celtic remnants through a search for origins. In our study, however, such a separation is unnecessary. Rather than adopting such an approach, as per our emphasis, these elements require a multi-layered and holistic analysis to understand how they coexisted with syncretic traces within the imperial body through shared existence and cultural synthesis.

1. 2. Literary Eastern Roman and Arab Texts

The standard and most authoritative critical edition of Pope Nicholas I's *Responsa Nicolai papae I ad consulta Bulgarorum* ("Responses of Pope Nicholas I to the Questions of the Bulgars") belongs to Ernst Perels (1925, pp. 568–600). This edition prepared by Perels is included in the *Monumenta Germaniae Historica* collection, the most important source series of medieval history. However, another significant modern publication containing the text, translation, and the most comprehensive modern commentaries on the work belongs to Ludwig Heiser (1979). In terms of Bulgarian historiography, the Sofia edition of Dimitar Dechev (1922) is also considered an important reference for his work on this text. In Turkish, on the other hand, it has not been examined in a serious philological manner.

As is well known, these "Responses" (*Responsa*), which contain the instructions issued by Pope Nicholas I to the envoys sent to Rome by Boris in the year 866 with the aim of establishing and organizing a Christian church in Bulgar lands, hold the character of a historical document. These answers given by the Pope to the questions directed at him are undoubtedly an exceptionally valuable source for the worldview and belief system of the period. However, attributing every matter mentioned in the said text directly and exclusively to the Old Bulgars would mean missing the complex structure of imperial sociology. For when the line-by-line nuances of the questions posed by the Bulgars are read, the picture that emerges is not a homogeneous, purely tribal structure, but a syncretic imperial landscape where Slavic, Celtic, and Greek elements fused with one another. Indeed, this is frequently observed in the inscriptions left by them as well. While some of the questions clearly bear the embedded traces of Slavic customs, others are reflections of Greek traditions that held sway in this geography for centuries and were likely inherited before or during the Christianization process, as well as the ancient Celtic heritage of the region. In certain topics, it is even possible to sense an Islamic tone or influence coming from the East (Fraehn, 1832, p. 188). Consequently, regarding this "corpus of responses," Beşevliev (1945) draws attention to sharply separating which elements are pure Old Bulgar and which are Slavic, Greek, or Celtic remnants through a search for origins. In our study, however, such a separation is unnecessary. Rather than adopting such an approach, as per our emphasis, these elements require a multi-layered and holistic analysis to understand how they coexisted with syncretic traces within the imperial body through shared existence and cultural synthesis.

1. 3. Old Bulgar Monuments

Alongside literary and historical texts, the epigraphic heritage inherited from the Old Bulgars—that is, inscriptions carved in stone—constitutes sources of primary importance in this context. These stone monuments serve as spiritual seals erected in various corners of the imperial geography; although the expressions upon them appear political on the surface, in essence, they also embody the cosmological perception and faith codes of that period. Indeed, even linguistically, they encompass Slavic, Greek, and Bulgar structures in their entirety. These inscriptions are manifestations reflected on stone of the will of elements to live both separately and together, right at the very heart of that multi-layered structure.

Furthermore, another aspect of the matter remains hidden within language itself. In particular, an in-depth analysis to be conducted on the nature and meanings of words here or in other written sources is poised to yield valuable results regarding the religious life and character of this community itself. For language is the most faithful vehicle of culture and faith. In this context, loanwords and borrowings in the Old Bulgar language provide supporting evidence that confirms the event of cultural synthesis and mutual interaction experienced with Slavic, Greek, and other local elements in the realm of faith, thereby documenting shared existence within the imperial body at the lexical level.

2. Pre-Christian Religious Codes and Syncretic Relations of the Old Bulgars

2. 1. *Tāngrı* (< *Tāngra*)

As in all peoples of Altaic origin, at the center of the belief system of the Old Bulgars lies the concept of "*tāngrı*" or "*tēngri*", which occupies the supreme position in their shared memory and inherently encompasses the meaning of "Sky" (Gabain, 1941, s.v. *tāngri*; Grousset, 1970, pp. 131, 235; Malov, 1951, s.v. *tāngri*; Menges, 1968, p. 110; Moravcsik, 1958, s.v. *Tavγρά*; Thomsen, 1896, p. 144; Thomsen, 1924, p. 131; Vambéry, 1882, pp. 58, 347; Vambéry, 1885, p. 117). This expression, clearly encountered in the Old Bulgar inscriptions that we shall examine shortly (Fehér, 1931, Nos. 6, 43; Petkov, 2008, p. 24; Sayın, n.d., Inscription of Khan Omurtag), is nothing other than the ancient name used among Altaic peoples engraved on stone in the Greek alphabet (transcription). Let us now look at the inscription in question;

[κανα βοηλγα, συ βηγ]η	γγραν ηο η-
ομου(ρταγ ό έκ θεοῦ) ἄρ-	τζηρ[γυ βοηλα...] γχ8
χον ο ἦτ-	τ8γ... .. ρη ε-
ο ωδ [... κέ ἐπύησ]εν	πῆ.. ρυσε
5 θυσ[ήαν ἦς τὸν θιό]ν τα-	10 κ(ε)... .. αβα

‘[Kana Bil[g]ä, Sü Begi (Army Commander)] Omurtag, the ruler who is divinely favored (endowed with *kut*) by the creator... was here... and the Ichirgu Bil[g]ä offered a sacrifice to Tengri...’

The content of the text definitively demonstrates that sacrifice rituals were performed to Tengri, namely *Ταγγρα* (< *Ταγγρι). This is, of course, nothing other than the Middle Greek form of the concept of Tengri in Old Turkic. Indeed, the sound change [ι] < [α] is a regional variation in the imperial geography. The mutual interchangeability observed between the graphemes [α] and [ι] in Middle Greek indicates that the vowel system exhibited high flexibility not only at the phonetic level, but also at the orthographic and morphological levels. These changes, emerging in the form of [α] > [ι], [ι] > [α], and in further variants [α] > [ι = η], [ι = η] > [α], point to the gradual blurring of phonemic boundaries in the historical vowel system of Greek. Such interchangeabilities, especially within words and in suffixes, are directly related to the phonetic proximity of sounds and the adaptation capacity of the written tradition.

A similar tendency is observed in elements of Altaic origin as well. The bidirectional change between the graphemes [α] and [ι] offers important clues regarding how Greek adapted Altaic languages to its own phonological and orthographic norms, and regarding the multi-layered adaptation mechanisms of the language shaped both by internal sound changes and external interactions. Such orthographic and phonetic variations form a noteworthy analytical foundation for tracing linguistic contacts and adaptation processes in the historical development of Greek. The situation in both native Greek and contact languages almost proves imperial commonality in the domain of language as well.

We observe this particularly when examining the condition in papyri that correspond to the cultural sphere and reflect the spoken language:

[α] > [ι]:

τὴν ὑπάρχουσιν μοι < τὴν ὑπάρχουσιν μοι (P. Michigan: 260/1.29) — 1st century

ἀνικαλύψαι < ἀνακαλύψαι (P. Oxyrhynchus: 1297/9) — 4th century

ἰριθμῖσθαι < ἀριθμῖσθαι (SB: 9603) — 4th century

κατικελεύω < κατακελεύω (P. Oxyrhynchus: 130/18) — 6th century

[ι] > [α]:

εἰκοσαπενταραούρων < εἰκοσιπενταραούρων (P. Michigan: 341/1) — 1st century

ἀντασχέσθαι < ἀντισχέσθαι (P. Sarapion: 92/12) — 2nd century

Likewise, we observe the same phenomenon in the literary texts of chroniclers among Eastern Roman written sources:

[α] > [ι = η]:

ἀρχιητρος < ἀρχίατρος (Paskalya 595/14) — 8th century

κριτάριον < κριτήριον (*Constantine VII I: 310/16) — 8th century

Διημιστέα < Δαγισθέως (Melitanos: 88/8-9) — 10th century

[ι = η] > [α]:

Σαλαμβρίας < Σηλυμβρίας (*Constantine VII I: 496/11) — 8th century

This condition is seen in Altaic elements recorded in the texts of the period, just as it is here:

[α] < > [ι]:

Κοτραγήρ (ExLeg: 196/19) < > Κοτρίγουρ (Agathias: 177/2)

[ι] > [α]:

Ταγγρα (< *Ταγγρι) (Inscription of Khan Omurtag: 5,6)

Άδαμ.. (< *Αδιμ..) (HGM I: 319/9)

Furthermore, the use of [γγ] corresponds to the /ng/ sound. Aside from the state of synthesis revealed by linguistic features, despite the fragmented nature of the inscription that has survived to the present day, the truths leaking between the lines provide vital clues regarding the Old Bulgar belief topography. As Beşevliev (1945) accurately commented, if the column in question was not moved from another location to the foot of the Madara rocks where it is located—and evidence indicates that it is in situ—this situation signifies that before the church was built, this site was an ancient sacred area dedicated to Tengri where sacrifice rituals were performed.

This archaeological datum is one of the most striking manifestations of the principle of spatial continuity of the sacred, which we frequently encounter in imperial geography. For the rising of the small church in Madara directly upon the foundations of this ancient place of worship dating to the reign of Khan Omurtag (814–831) is not a coincidental construction activity. On the contrary, the placement of the church apse directly over the old altar in the post-Christian period is a strategy to consecrate that site from the previous belief and to harvest the energy of the former sacred in favor of the new faith.

The fact that Christian patrons used the stones and columns inherited from the old temple as spolia building material during the construction of the church is the physical counterpart of the shared existence phenomenon we have emphasized. The continued life of a column—upon which the name in question is carved or a sacrifice ceremony is described—within the church walls demonstrates that even if the form of belief changed, the connection the site established with Tengri was not erased from memory.

The same synthesis speaks through the implicit language (*lisān-ı hāl*) on the stone. The phrase *ὁ ἐκ Θεοῦ ἄρχων* ("ruler who is from God") used for Khan Omurtag in the inscription should be viewed as the reproduction of the concept of *kut* brought from the steppe by the Old Turks (Kültigin Inscription, E 1), translated through its formula in the political theology of Eastern Rome. This situation is the most concrete sign that the Bulgars legitimized their own sovereignty by blending it

with Rome's conceptual world, thereby gaining both a unique and universal place within the imperial body.

Although Cosmas implies that isolated traces of Christianity were seen among this community as early as around 550 AD, the ontological foundation of the belief system was indisputably built upon this single and great conception of the deity. Reserving the ongoing debates regarding the nature of this deity, it is a known fact that the "Tengri" belief of the Old Bulgars exhibited a character approaching a monotheistic doctrine. Indeed, R. Roesler mentions an important Turkic manuscript (Roesler, 1871, p. 231, citing Schott, 1866). In the aforementioned manuscript, it was recorded that the name of the supreme deity of the Old Bulgars was explicitly *tangry*, recorded as *bulghar dilinge tangrydir* ("in the Bulgar language, it is Tangry"). Moving from this emphasis on "supreme," it is possible to fall into the misconception that no other sacred entities existed in the semiosphere inhabited by the Old Bulgars. However, due to the silence and deficiency of the sources, it is difficult to make a definitive judgment on this matter. Nevertheless, as seen in other Altaic peoples and Slavic elements within the empire, it can be estimated with certainty that beneath the absolute sovereignty of Tengri, they showed reverence and veneration to nature forces and various sacred entities (mountains, waters, ancestral spirits, etc.), thereby possessing a "pluralistic" hierarchy of the sacred beneath the "One." Indeed, the rituals and practices to be discussed in the later stages of this study reveal the manifestations of this pluralistic perception of sacredness across the imperial realm.

When we examine the nature of this datum in other sources, analyzing the ritualistic calendar of the Old Bulgar belief system among their successors, the Hungarians, presents a picture that is not a local custom reproduced in another imperial geography, but the continuation of an ancient imperial tradition rooted in the depths of Asia within another empire. This matter attains clarity beyond doubt when viewed from the perspective of the *Hou Hanshu* ("Book of the Later Han"), one of China's deep-rooted historical records. In the said work, the cosmological order and worship calendar of the Xiongnu world were recorded in the following words: "According to Xiongnu customs, the Dragon (*Liong*) Sacrifice was offered three times a year, and as was customary, sacrifices were made to Heaven (Tengri) and to the (earth-water) spirits on the *Wu* days of the first, fifth, and ninth months" (de Groot, 1921, p. 59). This historical document shows that the understanding of sacrifice and calendar at the core of the Old Bulgar belief was not a random preference, but a manifestation of the will to maintain the order inherited from their ancestors within the cultural sphere of Eastern Rome. Despite Slavic and Greek interactions—that event of cultural synthesis—the insistence of the Old Bulgars on their perception of the sacred is the most concrete proof that they preserved the ontological backbone of their faith. Although forms changed in the imperial geography, the memory of time attributed to the sacred remained unchanged.

Sima Qian's work *Shiji*, considered another masterpiece of Chinese historiography, confirms this ancient ritual in complete agreement with the *Hou Hanshu*. It reveals that the Old Bulgar belief system was not a simple tribal faith, but a sophisticated imperial theology inherited from the Xiongnu, capable of competing with the state ceremonies of Eastern Rome. The author describes the Xiongnu state rituals and sacred calendar in these words: "In the first month of every year, a small council is convened with the participation of dignitaries at the sacrifice area in the Chanyu's court; in the fifth month, the Great Council gathers at the Dragon (*Liong*) Walls. Here, sacrifices are offered to ancestors, Heaven, Earth, spirits, and gods" (de Groot, 1921, p. 120). This historical record proves that the belief the Old Bulgars carried to the Balkans was by no means foreign to the integration of state and religion in Eastern Rome. For while performing these ceremonies, the Old Bulgars did not act like foreigners detached from other elements in the imperial geography; rather, they maintained their own claims to order as a parallel ground of legitimacy within Rome's sphere of dominance. Thus, the "Dragon" (*Liong*) sacrifice and seasonal councils were not merely a repetition of the past, but the most explicit indicator of the Old Bulgars' mode of existence within the imperial structure—

both distinct (having their own ritual calendar) and shared. Through these rituals, by placing the order of their ancient God against the Christian liturgy of Eastern Rome, they became one of the most powerful actors in that polyphonic and multi-layered structure within the imperial geography (de Groot, 1921, pp. 213, 224, 226).

In Eastern Roman written sources, the situation demonstrates that the Tengri conception standing at the center of the Old Bulgar belief system was not an isolated island of faith in the imperial geography. On the contrary, the encounter of the same ontological foundation in other power centers surrounding the northern and eastern borders of Eastern Rome—among the Avars, Göktürks, and Khazars—confirms the universal validity of this belief in the region. When Eastern Roman sources recorded the belief of this "other," they actually depicted a structure of faith that could speak with their own theology, take oaths, and enter into treaties—that is, a structure that could be taken as an interlocutor within the imperial system. Indeed, as Menander transfers, during a moment of diplomatic crisis, the Avar ruler Baïan pointed directly to the sky as the greatest and indisputable witness of his oath and invoked the name of the heavenly God (Niebuhr, 1829, p. 473). This record is meaningful in showing that Tengri was not merely an object of worship, but a shared high authority recognized by the Romans that possessed binding force in international law (*jus gentium*).

A similar cosmological depth appears in Simocatta's descriptions regarding the Turks (Göktürks). The author records that the Turks, with an understanding far removed from simple paganism, worshipped "a great deity who is the creator of earth and sky" and "sacrificed horses and horned animals to him" (de Boor, 1887, p. 260/13-1). The emphasis on "creator" used here by Simocatta intimates that the belief of the Turks—and consequently of the Old Bulgars—met on the same common ground with Eastern Rome's Christian theology, albeit in different forms, and thus how suitable these two worlds were for synthesis with one another. Another complementary link in this chain lies hidden in the life story of Saint Constantine. In the text, it is explicitly mentioned that even the Khazars, who had not yet become Christian or Jewish, believed in "a creator who is the creator of all existence" (Teodorov-Balan, 1920, 44/IX, 7).

In light of all these data, the "Tengri" belief in the Old Bulgar realm should be read not as a primitive cult of barbarian tribes, but as a deep-rooted and inclusive system spanning a vast geography from the Avars to the Khazars, capable of confronting the existing belief of Eastern Rome, sitting at the treaty table with it, and establishing a shared hierarchy of sacredness with elements within the empire. That is, the Tengri belief constituting the pivot of the Old Bulgar belief system did not remain an isolated and insular tribal cult when it reached the banks of the Danube. On the contrary, this belief transformed into a universal language of dominance that coincided with the paradigm already familiar to the imperial geography. For the firmest foundation of shared existence within the imperial structure is the establishment of a tacit agreement between the ruling and the ruled masses at the highest point of the sacred. When observing the religious climate in the imperial realm, it is seen that the spirit of the period evolved not toward polytheistic chaotic structures, but toward a system "approaching monotheism" with an absolute power at the top of the hierarchy. The Old Bulgar administration grounded its own Tengri belief upon this ready foundation. The conception brought from the steppe and the belief in heavenly authority in the memory of the imperial peoples demonstrated a striking harmony. In this way, Tengri ceased to be merely the private god of a single tribe and came to be perceived as a universal power providing the order of the state. The expression of the name *Tαγγρα* (< **Tαγγρι*) in Old Bulgar inscriptions through the civilizational language and formulas of the period (Greek letters and titles) yet articulated as in Old Turkic inscriptions is also a manifestation of this syncretic stance. By expressing their belief through the terminology of the settled world, the Bulgars declared that they did not possess a different religious theology or theory of belief; rather, they possessed a central and inclusive theology that the imperial geography could understand as well.

Ultimately, in this geography, the Tengri belief reinforced the idea of the sacred by blending with the beliefs of different ethnic elements rather than clashing with them. This situation is the most concrete proof of the "both distinct and together" principle, which is the main thesis of our study; whatever the form of rituals and local beliefs, the power to which heads were raised in prayer and the order expected from it constituted a shared spiritual refuge and ground of legitimacy for the imperial peoples.

2. 2. Kut

Religion, in perhaps its broadest and most inclusive sense, is the existential connection that a human establishes with an extraordinary and superhuman power that transcends oneself. For at the foundation of every faith order lies the belief in the existence of a single or multiple transcendent powers. These hidden powers do not remain merely an abstract conception; they can manifest in the entities and objects with which humans come into contact. In this respect, religion, in its most comprehensive meaning, is the name of the ontological relationship humans establish with the power in question. This power or powers are not always perceived in the form of concrete spirits or personified deities. On the contrary, in the earliest stages of religious experience, belief in an unnamed and vague force without a distinct form comes to the fore. In every entity attributed sacredness, especially those elevated to the rank of divinity, the presence of this essential force is accepted; for their sacredness and divinity originate from this esoteric power. In the Old Bulgar imperial theology, this essence manifests not as an ordinary life energy, but as a divine "*kut*" originating from Tengri and embodied in the person of the ruler. In their eyes, this power is not a static right, but a fluid and living substance capable of passing from blood to blood, from the ruler to the subjects, and even from object to object (sword, banner, stone) through contact. Awakened particularly by the touch of the ruler and permeating objects, this divine authority elevates the matter it contacts from being an ordinary object into an ontological seal of dominance that preserves and transforms the imperial order. Thus, this universal conception of power held an important place in the religion of the Old Bulgars, even if it was not explicitly named in every context.

Indeed, such a condition has always been met with such a concept of *kut* within the faith climate of Altaic traditions. Viewed from this perspective, *kut* is found in everything and imparts sacredness to the entities in which it resides (Gökbel, 2012, pp. 44–45). Similarly, *kut*, to which Mircea Eliade partially points through the concept of "mana," represents the original source of the transcendent and divine power behind cosmic creation. This power is not a quality exclusive to superior beings alone; emanating from them, it can also pass to humans and objects. Entities receive a share of this in proportion to the mysterious contact they establish with the sacred; for sacredness manifests itself through this transcendent force that makes itself felt to them. Thus, humans and objects become endowed with *mana* to the extent that they are in contact with the sacred (Eliade, 2020, pp. 45–46). However, this is important only in terms of giving us an idea. For to properly analyze the codes of the Old Bulgar belief system, it is essential to distinguish the ontological difference in nature between "mana," an anthropological concept, and "kut," the foundation of the Altaic tradition. Mana is understood as an anonymous "energy" circulating freely in the bosom of nature, capable of permeating stone, water, or a living being through contact. Kut, on the other hand, is like a divine warrant of authority whose source derives directly from Tengri, which does not disperse randomly but embodies itself exclusively. One represents a magical and horizontal potential governing objects and nature; the other represents a vertical, cosmic legitimacy, condition, and phenomenon governing the state, subjects, and all objects.

The word *kut* (قوت , كۈت) possesses meanings such as "spirit," "spiritual-mental force," "courage," "luck," "happiness," "auspicious," and "fortune." It is observed that experts in the field—Vambéry and Thomsen—give the meaning "happiness"; Gökalp, in a very erroneous manner and similar to Beşevliev, gives the meaning "sacred" in a sense resembling mana in primitive societies;

Köprülü and Barthold give "happiness" and "fortune"; in the *Kutadgu Bilig*, "his majesty" belonging to rulers; R. R. Arat gives "being happy"; Menges gives "happiness, fortune"; von Gabain gives "happiness"; Giraud gives "luck, happiness"; Rásonyi gives "attaining happiness"; A. Bombaci gives "luck, fate, fortune"; Caferoğlu gives "happiness, state, prosperity"; and B. Ögel gives "fortune and state" (Donuk, 1988, p. 79). Possessing a conceptual world that varies depending on general usage, *kut* is expressed in the *Dīwān Lughāt al-Turk* as a word meaning "fortune and luck" (DLT, 2015, p. 140). As the data belonging to the Old Turkic language and thought world clearly demonstrate, *kut* was regarded as a divine power bestowed by the creator. According to this perception of belief, the power in question was not distributed equally to the whole of existence; on the contrary, the creator granted this divine power only to those deemed worthy and to chosen entities. Thus, *kut* gained meaning as a special manifestation of divine will rather than a ordinary quality.

The Old Bulgars subjected their relationship with these spiritual entities, primarily Tengri, to a classification based on the power inherent in them, thereby determining a hierarchy of the sacred. According to this belief system, the continuation of order and social prosperity depended on maintaining good relations with these *kut*-laden powers, pleasing them, and harvesting these forces in their favor by means of various rites or sacrifices. For they were convinced that this *kut* circulating in the realm of existence was not exclusive to spirits alone, but could also permeate humans under certain conditions and even be transferred from person to person. Whether direct or indirect, this fluid and transferable nature of *kut* prepared the ground for the development of certain typological methods and rituals in Turkic culture. Precisely in this vein, for the Old Bulgars as well, this law of permeation was valid not only among living beings, but also upon objects. They too, like other tribes within the imperial body, believed that this miraculous force could embody itself even in human-made objects, and that these objects could serve as a vehicle for healing or for the state.

2. 2. 1. Healing Stones

Stones have become an indispensable element of social and cultural life throughout history, appealing to both the aesthetic tastes of humanity and serving as a source for the search for healing. These minerals, attracting human beings with their rarity, striking colors, and grandeur, have found a place in many fields ranging from jewelry making to architectural decoration, medical prescriptions to symbolic and ritualistic ceremonies. Furthermore, these stones present a tremendous diversity of function, from means of defense and offense in the art of warfare to religious practices in the world of belief, and from physical effects to metaphysical meanings. In this respect, they have stamped their mark on history as the silent yet powerful architects of social, cultural, and technological evolution in the development and transformation of civilizations. In the Old Bulgar belief world, the most concrete and object-embedded manifestations of the power conception locked in matter appear, without doubt, in the sacredness and healing power attributed to stones. The clearest document we have on this matter is preserved in Article 62 of Pope Nicholas I's *Responsa*. According to the report in the said record, during the pre-Christian period, the Bulgars possessed a special stone. When weak and frail individuals broke off a piece of this stone, if luck was on their side, a strength permeated their bodies, whereas sometimes no effect was observed (*Responsa*, 62). Although the source provides no details regarding the physical nature of the stone, it is evident that this stone differed from ordinary rocks and, in the eyes of the Bulgars, possessed a supernatural healing power that activated under specific conditions.

It is possible to trace the remnants of this veneration shown to stones not only in texts, but also in the archaeological field. Indeed, in excavations around Madara, adjacent to a building considered a sacred site, a piece of rock enclosed by walls was unearthed (Velkov, 1934, p. 87). This enclosure wall is the most explicit sign that the rock in question was considered uncanny or sacred. Although the structure belonged to periods prior to the Bulgars, in accordance with the principle of spatial continuity of the sacred in imperial geography, it was undoubtedly inherited and used with

the same sacredness by the Bulgars. Likewise, the blocks arranged in orderly groups in the Devtashlari locality near the old capital Pliska are open to interpretation as silent witnesses of Old Bulgar religious life and rituals (Fehér, 1925, p. 59).

In essence, attributing sacredness and vitality (?) to inanimate stones is not a phenomenon foreign to the belief memory of Altaic peoples. Indeed, it is established by well-known data that the Yakuts showed veneration, prayed, and offered sacrifices to stones peculiar to themselves, seeking miracles in a special black stone (Vambéry, 1885, p. 117). These examples confirm that the stone cult among the Old Bulgars was the projection in imperial geography of an ancient tradition rooted in the depths of Asia, based on the principle of the *kut* essence permeating stone. This ancient belief in sacredness attributed to stone and matter did not vanish; rather, by changing form and meaning, it integrated into the depths of Christian doctrine and imperial theology. The most meaningful symbol where overlapping occurred to enable this transition was Jesus Christ himself bestowing the name *Petros*—meaning stone/rock in Greek—upon Simon, one of his twelve apostles, and establishing spiritual authority through the "rock" metaphor with the declaration, "upon this rock I will build my church." Alongside this metaphysical meaning, the touchable and permeable sacredness of stone also maintained its existence. Indeed, today in Istanbul, preserved in the sanctuary of the Ecumenical Patriarchate of Constantinople (St. George), the piece of stone column to which Jesus Christ is believed to have been bound and scourged before his crucifixion stands as a concrete monument to this belief. Likewise, in Gospel texts, the description of Jesus's tomb—where he bade farewell to mortality and awaited resurrection—specifically as a rock-cut tomb (Matthew 16:18, Luke 23:53) proves that even in the Christian imagination, stone was viewed not merely as a construction material, but as an eternal receptacle preserving divine mystery and the sacred.

2. 2. 2. Sacredness in Weapons

In the Old Bulgar belief system, the sharpest and most fierce manifestation of the power conception locked in matter demonstrates itself in the sacred qualities attributed to instruments of war, particularly the sword. When examined in its exoteric and esoteric aspects, it is evident that the Old Bulgars regarded the sword not merely as an instrument of war, but as a living entity possessing will and endowed with supernatural power.

The most important evidence on this matter is preserved in Article 67 of Pope Nicholas I's *Responsa*. According to the said record, a custom prevailed among the Bulgars of placing a sword in the center and having a person swear an oath upon it before embarking on an important task. As is well known, in ancient beliefs, an oath is performed only upon sacred entities believed to harbor sacredness, a spirit, or a punishing consciousness within. This ritual signifies that the Old Bulgars not only considered the sword a sacred object, but saw in it the manifestation of a divinity, even the embodied *kut* symbol of a god.

In essence, showing veneration to the sword and attributing a divine power to it was not a newly emerged custom peculiar to the Bulgars alone, but a shared legacy rooted in the depths of Asia and shared with other tribes in the imperial geography. Herodotus, while transmitting the rituals of the Scythians on this matter, records with astonishment that they worshipped iron swords erected atop mounds as a symbol of the War God Ares, sacrificing horses and other animals to these swords every year (Herodotus IV, 62). Traces of this tradition, far from disappearing as time progressed, became even stronger. According to the testimony of Ammianus Marcellinus, the Alans also erected an unsheathed, bare sword in the middle of a hill and worshipped it with awe as the god of war (Clarc, 1915, 2/25). Likewise, in the Xiongnu world, of which the Bulgars were direct heirs, the picture is no different. According to Priscus's expression, a sacred and legendary sword named the "Sword of Ares" was held in high esteem by Xiongnu rulers. According to belief, this sword was not an ordinary piece of iron; possessing supernatural power, it spiritually equipped its owner and granted him an invincible power (de Boor, 1903, p. 142). As another link in this chain, Menander transfers that the

Avar Khan Baian drew his sword during a diplomatic ceremony and swore an oath before this sacred weapon (de Boor, 1903, p. 473). In summary, along this line extending from Scythian kurgans to Bulgar oath ceremonies, the sword—beyond being a metallurgical product—possesses the character of an ontological pillar upon which *kut* penetrates steel and upon which oaths are sworn.

2. 2. 3. Horsetail Standart

Regarding the topic of *kut* permeating matter, alongside blood, the belief that certain limbs of animals considered sacred embody a supernatural power is widespread. In this vein, many ancient nations regarded the animal tail as the center and gathering point of this power. The clearest manifestation of this belief among the Old Bulgars is observed in the high value attributed to the horsetail.

According to the record in Article 33 of the *Responsa*, the Old Bulgars, from the moment they entered the stage of history, used the horsetail not as an ordinary ornament, but as a military banner and symbol of sovereignty (Responsa, 33). This symbol corresponds to the *bunçuk* tradition, which is the hallmark of the Altaic state organization and steppe tradition (Engel, 1797, p. 335). Carried from the depths of Asia to the banks of the Danube, the *bunçuk* was a sacred spear representing the authority of the khagan or army commander, topped with a golden ball or crescent, from the end of which hung horsetails (*kotuz*) whose number varied according to rank. According to belief, the *kut* and military fortune granted by Tengri concentrated in these hairs and drew the army behind it. At this point, the continuation of this ancient symbol in the imperial geography by the Old Bulgars should be read from the perspective of shared existence and cultural synthesis, which forms the main axis of our article. For what the imperial banner signified for the subjects of Eastern Rome, the *tuğ* (horsetail standard) meant the same divine support and protection for the Old Bulgar and Slavic masses. When these two symbols came side by side or face to face in the same geography, the peoples perceived them not as objects foreign to each other, but as different manifestations of power. The Old Bulgars, erecting their own *tuğs* against these, joined the legitimate language of the sacred valid within the imperial body. Thus, the horsetail ceased to be a "barbarian" fetish and transformed into a shared language of authority in the collective memory of the imperial geography—one in which friends found confidence and enemies feared.

The roots of this ancient tradition are so deep that they were not erased from the Altaic cultural basin even in the post-Islamic period. Indeed, among kin communities inhabiting the Turpan and Khotan regions in East Turkestan, the custom of hanging horsetails on the tombs of saints called *mazar* to show reverence to that site and benefit from the spiritual power there maintained its vitality (Krohn, 1931, p. 299). For for Altaic tribes, the horse was not merely a mount or a source of food, but the most faithful companion on battlefields. The vital importance gained by the cavalry class in armies reinforced this deep affection and respect felt for the horse. Consequently, the tail of this animal, which held an exceptional position in military order and religious imagination as much as in private life, was viewed according to Old Bulgar belief as a sacred source of power that brought only victory to armies, thanks to the *kut* it contained.

2. 2. 4. Skull Chalice

In the conception of *kut* embedded in matter, the human head—beyond being a biological organ—is regarded as almost the absolute center and sanctuary of personality and the sacred. It is for this esoteric reason that eating an enemy's brain or drinking wine from their skull is not merely a sign of victory, but a ritualistic manifestation of the desire to loot the vanquished party's *kut* and add it to one's own power. In imperial geography, making a chalice from the skull of individuals possessing *kut*—such as kings, chiefs, warriors, or saints—aimed at inheriting that great power inherent in those individuals. For according to belief, drinking from such a chalice would grant strength to the person and, if ill, serve as a vehicle for their healing.

This ancient *kut*-harvesting ritual left deep traces in the belief memory of Altaic peoples. Written in 100 BC, the Chinese chronicle *Shiji* drops this meaningful record regarding the roots of this tradition: "Initially, the Yuezhi were powerful and despised the Xiongnu. This situation continued until Modu Chanyu ascended the throne, attacked the Yuezhi, and defeated them. When the Xiongnu ruler Lao Shang Chanyu killed the Yuezhi ruler, he took his skull and made himself a chalice out of it" (Müller, 1918, p. 566). Perhaps such a custom of harvesting *kut* was carried into the depths of imperial geography with the westward migration of tribes. Indeed, in historical records regarding the Avars, it is transferred that an Avar warrior named Chevnu, after defeating and decapitating the Tiele Tatar chief Mignoto, used this polished skull as a victory chalice (Deguignes, 1756, p. 347). Likewise, in the chronicle of the Russian chronicler Nestor, information exists that in 972, the Pecheneg noble Kurya, after defeating and killing Prince Svyatoslav of Kiev, severed his head and turned it into a drinking cup (Miklosich, 1860, p. 43).

When examined alongside other sources, it echoes in the ancient layers of imperial geography and in the texts of the ancient world. Herodotus and the geographer Strabo describe how the Scythians transformed the skulls of enemies they slew into chalices (Herodotus IV, 65; Strabo VII, 3/6), while Pomponius Mela states that a similar custom prevailed among the Essedones (Mela II: 1/9). Indeed, within Roman imperial borders, rumors that the Scordisci tribe of Celtic origin inhabiting Serbia drank blood from human skulls (Florus III: 39; Ammianus XXVII: 4; Orosius V, 23; Rufus IX) can be considered a sign of the cultural legacy of this strange aesthetic in that geography.

The most magnificent example of this historical chain with the deepest political meaning emerged among the Old Bulgars. According to the testimony of Theophanes from Eastern Roman sources, Khan Krum, after defeating Emperor Nicephorus I and severing his head, first hung this severed head on a pole for days to show off to envoys coming to him and to humiliate Eastern Rome. Subsequently, having its skin flayed, he had this skull plated with silver, transformed it into a chalice, and forced Slavic lords to drink from this vessel at banquet assemblies (de Boor, 1883, p. 491/17-22). Here, Krum's forcing of Slavic dignitaries to drink from this chalice was not a simple political display, but an action with a high theoretical foundation that must be read in the context of imperial syncretism as required by a religious theology. Krum, by making Slavic lords drink wine from the skull of the Eastern Roman emperor (that is, from the center of *kut*), made them partners in the Bulgar *kut* substituted in place of the destroyed Roman authority. This ritual, alongside binding the Slavs to himself through a mysterious brotherhood of blood and wine, declared to them that Rome's sanctity, once thought invincible, had now passed into the hands of the Bulgar Khan and that this power had transformed into a physical truth in the chalice. Thus, Krum, by making the head of the "other" the chalice of his own legitimacy, united Slavic and Bulgar elements around the power of the defeated emperor through a theological event.

2. 2. 5. Other Amulets

The penetration of *kut* into matter makes itself felt not only in colossal monuments or sharp swords, but also in the intimate details of daily life and in small human-made objects. In the Old Bulgar belief climate, an unshakable conviction existed that ordinary human-made items could also lock in that miraculous force, and that this force could serve as a vehicle for the healing of the sick.

The most concrete and historical record on this matter appears again in Article 79 of the *Responsa*. As mentioned in the text, it was a common habit among the Old Bulgars for physically frail and sickly individuals to wear a special health knot around their necks in the hope of finding healing (Responsa, 79). Although the source provides no explicit description of the physical identity of this object, there is no doubt that what is meant here is one of those enchanted protective objects termed *kut*. Believed to be made from almost every part of nature—from human fingernails to bones, vegetation to animal hides, hair to leather—these objects were believed to possess an evil-repelling

and curative power thanks to the essence they harbored within. In such a mental conception, the part separated from the whole continues to preserve the ontological essence, namely the *kut*, carried by its origin. For this reason, a piece taken from a sacred source or belonging to the person of the ruler was not a simple object, but a mobile carrier of that divine power. The person donning this relic did not merely act out of superstitious belief; on the contrary, donning the protective armor of the *kut* inherent in that object, they acquired a kind of sacredness against both visible and invisible threats.

At this point, the striking similarity between these health knots used by the Old Bulgars and the *phylaktērion* (protective amulet) in Eastern Roman folk beliefs reinforces our article's thesis of imperial syncretism. Whatever the official theology preached (whether Christianity or Tengri belief), the need for protection at the folk level created a shared language. Those living in the Eastern Roman cultural sphere used the same "shield of *kut*" against invisible danger through the same act, whether hanging a cross or relic around their neck, or an Old Bulgar carrying an enchanted knot or bone. This situation, whether through interaction or not, is the most concrete proof as an ontological condition of how faith and the rituals it brings existed syncretically in imperial geography.

This protective conception manifested not only on the body, but also on architectural surfaces. Mysterious shapes and magical signs carved onto matter, a steep rock, or a building block served as a petrified prayer or architectural amulet protecting that structure and its inhabitants from the molestation of evil spirits. Indeed, according to the findings in Škorpil's field research, in the majority of structures attributed to the Old Bulgars, various marks (*tamga*) were encountered on stone blocks. Even on water conduits and conveyance lines removed from sight, these marks were not lacking (Škorpil, 1905, p. 250). This situation suggests that even water—the source of life—was intended to be enchanted and kept clean through these symbols. However, it is necessary to note that some critical scholars, such as Beşevliev, approached the idea that all of these carvings served an absolute religious purpose with caution. Beşevliev preferred to look at the matter from a more technical angle, defending that some of these engravings could be mason marks, master signatures, or construction calculations, and therefore that sacredness should not be attributed directly to every line (Beşevliev, 1995).

2. 3. Sacrifice

In the Old Bulgar belief system, sacrifice is—far beyond passively requesting divine grace—the most vital cosmic technology that provides the transfer, control, and preservation of the *kut* dispersed throughout the universe. Transferred to the banks of the Danube, this theological language built by the said tradition upon blood and life did not remain merely an insular ritual; it experienced a jarring encounter with the settled dogmas of the colossal Eastern Roman Empire adjacent to it. In this section, we shall address the phenomenon of sacrifice not merely as an offering, but as a case in the imperial geography where civilization settled accounts, sometimes clashed, and sometimes transformed—that is, syncretized—one another through legitimacy and sacredness. For, for the Old Bulgars, every life sacrificed—whether an animal, their own ruler, or an enemy on the battlefield—this power is a source of ontological legitimacy in imperial life that unites the religious domain with action.

2. 3. 1. Execution without Shedding Blood

In the theory of *kut* governing matter and living beings, blood is not an ordinary biological fluid, but the very essence of vitality and spirit—the fluid state of the core. In imperial theology, the guarantee of sovereignty and institutional preservation depends on the maintenance of the divine *kut* potential embodied within the person. The material essence in which this divine authority concentrates most intensely is blood. Consequently, the spilling of a sacrificed creature's blood onto the ground signifies not merely a biological loss, but the wasting of *kut* as that sacred essence of dominance sustaining the state and order. For this reason, in certain situations within the imperial

geography, blood was considered a strategic and ontological capital too precious to be scattered upon the earth and in need of preservation.

It is for this esoteric reason that, with the aim of retaining *kut* within the body or enabling the person consuming that animal sacrificed without shedding blood to be permeated by this *kut*, the custom of killing animals without shedding blood—by strangling or striking—became established. That this tradition of bloodless sacrifice prevailed in the belief world of the Old Bulgars is confirmed in Article 90 of the *Responsa*, the most important document of that era. According to the said record, the Bulgars who had newly accepted Christianity asked the Pope in questions sent to him "whether the meat of animals and birds killed not by cutting with a knife, but by a simple blow of the hand or by strangulation, could be eaten" (*Responsa*, 90). This question is not a simple dietary issue; it is an indication of the theological and conscientious tension experienced by the Old Bulgars between the belief in preserving the *kut* inherited from their ancestors and the prohibition of unclean meat (strangled animal) in the realm of Christianity they had newly entered. They were striving to adapt the meat considered sacred by their former belief to the rules of the new religion.

In essence, this custom has deep traces in the collective memory of Altaic tribes. Herodotus, while depicting the sacrifice rituals of the Scythians, records with astonishment that they killed sacrificial animals by strangling them—presumably out of concern not to waste their blood and consequently their *kut* (Herodotus IV, 60). In a similar manner, the geographer Strabo reports that the Magi, who were Zoroastrian priests, killed sacrificial animals not with a sharp knife, but by striking them with a stick or mace (Strabo XV, 3/15).

In summary, the Old Bulgars' insistence on bloodless death was not merely a wild habit, but a ritualistic expression of the desire to incorporate the *kut* of that living entity into their own being by trapping blood, the source of life, within the body. This situation is noteworthy in showing how different belief systems clashed in imperial geography (the Old Testament's command to shed blood versus the Altaic tradition's command to retain blood) and how the populace sought a path of legitimacy between these two truths.

2. 3. 2. Strangling of the Sovereign

In the Altaic tradition and Old Bulgar belief cosmology, the "sovereign" is—beyond being a mere political leader—an axis establishing the ontological connection between Tengri and others, a living monument of *kut* embodying the fate of the people in his person. According to this imperial theology, the harmony of nature, the abundance of the harvest, and the movement of the climate are indexed not to coincidences, but directly to the health and continuity of this divine authority (*kut*) within the body of the ruler. The ruler is like the pillar (*Axis Mundi*) at the center of the cosmic order. If a crack (illness, old age, disability) forms in this pillar, this crack collapses the roof of the universe, bringing famine, drought, and disaster. Therefore, the slightest bodily defect or deficiency of *kut* manifesting in the person of the ruler is a theological crisis. For the welfare of the people, it is imperative that this corrupted body be immediately eliminated and the *kut* within it be transferred to a fresh body. This is not a murder, but a religious rite of purification.

In the Altaic tradition, the sovereign must be Tengri's shadow on earth and a flawless bearer of divine authority (*kut*). This cosmic responsibility removes the ruler's body from being private property and transforms it into a public and sacred space representing the health of the state. The Dichevig incident mentioned in the records of the *Synaxarion* and *Menologion* of the Church of Constantinople is the most tragic manifestation of this theology. The blinding of the ruler was read by subjects not as a physiological ailment, but as an ontological warning that the *kut* in that body had been contaminated and that sacred support had been withdrawn. The object-ruler who lost his sacred quality and turned into a source of bad omen was sacrificed by strangulation by his own kin like a scapegoat returned to the gods, in order to prevent darkness and disaster from permeating the entire populace (Delehay, 1902, pp. 414–416). Conversely, as is known, blinding a person (*göze mil*

çekilmesi) is a punishment to permanently prevent that individual from receiving *kut*. A similar abandonment syndrome shows itself in defeats on the battlefield. The execution of Khan Teletz transmitted by Eastern Roman chroniclers Theophanes and Nicephorus (de Boor, 1883, p. 432) is, beyond a military rebellion, an execution decision long since rendered. For in this belief system, victory is Tengri's approval, while defeat is the withdrawal of *kut*. Since the survival of a ruler from whom Tengri has turned his face would disrupt cosmic harmony and invite disasters such as drought and famine, Teletz was sacrificed in order to re-establish the disrupted order.

The ritualistic nature of these executions remains hidden in the method of bloodless death and strangulation applied. As recorded by Arab authors such as Ibn Fadlan and Ibn Hawqal among Khazar and Turkic tribes, and presented as a law by Frazer, dynastic blood is sacred and forbidden to be spilled on the ground (Frazer, 1922, p. 382). According to belief, blood touching the earth means that the *kut* inherent in that blood escapes into the ground and is wasted. For this reason, sovereigns were strangled with a bowstring or silk cord without spilling their blood. This ritual is a theological measure that prevents that sacred power from departing and retains it within the body of the populace by preventing the last breath and spirit from leaving the body. Right at this point, syncretism in imperial geography confronts us not as a simple mixture of beliefs, but as the legitimization of the same phenomenon in two different semiospheres. While for a portion of the Eastern Roman populace the blindness or defeat of a ruler was a punishment from God, for the Old Bulgar religion it was a divine sign signaling that the time for sacrifice had arrived. Both societies looked at the same physical reality (disability/defeat); however, one coded it as a moral sin, and the other as a religious dysfunctionality. Ultimately, the sacrifice of Old Bulgar sovereigns is the event of the harsh theology of the Altaic tradition melting in the same pot over time with the concepts of martyrdom and atonement of the Eastern Roman world, becoming engraved in the shared memory of imperial history.

2. 3. 3. (to) Dog Offering

In Old Turkic and Old Bulgar cosmology, the dog is not an ordinary domestic animal, but a sacred entity guarding the threshold between the visible world and the invisible realm of spirits—a symbol of loyalty and intuition. For this reason, when the establishment of *kut* or the sealing of a cosmic oath was required, the blood intervening belonging to a dog increased the sacred depth of the ritual. Theophylact, Archbishop of Ohrid, recorded this ritual of "offering a sacrifice to a dog" with astonishment—which his mind could not fathom—stating: "They do not know the name of Jesus. But due to their stupidity, they worship the sun and other stars. There are even those among them who sacrifice dogs." The chronicler known as the follower of Theophanes, while describing the oath ceremonies executed during the reign of Khan Omurtag to reinforce the peace made with Eastern Rome, reports that the khan belonging to the old faith imposed his own tradition and that a dog was slaughtered in accordance with Old Bulgar custom (Bekker, 1838, p. 31).

Here, dividing a dog in two as an offering means placing the treaty under the protection of *kut* and abandoning whoever violates it to the curse of the bisected sacrificial victim. It is necessary to connect these two reports regarding dog sacrifice to the report given by the Constantinople Synaxarion stating that the body of Manuel, Archbishop of Adrianople, was thrown to dogs as food (Delehay, 1902, p. 414). Although Christian interpretation considers this an insult to the corpse, when viewed from the perspective of the belief in dog offering, this act can be read as a reverse sacrifice ritual aimed at neutralizing the enemy's sacred man's dangerous *kut* and trapping it in the dog's stomach by feeding him to specific dogs. The dog is so sacred that, consciously or unconsciously, even today the inclination to choose the word "dog" (*köpek*) with a very positive meaning remains very widespread in Turkey.

2. 3. 4. Votive Offering

In the Old Bulgar belief cosmology, a votive offering is—rather than a unilateral favor between Tengri and others—an ontological exchange and a cosmic insurance mechanism that secures survival and dominance in the imperial geography. Beyond being a simple expression of gratitude, this mechanism is a theological necessity providing the circulation of *kut*, which secures the preservation of the order.

2. 3. 4. 1. Offering of Firsts

The tradition of consecrating the first product, observed in societies engaged in agriculture and animal husbandry, is confirmed for the Old Bulgars as well in Answer 89 of the *Responsa* (Responsa, 89). In this type of sacrifice termed the "offering of firstfruits," in order to guarantee the fertility of the soil and the continuity of the harvest, the first crops obtained or the first offspring of the herd were returned to the supreme power that bestowed this fertility upon them. This is a ritual of gratitude and demand based on the principle of "give so that you may receive." However, within the framework of the conception of *kut*, this action is the phenomenon of hallowing that divine essence hidden in the bosom of nature—before it is consumed by human beings—by offering it to its original owner, namely Tengri. Extending down to the present day, this tradition demonstrates that imperial theology viewed the land not merely as a piece of property, but as a living interlocutor.

2. 3. 4. 2. Animal Offering

When the sacrifice ritual overflowed from the insular world of the Old Bulgars and arrived at the walls of Eastern Rome, it ceased to be a religious act of worship and transformed into a syncretic relationship challenging Rome's political and spiritual authority. The most jarring scene of this occurred in 813 during Khan Krum's famous siege of Constantinople, right in front of the *Porta Aurea* (Golden Gate), through which Eastern Roman emperors entered with triumphal processions. As Magistros, an eyewitness of the period, transferred with horror, the Khan sacrificed "inter alia many domestic animals" under the walls before the very eyes of Rome, converting Rome's most sacred entrance into his own bloody altar (Bekker, 1842, p. 342). Here, Krum's purpose was not to display savagery, but to deploy his bloody *kut* against Rome's liturgy. This rite performed at the gate of the imperial capital is a moment of dramatic syncretism in which two different belief systems did not ignore one another, but on the contrary sent messages to each other's gods through the "language of sacrifice." This hierarchy identified by Simocatta among Turkic tribes as well (de Boor, 1887, p. 260) did not remain merely a steppe custom, but was forced to be recognized as a "reality" by Eastern Roman diplomacy and cultural sphere. Indeed, Patriarch Mystikos's mention of these rituals in his letters (Migne, PG 111, p. 264) shows that the church read this bloody language as a diplomatic code and accepted it as a legitimate interlocutor.

2. 3. 4. 3. Human Offering

In the Old Bulgar belief cosmology, at the hierarchical apex of votive offerings presented to Tengri and invisible powers stands human life, considered the most intense manifestation of *kut*. Although horses, cattle, and sheep were acceptable sacrifices, human sacrifice was—rather than a daily ritual—a ultimate remedy resorted to only in extraordinary circumstances such as national disasters or decisive pitched battles to turn the balance needle of the order in their favor. The claim that Khan Krum sacrificed humans alongside animals in front of the wall (Bekker, 1842, p. 342) has been confirmed by modern historians as part of the struggle for dominance entered into with the empire (Dujčev, 1934, p. 137).

This ontological continuity confronts us centuries later even in the Christianized Bulgar state as a reflex relapsing in moments of crisis and victory. The hanging and sacrifice of captured noble prisoners by Kaloyan, Tsar of the Bulgars, who defeated Latin Emperor Baldwin I in 1205 (Bekker, 1835, p. 816), is a manifestation of this ancient genetics. Kaloyan's execution of prisoners by

strangling/hanging them instead of putting them to the sword aligns directly with the belief in Old Turkic and Old Bulgar faith that sacred/noble blood must not be spilled on the ground. Even as a Christian ruler, Kaloyan paid the price of victory through the method of his ancestors, presenting the enemy's life (and *kut*) by trapping the breath in the body. In summary, it is one of the highest theological acts through which the Old Bulgars sealed their imperial claim with blood and settled accounts with Rome on the same sacred plane.

2. 4. Veiling

In ancient Altaic tradition and Old Bulgar religion, the "head" is not merely a biological organ, but the most sacred organ where *kut* resides. For this reason, the covering or uncovering of the head is not a simple matter of attire, but a theological stance related to the preservation of that sacred power. In the Old Bulgar belief system, the human body is not an ordinary heap of flesh, but a temple in which *kut* circulates. The altar of this temple is, without doubt, the head. The head is the seat of supernatural forces, the window of the soul opening to the world, and the center of the power to govern. Consequently, leaving such a vital center bare or covering it is an action with religious consequences rather than a daily preference. When the questions directed to the Vatican by the Old Bulgars who encountered imperial geography are examined, it is understood that clothing was viewed not merely as modesty, but as a means of protection or restraining dangerous forces. For them, veiling did not serve to hide the body from foreign eyes, but functioned as a shield protecting the *kut* in the body from external evil spirits or sorcery.

2. 4. 1. Wearing a Turban

The most concrete and debated example of this reflex to protect the sacred head appears in the corpus of the *Responsa*. According to the 66th response of the Pope, the Bulgars who were experiencing the labor of transition to Christianity asked whether their custom of "wrapping something made of linen around their heads" (a turban-like headgear) was permissible in the new religion (*Responsa*, 66). This question is not merely a fashion concern, but relates to the religious function of that cloth wrapped around the head.

Some authors, particularly Beşevliev, associate this "turban" custom with the issue of "profane books obtained from the Arabs" mentioned in the Pope's 103rd response, attributing it to the early influence of Islam along the banks of the Danube (Beşevliev, 1992). Indeed, the Bulgars asked the Pope, "What should we do with those harmful books that we received from the Arabs and keep with us?" (*Responsa*, 103). This situation might suggest that the Bulgars established contact with the Islamic world (or with Muslim merchants via the Khazars) prior to Christianity, and that a syncretic environment existed in which the custom of wearing a turban intermingled with this scriptural culture. However, when looking at the matter from a deeper, sacred, and universal perspective, it is extremely meaningful that the object wrapped around the head was "linen." According to Altaic tradition, linen—because it is obtained from a plant—is considered pure and is believed to possess a protective power that repels evil spirits. Therefore, the Old Bulgars wrapping their heads with linen can also be read as a native amulet practice that isolates and keeps the *kut* in the skull pure from external influences, rather than a mere Islamic imitation. Their asking the Pope this question stems from the anxiety over whether this "ancient magical protection" had lost its validity in the face of similar Christian traditions.

2. 4. 2. Unveiled Woman

Another critical topic regarding the sacredness of the head and veiling is the status of women. According to the 58th response of the Pope in the *Responsa*, the Bulgars fell into hesitation over whether women should have their heads bare or covered while worshipping in church (*Responsa*, 58). Although Christian doctrine commands women to cover their heads, the Bulgars asking this question demonstrates that the meaning of veiling in their minds differed from that in Christianity.

By tradition, the head of a woman—especially one with thick hair—was considered a "dangerous" region that was both the source of a great power and the most exposed to negative external influences (the evil eye, sorcery). For this reason, the veil was used not to imprison the woman, but to control the dangerous energy she emitted or received. The roots of this tradition extend back to the Xiongnu, ancestors of the Old Bulgars. According to the reported eyewitness testimony of Priscus in Eastern Roman sources, as Attila entered a village, he was welcomed in a grand ceremony by girls spilling into the streets covered with "fine white veils" (Bekker, 1829, p. 134). The historical link between this scene depicted by Priscus and the question asked to the Pope proves that veiling was a mark of sacred reverence and ritual purity in Old Bulgar tradition. The hesitation experienced by the Bulgars while entering church was the syncretic confusion of a society caught between their own religious rituals involving white veils and the monastic discipline of Christianity regarding how to salute the sacred.

2. 5. Taboos

In the Old Bulgar belief cosmology, the realm of matter and meaning is not an ordinary, homogeneous domain with which anyone can interact as they wish. Certain objects, times, and conditions—because they are "too sacred" due to the intense *kut* they harbor within their bodies, or because they are considered "dangerous" due to the uncanny energy they emit—were pushed outside of daily life, their surroundings walled off with prohibition barriers. This armor of taboo can originate from positivity (sacredness) or negativity (impurity/danger). Paradoxically, our command of the details of this ancient belief system relies on the records kept during the moments when these prohibitions collided with Imperial (Roman) law and Church dogmas. For the data in Pope Nicholas I's *Responsa* is a document of syncretism that reveals the reflex of the Old Bulgar religion—attempting to enter the imperial order—to protect its own "intimate" and "inviolable" domains, rather than merely explaining the rules of Christianity.

2. 5. 1. Permitted and Forbidden Animals for Consumption

It is understood that the Old Bulgars who came into contact with imperial civilization meticulously observed the distinction between the "sacred" and the "unclean" even in dining etiquette. Judging by the hesitations reflected in the Pope's 43rd response, the Old Bulgars persistently asked which animals' meat was permissible (halal/clean) and which were taboo (forbidden/unclean) to consume within the new political and religious sphere they had newly entered. In the background of this question, one senses the influence not only of Old Bulgar tradition, but also of other ontological islets competing within the imperial geography (Judaism and Islam). Indeed, the "Arab books" mentioned by the Pope in his 103rd and 104th responses show that the Bulgars' perception of forbidden meat (particularly pork) (*Responsa*, 103, 104) was shaped on a syncretic ground where their own religion intermingled with the prohibitions of other semiospheres. While awaiting authorization from the Pope, the Bulgars were actually striving to legitimize their own ancient pure/impure categories through imperial norms.

2. 5. 2. The Warhorse

The concept of taboo does not always originate from impurity, but sometimes from the concern to preserve *kut*. The most striking example of this is the sacredness attributed by the Old Bulgars to warhorses. As recorded by the Arab author Al-Masudi, horses used in war were left unhitched and free in meadows during times of peace, and riding them was strictly forbidden (Garkavi, 1870, p. 126). This taboo stems not from the horse being impure, but on the contrary, from it being excessively sacred. According to belief, these horses, the architects of victory, were filled with an intense *kut*. Riding them during peacetime meant the futile expenditure—that is, the wasting—of this divine energy. Executing those who violated this prohibition was based on the belief that they had committed a crime jeopardizing the survival of the state. Similar information provided

by the Mongol envoy Plano Carpini regarding Genghis Khan's horse proves the continuity of this sacred taboo in their own imperial traditions (Risch, 1930, p. 80).

2. 5. 3. Postpartum Period

On the other hand, during certain biological transitional phases (birth, death), the human body remains vulnerable to the spiritual realm and emits an uncanny energy to the outside. This condition creates a state of negative taboo. As understood from the Pope's 64th and 68th responses, the Old Bulgars viewed a woman in her postpartum period (*nifas*) mixing into society, entering church, or having contact with her husband as a grave spiritual danger. This period of isolation was intended not to humiliate the woman, but to prevent evil spirits or spiritual impurity that might seep through the portal of the otherworld opened during childbirth from permeating society. The Bulgars asking the Pope how many days this period should be was nothing other than an effort to syncretize their own ancient religious purification calendars with the liturgical calendar of the empire.

2. 5. 4. Certain Times

Building an empire signifies governing time as well as land. The state mind of the Old Bulgars, much like the Roman bureaucracy, classified time not as a homogeneous flow, but as "auspicious times" and "forbidden times." The debate reflected in the Pope's 34th, 35th, and 36th responses demonstrates that the days and hours observed by the Bulgars when going to war or embarking on a campaign possessed a religious character rather than being a simple superstition (Responsa, 34–36).

According to this cosmic discipline inherited from the Xiongnu, state moves (war, peace, migration) had to be synchronized with the movements of the heavens. As recorded in Chinese annals such as the *Shiji*, Xiongnu rulers launched attacks during the full moon (at the peak of power) and displayed strategic patience when the moon waned (de Groot, 1921, pp. 60–61). The Bulgars bringing this sensitivity to the Pope was an attempt to determine how their own time and Rome's liturgical calendar would coexist within the imperial geography. For them, embarking on a campaign without an auspicious time meant risking the cosmic legitimacy of the state. Consequently, these questions were not a search for permission, but an insistence on evaluating each other through the perception of time as two distinct claims to world dominance, and preserving their own cosmic rhythms in the imperial realm.

2. 5. 5. The Custom of the Sovereign Dining Without His Consort

The most explicit manifestation of imperial ideology is the unattainability and solitude of the sovereign standing at the center of power. The Old Bulgar Khan was not merely a political leader, but the sole bearer of divine authority (*kut*) on earth. The dining scene depicted in Pope Nicholas I's 42nd response is the most magnificent proof of this sacred centrality. While the Khan dined in complete seclusion and tranquility at an elevated position unapproachable by anyone—including his own consort—the others sat far from him on low chairs in complete awe (Responsa, 42).

Although this scene exhibits a striking similarity to the imperial court protocol of Eastern Rome, its source derives directly from the ancient Altaic tradition in the depths of Asia. This taboo and distance of the Khan at the table symbolizes his ontological superiority distinguishing him from ordinary mortals and the hierarchical order of the state. The Old Bulgars asking the Pope about this custom was intended to gauge whether Christianity's humble dining perception would damage this imperial dignity in their own state traditions. The truth observed here is that Rome's cult and their own continued to live with a syncretic splendor in the same geography, at the same table arrangement, without intermingling yet recognizing one another.

2. 6. Emblems and Ritual Practises

Every system of creed requires a language of signs (a sequence of symbols) that makes concrete in the physical world the connection it establishes with the unseen realm. In the Old Bulgar religion, this bond is—far from being a passive supplication—an active cosmic diplomacy primarily based on covenanting, entered into by human beings with supernatural forces and deities. This ritual language, beginning with auditory elements such as music, chanting, and clamor, attains completion through actions such as prayer, divination, incantation, and sacrifice. However, when an imperial religion is in question, the absolute transformation of these abstract rites into concrete spaces (places of worship) and objects (idols) is essential for taking the imperial geography under governance and order.

2. 6. 1. Icons and Sanctuaries

The depiction of sacredness (iconography) stands at the center of the cult, and these depictions embody themselves in the form of idols or icons. Historical documents confirm that idols and sanctuaries occupied an institutional place in the belief world of the Old Bulgars. As mentioned in Pope Nicholas I's 41st response, the Old Bulgars preserved the custom of offering sacrifices to their idols (Responsa, 41). Likewise, Theophylact, Archbishop of Ohrid, speaks with praise of the idols erected and sanctuaries constructed by the Old Bulgars (Migne, 1864, p. 197).

The strongest evidence on this matter is preserved in philological data. The words *kumir* and *baivan*, which mean "idol" in the pagan terminology of Slavic tribes, as well as the term *kapište*, which means "sanctuary/temple," are not Slavic in origin, but Old Bulgar (an Altaic tribe). The penetration of these words into the Slavic language demonstrates that the Slavs encountered a state religion and temple order for the first time in their history and borrowed these concepts from their masters, the Old Bulgars (Chantepie de la Saussaye, 1905, p. 512; Mladenov, 1921, p. 201). In other words, the Old Bulgars carried to the imperial geography not only political dominance, but also a civilizational terminology that taught religion.

Although remnants of Old Bulgar sanctuaries have been encountered in archaeological excavations, concrete findings regarding idols are unfortunately limited. The principal reasons for this are that excavations in the Shumen region—the center of the state—have not yet reached completion, and more importantly, as understood from the satirical expressions of Prince Enravota, these idols were subjected to systematic destruction during the Christianization process as emblems of the old regime (Migne, 1864, p. 197).

The roots of this idol tradition derive from the legacy of Altaic tradition. The Eastern Roman chronicler Malalas records that the Xiongnu/Huns living around the Kerch Strait, who shared the same belief climate with the Old Bulgars, worshipped idols made of silver and gold-silver alloy (Dindorf, 1831, p. 432). Similarly, the Chinese annals *Shiji* report that General Huo Qubing captured a golden image (Golden Man) used by the Xiongnu when offering sacrifices to Tengri as booty (de Groot, 1923, pp. 120–121). These idols sculpted from precious metals symbolize the transformation and resistance experienced by the Altaic tradition from the moment it entered the Roman semiosphere. Erected against the gilded icons of the empire, these statues prove that the Bulgar state mind did not bow to Eastern Rome's monopoly on sacredness, but rather converted its own religious theology into an imperial ideology using the same visual splendor.

2. 6. 2. Kams

In Old Bulgar cosmology, the *Kam*, who establishes the ontological connection between the visible world and the unseen realm, is—rather than an ordinary sorcerer—a spiritual official chosen by spirits and endowed with the power to protect the cosmic order. The *Kam*'s ability to perform this duty is possible only by donning his special costume adorned with iron bells, beating his drum upon which a miniature of the universe is crafted, and entering a state of ecstasy. The drum held in his

hand is not a simple instrument, but a mount enabling him to travel between the levels of heaven; the garment he wears, equipped with *onguns* (totemic emblems), serves as a spiritual armor protecting him from the attacks of evil spirits. This ritualistic equipment consists of the material and spiritual tools mandatory for the *Kam* to govern supernatural forces and secure the survival of the state and society. This institution is not limited merely to a ritualistic function; it is also a political power center representing the deep memory of the state, capable of punishing even the ruler when custom (*töre*) is violated.

When examining the sources, the records of the Eastern Roman chronicler Menander regarding the influence of this priestly class among the Turks (Arnaudov, 1924, p. 156), when combined with the data provided by Malalas concerning the fate of the Xiongnu/Bulgar chieftain Kurt, clarifies this balance mechanism in imperial theology. Malalas reports that Kurt, who entered Eastern Rome's orbit by accepting Christianity, was slaughtered by his people incited by an elite class of priests loyal to the Altaic tradition (Dindorf, 1831, p. 432). This historical incident proves that *Kams* functioned as a balance and brake mechanism within the state apparatus, supervising the ruler's *kut* and executing cosmic and political execution in the event of treason against custom through changing faith.

The most mysterious and syncretic manifestation of the old belief in the imperial court embodies itself in the person of Baian, son of the Christian Tsar Simeon. Bishop Liutprand of Cremona transfers with horror that Baian advanced in the magic art to such a degree that he could suddenly transform into a wolf (Liudprandi, 1877). This incident, viewed by a Christian author as a work of the devil, is a shamanic shape-shifting ritual when viewed from the perspective of the Altaic belief system. The continuation of Theophanes stating that Baian walked about in the ancient garments of his ancestors and exerted a great influence on the populace (Bekker, 1838, p. 412) demonstrates that this effect was not merely an individual choice. This *Kam*-Ruler, uniting in his person the wolf and the title of Baian (sovereign), placed the wolf image of Altaic tradition against Christian theology after Vladimir's failed attempt, offering a theological response from the very center of the court to Eastern Rome's claim of universal dominance, thereby revealing a syncretic imperial will integrating two distinct sources of legitimacy in his person.

This attempt executed by Vladimir-Rasate between 889 and 893, during the years he remained on the throne, was the last and fiercest institutional reaction given by the Old Bulgar aristocracy and Altaic tradition against the Eastern Roman cultural and political hegemony that began when his father, Boris I-Michael, proclaimed Christianity as the official state religion. Taking advantage of his father's retirement to a monastery, Vladimir read Christianity not merely as a change of faith, but as the Bulgar state becoming a satellite of Eastern Rome and consequently the loss of *kut*, the founding power of the state. Acting with this motive, he destroyed churches, punished priests, and attempted to reset the state to its factory settings by re-establishing the old custom in the court.

However, this restoration effort was thwarted when Boris I emerged from his monastery, assembled an army, and defeated his son. Vladimir's blinding rather than execution elevates the matter from a simple suppression of rebellion into the realm of imperial theology. For according to the Altaic belief system, a ruler who is physically defective, especially one who has lost his sight, is not eligible to carry *kut*. Boris, by blinding his son, not only dethroned him, but also ontologically invalidated the claim to legitimacy he represented. This incident signifies the political and military bankruptcy of the old faith at the state level. Precisely after this point, the old belief lost its claim to seize power and transformed—as seen in the example of Baian—into a mystical, esoteric, and syncretic dynastic memory living in the corridors of the palace.

2. 6. 3. Pre-Combat Dance Incantation

The wars taking place in the imperial geography are not merely a struggle to achieve military victory, but a theological reckoning wherein how the order shall govern is determined. The matters

Pope Nicholas I attempted to forbid in responses 35 and 47 of the *Responsa*—the oaths, dances, and chants executed by the Old Bulgars when going to war or on sacred days—are not simple superstitions. These are the endeavor of the concept of *Kut* to coexist in imperial lands and proclaim its own legitimacy through a syncretic language. For in the Old Bulgar state mind, a campaign is a religious act of worship bringing Tengri down to earth under the leadership of *kams* as much as it is a political move.

The most concrete and magnificent scene of this imperial syncretism in history is the state rite executed by Khan Krum in 813 in front of the walls of Constantinople. Although the Eastern Roman chronicler Theophanes (de Boor, 1883, p. 503) and particularly *Scriptor Incertus* (Bekker, 1842, p. 342) present this event as a "barbaric" display, the location chosen and the acts executed by Khan Krum demonstrate that he melted Roman Imperial Protocol and Old Turkic Custom in the same pot. Khan Krum executed his rite not under an ordinary wall, but in front of the *Porta Aurea*, through which Eastern Roman emperors entered the city with triumphal processions. This choice of location is an imperial claim in itself, and the sequence of rituals displayed here consisted of translating Old Bulgar religious codes onto the imperial stage.

This cosmic challenge began with Khan Krum driving his spear into the *Porta Aurea* and riding around the walls with his soldiers. Rather than primitive magic, this movement is a legal and religious ritual of acquiring property. Just as driving a spear in Altaic tradition signified taking title to conquered land, the Khan through this action sealed his own *kut* upon Eastern Rome's most sacred gate. His circumambulation of the walls was an attempt to include Constantinople within his own order by taking the city into a spiritual circle, severing it from Eastern Rome's existing fortune (*tyche*). Emperor Leo V's rejection of this ritual by viewing it not as an insult, but as a sign of sovereignty, is the most explicit proof that both sides spoke the same imperial language.

Following the spiritual enclosure and registration process, the rite passed into a bloody and purifying stage. As recorded with horror by the sources, sacrifices were offered, including humans; subsequently, Khan Krum achieved purification by washing his feet in the sea and sprinkling his soldiers. This ritual is a perfect synthesis with Rome's *lustratio* tradition. The custom of washing the sacrifice in water among the Chuvash, descendants of the Volga Bulgars, may show that this ritual was a deep-rooted religious code. However, Khan Krum applied this code on the shore of the Marmara, sending the message: "I am not baptized with your holy water, but I purify myself by consecrating your sea with my own custom." This demonstrates that pre-Christian codes were not erased in the imperial geography, but gained a new legitimacy through the waters of that geography.

Ultimately, this situation culminated in the parade of the sovereign's harem (concubines) and army saluting Krum and offering acclamations to him. This scene can be read as much as a continuation of the customs in Attila's court as a counterpoint to the *acclamatio* (fealty) ceremonies performed for the emperor in Constantinople. In summary, Khan Krum's rite in 813 is the most brilliant syncretic picture proving that the Old Bulgar religion did not remain the "other," but existed at a symbolic threshold in front of the walls of Constantinople, at a level simultaneous and equivalent to Eastern Rome's state rituals. Khan Krum acted here not like a barbarian chief, but with the dignity of a rival "ruler of the world" executing his own religious codes on the imperial stage.

2. 6. 4. Divination

The encounter of ancient beliefs in the imperial geography is not merely a struggle for power, but the will of two separate orders of existence to stand both together and distinct on the same plane of truth. The divination practices executed by the Old Bulgars prior to battle, mentioned in the Pope's 35th response, demonstrate that alongside the theological order in this geography, the ontological order of Altaic tradition also maintained its existence as an equivalent truth. These divinations, beyond a simple curiosity regarding the future, were an existential confirmation mechanism (*Responsa*, 35). Although the source does not clarify the technical nature of this divination, the

ontological kinship of this practice with ancient methods recorded for the Xiongnu/Huns by the Gothic historian Jordanes is evident. On the eve of world-encompassing clashes, the Xiongnu/Huns attempted to discover the future through the entrails of animals or lines on cleaned bones—commonly called scapulae (Mommson, 1882, p. 108/20-24). The syncretic trace here is not two separate worlds destroying each other, but coexisting with their own spiritual codes on the same battlefield and the same piece of land. The Old Bulgars carried these divination codes with them as they entered the borders of Rome, thereby forcing imperial mindset out of the singular truth imposed by Rome into a pluralistic and existential togetherness blended with the cosmic data of Altaic tradition. The Pope's intervention was precisely a move aimed at eliminating this state of being distinct yet together and dissolving its ontological independence within the absolute order of the Church.

Establishing a legal covenant in imperial geography requires the parties to come into physical contact with each other's spiritual world and integrate that world with their own existence. The practice of swearing an oath upon a sword depicted in the Pope's 67th response is not merely a technical procedure, but a syncretic bridge established between the hidden power within steel and the existence of the person taking the oath. The sword here stands in the position of a witness as a supernatural authority that will punish whoever violates their oath. This culture of divination was a shared spiritual language used by all imperial actors in the region, as seen when the Avar Khan Baian swore an oath by placing his hand upon his own sword in the presence of Eastern Roman envoys (Niebuhr, 1829, p. 473). Touching the sword meant becoming a single body with the genius and power inherent in the sword (Lasch, 1908, p. 51).

The most striking example of that unshakable existential togetherness established by Old Bulgar religious codes with the Roman order occurred during the ceremony of the "Thirty-Year Peace" of 815. This treaty demonstrates how two different worlds, rather than excluding one another, created a syncretic ground by executing each other's sacred rites. Eastern Roman Emperor Leo V personally fulfilled the religious rituals of the Bulgar delegation (slaughtering dogs, tearing horse harnesses) for the survival of the state, and the Bulgars in return observed the oath procedures of the Christian order. Transmitted by the Eastern Roman author Theophanes Continuatus and John Skylitzes (Bekker, 1838, p. 38), this event should be read not as the impiety of the emperor, but as part of the inevitable syncretic necessity in imperial geography. Ancient traditions such as slaughtering dogs or swearing upon the entrails of a sacrifice transformed into a legitimate diplomatic instrument in Rome's capital through this ceremony (Lasch, 1908, p. 51). Preserved in Eastern Roman sources (Sayin, 2025) and belonging to Altaic languages, these rituals prove how intertwined the political and religious language of that era was.

Consequently, these oaths and sacrifices show not the points where the two sides diverged, but on the contrary how two powers sharing the same land and destiny formed a single imperial body by recognizing each other's sacred. The Old Bulgar placing his hand upon a sword and the Eastern Roman emperor slaughtering a dog were at that moment parts of the same syncretic truth. This is an existential togetherness imposed by geography; here, religious codes served as seals not to repel one another, but to establish a shared area of ownership and peace.

Conclusion

When the philological data, archaeological findings, and ritualistic remnants set forth throughout this study are evaluated as a whole, it is evident that the Old Bulgar belief system was neither an isolated steppe island along the banks of the Danube nor a primitive remnant of paganism. On the contrary, the picture that confronts us is a colossal imperial theology wherein elements of Eastern Roman, Slavic, and Altaic origin spoke an ontologically shared language of sacredness under the same vault of heaven, even if they clashed politically. It is possible to summarize this existential adventure of the pre-Christian religious codes of the Old Bulgars in the imperial geography upon the following main pillars:

The imperial geography did not destroy the beliefs entering its body, but transformed them in the name of the survival of the state and cosmic order. The *Tarγγi* belief of the Old Bulgars did not clash with Eastern Rome's conception of *Θεός*; on the contrary, as seen in the example of constructing a church directly upon the ancient place of worship in Madara, it presented a spatial and spiritual continuity. The *kut* of the old faith overlapped with the divine grace of the new faith; stone, water, and sacrifice rituals continued to live syncretically within the imperial body. Consequently, the Old Bulgar religion was not erased from the stage of history, but merely manifested in the form of a new essence by melting in the imperial crucible. The Eastern Roman and Old Bulgar powers, coded by political history as enemies, existed on an ontological plane in a relationship that consciously or unconsciously recognized and legitimized each other's sacred.

The belief in *kut* as a power embedded in matter became the common denominator of the fears and hopes in the daily lives of the imperial peoples (Slavic, Greek, Bulgar). The veiling of the head, touching healing stones, or wearing health knots (amulets) represent a syncretic unity created by the need for protection at the folk level, whatever official understanding preached. The subjects of the empire, whether wearing a cross or carrying an amulet, effectively donned the same armor against the same invisible danger.

In summary, when the belief world of the Old Bulgars encountered Eastern Roman civilization, while preserving its own ontological boundaries, it participated in that great event of cultural synthesis (*mezec*) required by imperial ideology. In this process, the "Celestial Order" of the Altaic tradition and the "Terrestrial Dominance" of Eastern Rome, rather than negating one another, produced the formula for being able to exist both distinctly and together. In the final analysis, the Old Bulgar religion should be read not merely as the belief of a single tribe, but as an indelible civilizational code woven into the spiritual genetics of Eastern Europe and the Balkans that continues to live in rituals, folk beliefs, and collective memory despite the collapse of empires. When all these are taken into account, it is understood that Old Bulgar religious codes were not merely a foreign substance within the Eastern Roman semiosphere, but a mutual process of meaning production that painted that world in its own colors and drew colors from it.

www.turkishstudies.net/religion

Turkish Studies - Comparative Religious Studies

eISSN: 2667-5544

ANKARA SCIENCE
UNIVERSITY

Eski Bulgarların Hristiyanlık Öncesi Dinî Kodları Üzerine: İmparatorluk Coğrafyasında Senkretik İzler

Giriş

İtikâdî verilerin temelinde yatan kâdim anlayış ve tatbikâtlar; zaman lisan ve form gibi dönüştürücü unsurların tesiriyle şekilsel başkalaşımlara uğrasa da ekseriyetle aslî cevherini muhafaza etme kabiliyetine sahiptir. Bu tarihsel süreklilik, bilhassa beraber yaşanan coğrafyanın, değişen medeniyet ve inanç iklimlerine rağmen manevî hüviyetlerini koruyarak, devrin ruhuna göre yeniden ve ontolojik bir birliktelikte şekillenmesinde tezahür eder. Böylesi kapsayıcı imparatorluk coğrafyaları, mahiyetleri gereği farklı itikâdî ve kültürel kökene sahip toplulukların müşterek varoluş sergilediği münbit zeminlerdir. Bu topraklarda inançların bir arada yaşaması ve etkileşimi, istisnâî bir durumdan ziyade, imparatorluk bünyesinin tabîî bir refleksi olarak sıkça rastlanan bir hâldir. İşte bu müşterek iklimde, inançların geçmişten tevarüs ettikleri mirası asrın gereklilikleriyle ve diğerleriyle mezcederek dönüştürmesi sürecini başlıkta kullandığımız senkretizm terimiyle tanımlayabiliriz. Senkretizm, kültürleşme hadisesinin inanç sahasındaki karşılığı olarak, farklı geleneklerin imtizacıyla neşet eden, çehresi farklı fakat özü aynı, terkiplerin ayrı ayrı fakat aynı tabiatla açığa çıkmasını ifade edebilir.

Zikredilen bu nazari çerçeveden hareketle, Doğu Roma kültür sahası genelinde ve Eski Bulgar İmparatorluğu ile Doğu Roma İmparatorluğu'nun yayılma alanı özelinde neşet ettiği iklim, bahsi geçen münbit zemin vasfını haiz en müstesna örneklerden birini teşkil eder. Zira bu coğrafya, tarihsel süreçte salt bir geçiş güzergâhı değil, kâdim medeniyetlerin tortularının üst üste biriktiği, hafızası olan bir alandır. Eski Bulgarların (Altay) bu medeniyete dahil oluşu, fizikî coğrafyaya gelişi, boş bir levhaya yazı yazmak kabilinden olmamış; bilâkis Grek disiplininin, Kelt gizeminin bakiyelerinin korunduğu ve Slav demografisinin hâlihazırda mevcut olduğu kesif bir kültürel atmosferle temas etmeleri suretiyle vuku bulmuştur. Binaenaleyh, bu çalışmada izleri sürülecek olan dinsel ve ritüel müştereklikler, hatalı bir indirgemeye “köken birliği” veya “genetik akrabalık” gibi biyolojik izahlarla değil; imparatorluk şemsiyesi altında gelişen, mekânsal yakınlık ve yönetsel zaruretlerin doğurduğu bir kültürleşme (acculturation) hadisesi olarak okunmalıdır. Bozkırın teşkilatçı aklı ile yerleşik unsurların kâdim inanç pratikleri, birbirini nefyetmek yerine, imparatorluk maslâhatı gereği birbirine eklemlenmiş; böylece zahirde çok parçalı, batında ise aynı amaca hizmet eden senkretik bir yapı inşa edilmiştir.

Nitekim eldeki filolojik veriler, bu yapısal bütünleşmeyi teyit eder mahiyettedir. Eski Bulgarların dini ile Slavların ve bölgenin eski sakinleri olan Keltlerin kültürleri arasındaki şaşırtıcı benzeşmeler, tesadüfi bir tevafuktan öte, aynı coğrafyayı paylaşan toplulukların, kutsal ifade ederken benzer sembolik dilleri kullanma temayülünün bir neticesidir. Doğu Roma'nın etnik bir biçimde Hristiyanlaşmasına kadar olan süreçte ve keskin bir ayrışmadan evvel, Eski Bulgar kültür havzasında bir imparatorluk aklının kendilerinden çok daha üstünce oluştuğunu görmek de kaçınılmazdır. Bu imparatorluk olmanın bir ön şartı gibidir, yani müşterek bir semiyosferde yaşamak.

Bu bağlamda, aşağıda ele alınacak olan dinî kodlar, kavimlerin birbirine karışmasından ziyade, imparatorluk coğrafyasında kutsalın ortak bir lisanla hem ayrı hem müşterek olarak yeniden ifade edilmesidir.

Neticesinde, zikredilen bu yeni gayretler takdire şayan olmakla birlikte, Eski Bulgar inanç sisteminin mahiyetini sadece bozkır kökenli ve izole bir yapı olarak telâkki etmek, imparatorluk coğrafyasındaki karmaşık ilişkiler ağını izah etmekte yetersiz kalmaktadır. Zira Tuna boylarında teşekkül eden Eski Bulgar idaresi, nevi şahsına münhasır yapısıyla, farklı inanç kodlarının aynı gök kubbe altında hem ayrı hem beraber yaşayabildiği özgün bir müşterek varoluş iklimi ihdas etmiştir. Bu iklimde, yönetici zümrenin temsil ettiği Gök Tanrı inancı ile kültür sahasındaki tabiat kültlerinin bakiyeleri, birbirini yok saymak yerine, imparatorluk maslahatı gereği birbirine eklemlenmiş; köken itibarıyla müstakil, fakat işleyiş itibarıyla bütünlüklük bir manevi atmosfer oluşturmuştur.

Binaenaleyh, bu çalışmanın neticesinde murad edilen; eldeki parçalı filolojik verileri ve ritüel bilgilerinin kalıntılarını merkeze alarak, Eski Bulgar inanç dünyasını statik bir yapı olarak değil, dinamik bir kültürleşme sahası olarak okumaktır. Bu zaviyeden bakıldığında, karşımıza çıkan tablo; genetik bir akrabalıktan ziyade, aynı coğrafyayı ve kaderi paylaşan toplulukların, kutsalı ifade ederken benzer sembolik dilleri kullanma temayülüdür. Dolayısıyla Eski Bulgar dini, bu çalışmada, muhtelif inanç katmanlarının birbirine nüfuz ettiği, lakin her birinin kendi ontolojik sınırlarını da muhafaza ettiği senkretik bir imparatorluk teolojisi olarak ele alınacaktır.

1. Eski Bulgar Dininin Tetkikinde Filolojik Kaynaklar

Her ne kadar Bulgar (Βουλγαρ) etnoniminin tarih sahnesinde ilk kez zikredildiği Kosmas gibi erken dönem kaynaklarında, henüz MS. 550 yıllarda dahi aralarında Hristiyanlık emarelerinin bulunduğu dair imalar mevcut olsa da (Sayın, 2025, s. 232; Vaticanus Gr. 699, 34^v/2) Bâris'in Hristiyanlığa ihtidasına kadar geçen süreçte hakim ve kurucu inanç şüphesiz "Gök Tanrı" akidesi olmuştur. Böylece, Eski Bulgarların sahip olduğu mezkur inancın mahiyeti ve derinliği, eldeki veriler ışığında ortaya konulmaya gayret edilecektir.

Bilhassa Doğu Roma ve Eski Bulgar yadigarlarında küllî ve sistematik bir bütünlük arz etmeyen, ekseriyetle fragmanlar ve dağınık parçalar halinde günümüze ulaşan bu inanç sistemi; tarafımızca tasnif edilerek mürettep bir bütün halinde sunulacaktır. Yapılacak olan bu analiz, salt içe dönük bir tasvir olmayıp; Doğu Roma havzasındaki unsurlarla nadiren bile olsa girilen müşterek varoluş ve kültürleşme süreçlerine de ekleme yapan kısmî mukayeseli bir bakış açısıyla icra edilecektir. Ama ana konumuz bu izlerden ziyade Eski Bulgar dininin bileşenlerini ortaya dökmektir. Zira modern araştırmacılar, ekseriyetle Eski Bulgarların Hristiyanlaşma süreci ve kimlik dönüşümü üzerine nazar etmiş, lakin bu insanların ihtida öncesi dinî mahiyetlerini layıkıyla tetkik etme hususunda çoğu zaman çekingen davranmışlardır. Ancak son yıllarda artan ilgiyle birlikte, artık bu kadim inancı bir bütün olarak idrak etme cehdi belirginleşmiştir. Bütüncül olarak yapılan tek çalışma V. Beşevliev'e (1945, ss. 215-241) aittir. Parçalı olarak ise çeşitli hocaların dikkat çektiği birçok araştırma bulunur (Beşevliev, 1926, 1929, 1930, 1936, t.y.; Fehér, 1926, 1929a, 1929b; Grumel, 1937; Kacarov, 1912; Trifonov, 1937; Vambéry, 1930; Zlatarski, 1908, 1918).

Elinizdeki bu çalışma ise V. N. Zlatarski, G. I. Katsarov, G. Fehér, Vambéry, V. Grumel ve V. Beşevliev gibi sahanın mümeyyiz şahsiyetlerinin münferit tetkiklerinden ziyadesiyle istifade etmekle birlikte; esasen bu kıymetli birikimi 'külli' bir nazarla ele alıp, mevcut verileri akademik bir disiplin çerçevesinde daha ileriye taşıma gayretinin bir tezahürüdür. Dolayısıyla araştırma, Eski Bulgar inancına dair literatüre serpiştirilmiş dağınık verileri, filolojik olarak ana kaynaklara inerek imparatorluk coğrafyasının gerektirdiği bütüncül bir mantık örgüsü içerisinde sistematize etmeyi amaçlayan, tasnif ve tahlile matuf mütevazı bir deneme hüviyetindedir.

Bu naçizane denemeye Eski Bulgar dininin bileşenlerini tespit etmek için kullanacağımız kaynaklara bakalım;

1. 1. Responsa

Papa I. Nikolaos'un *Responsa Nicolai papae I ad consulta Bulgarorum* 'I. Nikolaos'un Bulgarların Sorularına Cevapları' adlı eserinin standart ve en otoriter kritik edisyonu Ernst Perels'e (1925, ss. 568-600) aittir. Perels'in hazırladığı bu edisyon, Orta Çağ tarihinin en önemli kaynak serisi olan Monumenta Germaniae Historica külliyyatı içinde yer alır. Bununla birlikte, eserin metnini, çevirisini ve üzerine yapılmış en kapsamlı modern şerhleri içeren önemli bir diğer modern yayın ise Ludwig Heiser'e (1979) aittir. Bulgaristan tarihçiliği açısından bu eser üzerindeki çalışmasıyla Dimitar Dechev'in (Deçev, 1922) Sofya baskısı da önemli bir referans kabul edilir. Türkçede ise filolojik olarak ciddi bir şekilde tetkik edilmemiştir.

Malum olduğu üzere, Bâris'in 866 senesinde, Bulgar topraklarında bir Hristiyan kilisesi tesis ve teşkil etme gayesiyle Roma'ya gönderdiği elçilerin, Papa I. Nikolaos'tan sadır olan talimatları kapsayan bu 'Cevaplar' (*Responsa*), tarihî bir vesika hüviyeti taşımaktadır. Papa'nın, kendisine yöneltilen suallere verdiği bu cevaplar, şüphesiz ki dönemin hayat telakkisi ve inanç dünyası için fevkâlâde kıymetli bir kaynak mesabesinde. Ama, mezkur metinde zikredilen her hususu, doğrudan ve münhasıran Eski Bulgarlara hasretmek, imparatorluk sosyolojisinin karmaşık yapısını ıskalamak manasına gelecektir. Zira Bulgarların tevcih ettiği suallerin satır araları okunduğunda; karşımıza çıkan tablo, homojen salt bir kabile yapısı değil; Slav, Kelt ve Grek unsurlarının birbiriyle imtizaç ettiği senkretik bir imparatorluk manzarasıdır. Nitekim kendilerinden kalan kitabelerde de bu sıkça görülür. Suallerin bir kısmı, bariz bir surette Slav törelerinin sinmiş izlerini taşıırken; bir kısmı ise asırlardır bu coğrafyada hüküm süren ve Hristiyanlaşma sürecinden evvel yahut o esnada tevarüs edilmiş olması muhtemel Grek adetlerinin ve hatta bölgenin kâdim Kelt mirasının yansımalarıdır. Bazı bahislerde, Doğu'dan gelen İslâmî bir tınıyı veya tesiri hissetmek dahi mümkündür (Fraehn, 1832, s. 188.) Binaenaleyh, mevzubahis bu "cevaplar külliyyatı" için; Beşevliev hangisinin saf Eski Bulgar, hangisinin Slav, Grek veya Kelt bakiyesi olduğunun köken arayışıyla keskin hatlarla ayrıştırılmasına dikkat buyurur (Beşevliev, 1945). Ama çalışmamızda bir ayrıştırmaya gerek yoktur. Bizim vurgumuz gereği böylesi bir anlayıştan ziyade, bu unsurların nasıl bir müşterek varoluş ve kültürel mezc halinde senkretik izlerle imparatorluk bünyesinde yaşadığını anlamak üzere çok katmanlı ve bütüncül bir tahlile muhtaçtır.

1. 2. Edebî Doğu Roma ve Arab Metinleri

Aslî kaynakların gerisinde kalsa da mevzumuzu tenvir edecek hayatî karineler; Doğu Roma vekâyinamelerinin satır aralarında, İslam coğrafyasına mensub Arab müelliflerin tasvirlerinde ve azizlerin menkıbelerinde (hagiografi), çoğu zaman öylesine düşülmüş notlar kabilinden karşımıza çıkmaktadır. Hususen ihtida/Hristiyanlaşma arifesi ve sonrasına ışık tutan Teofanis, Malalas ve VII. Konstantinos gibi müverrihlerin naklettikleri yahut kendilerinin de köklerini oluşturan kadim Eski Grek müelliflerden nakledilen malumat, karşılaştırma imkânı ve doğrudan veri sağlaması açısından paha biçilmez bir kıymeti haizdir.

Zira bahsi geçen bu metinlerin kıymeti, yalnızca belirli bir tarih kesitine ayna tutmalarından ibaret değildir. Asıl ehemmiyetleri, Eski Bulgar inanç ve kültür genetiğinin, Doğu Roma'nın o muazzam ve temellük edici medeniyet dairesi içerisinde nasıl birlikte ve kültürel bakiye olarak varlığını sürdürdüğünü ifşa etmelerinde yatmaktadır. Diğer bir tabirle bu kaynaklar; imparatorluk potasında eriyip şekil değiştiren Bulgarların, o devasa yapının katmanları arasına sızmış ve silinmesi gayri kâbil hale gelmiş izlerini de bizlere sunmaktadır. Şüphesiz ki, beşer elinden çıkan her vesika gibi, bu nakillerin de sıhhat ve tarafsızlık derecesi, devrin siyasî ikliminden münezzehtir; dolayısıyla elde edilen her veri, hassas bir tenkit eleğinden geçirilmeye ve ilmî bir tahlil süzgecinde damıtılmaya muhtaçtır.

1. 3. Eski Bulgar Yadigârları

Edebî ve tarihî metinlerin yanı sıra, Eski Bulgarlardan tevarüs eden epigrafik miras, yani taşta kazınmış kitabeler de bu bağlamda birincil derecede ehemmiyeti haiz kaynaklar cümlesindendir. Bu taş anıtlar, imparatorluk coğrafyasının muhtelif köşelerine dikilmiş manevî mühürler mesabesinde olup; üzerlerindeki ifadeler zahiren siyâsî görünse de, özünde o dönemin kozmolojik algısını ve inanç kodlarını da barındırır. Hatta dil olarak bile Slav, Grek ve Bulgar yapılarının hepsini bünyesinde barındırırlar. Bu yazıtlar, o çok katmanlı yapının tam kalbinden, unsurların hem ayrı hem beraber yaşama iradesinin taş akseden tezahürleridir.

Bununla birlikte, meselenin bir diğer veçhesi de lisanın bizzat kendisinde gizlidir. Hususen burada yahut başka yazılı kaynaklardaki kelimelerin mahiyeti ve ihtiva ettiği manalar üzerine yapılacak derinlikli bir tahlil, bizatihi bu topluluğun dinî hayatına ve karakterine dair kıymetli neticeler doğurmağa namzettir. Zira lisan, kültürün ve inancın en sadık taşıyıcısıdır. Bu bağlamda, Eski Bulgar lisanındaki alıntı ve ödünç kelimeler; inanç sahasında Slav, Grek ve diğer yerel unsurlarla yaşanan o kültürel mezc hadisesini ve karşılıklı etkileşimi teyit eden, böylece imparatorluk bünyesindeki ortak varoluşu lûgat seviyesinde belgeleyen destekleyici deliller sunmaktadır.

2. Eski Bulgarların Hristiyanlık Öncesi Dinî Kodları ve Senkretik İlişkileri

2. 1. Tanğrı (< Tanğra)

Bütün Altay kökenli kavimlerde olduğu gibi Eski Bulgarların da inanç sisteminin merkezinde, müşterek hafızalarında yer alan en yüce makamı işgal eden ve köken itibarıyla "Gök" manasını ihtiva eden "tanğrı" veya "tengri" mefhumu yer almaktadır (Gabain, 1941, s. v. tāŋri; Grousset, 1970, ss. 131, 235; Malov, 1951, s. v. tāŋri; Menges, 1968, s. 110; Moravcsik, 1958, s. v. Tāvγpá; Thomsen, 1896, s. 144; Thomsen, 1924, s. 131; Vambery, 1882, ss. 58, 347; Vambery, 1885, s. 117). Birazdan göreceğimiz Eski Bulgar kitabelerinde de açıkça rastlanan bu ifade (Fehér, 1931, Nr. 6, 43; Petkov, 2008, s. 24; Sayın, t.y., Han Omurtag Kitâbesi), Altay halklarında kullanılan kâdim ismin Grek alfabesiyle (transkripsiyon) taşta nakşedilmiş hâlden başka bir şey değildir. Söz konusu yazıtta bir bakalım;

[κανα βοηλα, cu βηγ]η	γγραν ηο η-
ομου(ρταγ ό έκ θεοῦ) ἄρ-	τζηρ[γυ βοηλα...] γχ8
χον ο ἦτ-	τ8γ... .. ρη ε-
ο ωδ [... κέ ἐπούησ]εν	πη.. ρυσε
5 θυσ[ήαν ἦς τὸν θιό]ν τα-	10 κ(ε)... .. αβα

‘[Kana Bil[g]ä, Sü Begi (Ordu Komutanı)] Omurtag, yaratıcıdan (kut almış) olan hükümdar... burada idi... ve Tanrı'ya kurban adadı İçirgü Bil[g]ä...’

Metnin içeriği Gök Tanrı, yani *Ταγγρα* (< **Ταγγρι*)’ya kurban ritüellerinin yapıldığını kesin olarak gösteriyor. Elbette Eski Türkçedeki Gök Tanrı mefhumunun Orta Grekçe biçiminden başka bir şey değildir. Zira, [ɪ] < [α] ses değişimi imparatorluk coğrafyasında bölgesel bir değişimdir. Orta Grekçede [α] ve [ɪ] grafemleri arasında gözlemlenen karşılıklı geçişlilik, vokal sisteminin yalnızca fonetik düzeyde değil, aynı zamanda ortografik ve morfolojik düzeyde de yüksek bir esneklik sergilediğini göstermektedir. [α] > [ɪ], [ɪ] > [α] ve daha ileri varyantlarda [α] > [ɪ = η], [ɪ = η] > [α] biçiminde ortaya çıkan bu değişimler, Grekçenin tarihî vokal sisteminde fonemik sınırların giderek silikleştigiine işaret etmektedir. Bu tür geçişlilikler, özellikle kelime içi ve eklerde, seslerin fonetik yakınlığı ve yazı geleneğinin adaptasyon kapasitesiyle doğrudan ilişkilidir.

Altay kökenli unsurlarda da benzer bir eğilim gözlemlenmektedir. [α] ve [ɪ] grafemleri arasında çift yönlü bir değişim Grekçenin, Altay dillerini kendi fonolojik ve yazı normlarına

uyarlama biçimi, dilin hem içsel ses değişimlerine hem de dışsal etkileşimlerle şekillenen çok katmanlı uyum mekanizmalarına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bu tür ortografik ve fonetik varyasyonlar, Grekçenin tarihî gelişiminde, dilsel temasların ve adaptasyon süreçlerinin izlenebilmesi bakımından dikkate değer bir analitik zemin oluşturmaktadır. Hem aslî Grekçe hem de temaslı dillerdeki durum hemen hemen imparatorluk müşterekliğini dil alanında da kanıtlamaktadır;

Özellikle kültür sahasını karşılayan ve konuşma dilini yansıtan papirüslerdeki duruma baktığımızda bunu görürüz;

[α] > [ι]:

<i>τὴν ὑπάρχουσιν μοι</i>	< τὴν ὑπάρχουσιν μοι	(P. Michigan: 260/1.29)	1. yy.
<i>ἀνικαλύψαι</i>	< ἀνακαλύψαι	(P. Oxyrhynchus: 1297/9)	4. yy.
<i>ἰριθμῖσθαι</i>	< ἀριθμῖσθαι	(SB: 9603)	4. yy.
<i>κατικελεύω</i>	< κατακελεύω	(P. Oxyrhynchus: 130/18)	6. yy.

[ι] > [α]:

<i>εἰκοσαπενταραούρων</i>	< εἰκοσιπενταραούρων	(P. Michigan: 341/1)	1. yy.
<i>ἀντασχέσθαι</i>	< ἀντισχέσθαι	(P. Sarapion: 92/12)	2. yy.

Yine Doğu Roma yazılı kaynaklarından edebî bir mahiyetteki vakanüvislerin metinlerinde aynı hadiseyi görmekteyiz;

[α] > [ι = η]:

<i>ἀρχιητρός</i>	< ἀρχίατρός	(Paskalya 595/14)	8. yy.
<i>κριτάριον</i>	< κριτήριον	(*VII. Konstantinos I: 310/16)	8. yy.
<i>Διημιστέα</i>	< Διαμισθέως	(Melitanos: 88/8-9)	10. yy.

[ι = η] > [α]:

<i>Σαλαμβρίας</i>	< Σηλυμβρίας	(*VII. Konstantinos I: 496/11)	8. yy.
-------------------	--------------	--------------------------------	--------

Dönemin metinlerinde tıpkı burada olduğu gibi kaydedilmiş Altay unsurlarında bu durum görülür;

[α] < > [ι]:

<i>Κοτραγήρ</i> (ExLeg: 196/19)	< >	<i>Κοτρίγουρ</i> (Agathias: 177/2)
---------------------------------	-----	------------------------------------

[ι] > [α]:

<i>Ταγγρα</i>	(< Ταγγρι)	(Han Omurtag Kitâbesi: 5,6)
<i>Ἀδαμ..</i>	(< * Ἀδιμ..)	(HGM I: 319/9).

Ayrıca [γγ] kullanımı /ng/ sesini karşılar. Dil hususiyetlerinin de ortaya koyduğu mecz hâli bir kenarı, yazıtın günümüze ulaşan parçalı hüviyetine rağmen, satır aralarından sızan hakikatler, Eski Bulgar inanç topografyasına dair hayatî ipuçları sunmaktadır. Beşevliev'in de isabetle şerh düştüğü üzere; şayet mezkur sütun, bulunduğu mahal olan Madara kayalıklarının eteklerine başka

bir mevkiden nakledilmemişse -ki karineler yerinde olduğuna işaret etmektedir- bu durum, kilise inşa edilmeden evvel bu mekânın, Tanrı'ya adanmış ve kurban ritüellerinin icra edildiği kadim bir kutsal alan olduğuna delalet eder (Beşevliev, 1945).

Bu arkeolojik veri, imparatorluk coğrafyasında sıkça rastladığımız kutsalın mekânsal sürekliliği prensibinin en çarpıcı tezahürlerinden biridir. Zira Madara'daki küçük kilisenin, doğrudan Omurtag Han (814–831) devrine tarihlenen bu eski din mabedinin temelleri üzerinde yükselmesi, tesadüfî bir imar faaliyeti değildir. Bilâkis, Hristiyanlık sonrası dönemde, eski sunağın tam üzerine kilise apsisinin yerleştirilmesi; o mekânı önceki inancın takdis ve eski kutsalın enerjisini yeni inanç lehine devşirme stratejisidir.

Hristiyan banilerin, kiliseyi inşa ederken eski tapınaktan tevarüs eden taşları ve sütunları birer yapı malzemesi devşirme olarak kullanmaları ise, vurguladığımız müşterek varoluş hadisesinin maddî dünyadaki karşılığıdır. Üzerinde söz konusu isminin nakşedildiği veya kurban merasiminin anlatıldığı bir sütunun, kilise duvarlarında yaşamaya devam etmesi; inancın formu değişse de, mekânın Tengri ile kurduğu irtibatın hafızalardan silinmediğini gösterir.

Aynı sentez, taşın üzerindeki lisan-ı hâl ile de konuşmaktadır. Yazıtta Omurtag Han için kullanılan *ὁ ἐκ Θεοῦ ἄρχων* 'tanrıdan olan hükümdar' ibaresi; Eski Türklerin bozkırdan getirdiği kut telakkisinin¹, Doğu Roma'nın siyasî teolojisindeki formülüyle tercüme edilerek yeniden üretilmesi olarak görülmelidir. Bu durum, Bulgarların kendi hükümlerlerini, Roma'nın kavramsal dünyasıyla mezcederek meşrulaştırdıklarının ve böylece imparatorluk bünyesinde hem özgün hem de evrensel bir yer edindiklerinin en somut nişanesidir.

Her ne kadar Kosmas, henüz 550 yıllarda dahi bu topluluk arasında münferit Hristiyanlık emarelerinin görüldüğünü imâ etse de; inanç sisteminin ontolojik temeli, tartışmasız bir şekilde bu tek ve büyük ilâh tasavvuru üzerine inşa edilmiştir. Bu ilâhın mahiyeti üzerine yürütülen tartışmalar saklı kalmak kaydıyla; Eski Bulgarların "Gök Tanrı" inancının, monoteistik bir akideye yaklaşan bir karakter arz ettiği bilinen bir hakikattir. Nitekim R. Roesler, mühim bir Türk el yazmasından bahseder (Roesler, 1871, s. 231, Schott, 1866'ya atıfla). Mezkur yazmada, Eski Bulgarların en yüce tanrısının adının açıkça *tanrı* olduğu; *bulghar dilinge tangrydir* şeklinde kayda geçirilmiştir. Zikredilen en yüce vurgusundan hareketle, Eski Bulgarların yaşadığı semiyosferde başka kutsiyetlerin bulunmadığı zehabına kapılmak mümkündür. Lakin kaynakların sükutu ve eksikliği sebebiyle bu hususta kesin bir hüküm vermek güçtür. Bununla birlikte, diğer Altay halklarında ve imparatorluk bünyesindeki Slav unsurlarda görüldüğü üzere; Gök Tanrı'nın mutlak hakimiyetinin altında, tabiat kuvvetlerine ve muhtelif mukaddesata (dağ, su, ecdat ruhları vb.) hürmet ve tazim gösterdikleri, yani "tek" olanın altında "çoklu" bir kutsallar hiyerarşisine sahip oldukları katiiyetle tahmin olunabilir. Nitekim bu çalışmanın ilerleyen safhalarında ele alınacak olan ritüel ve pratikler, bu çoğulcu kutsiyet anlayışının imparatorluk sathındaki tezahürlerini gözler önüne sermektedir.

Bu verinin mahiyetini diğer kaynaklarda tetkik ettiğimizde, Kendilerinin halefleri olan Hunlarda Eski Bulgar inanç sisteminin ritüelistik takvimi incelendiğinde, karşımıza çıkan manzara; bir başka imparatorluk coğrafyasında yeniden üretilmiş yerel bir adetten ziyade, kökleri Asya'nın derinliklerine uzanan kadim bir imparatorluk geleneğinin başka bir imparatorlukta devamıdır. Bu husus, Çin'in köklü tarih kayıtlarından biri olan *Hou-han-şu* 'Sonraki Han Hanedanlığı Tarihi' veçhesinden bakıldığında, şüpheyi mahal bırakmayacak bir sarahate (açıklığa) kavuşmaktadır. Mezkur eserde, Hung dünyasının kozmolojik nizamı ve ibadet takvimi şu ifadelerle kayda geçirilmiştir: 'Hun töreleri mucibince, senede üç defa Liong (Ejderha) Kurbanı sunulurdu ve mutat olduğu üzere; birinci, beşinci ve dokuzuncu ayların Wu günlerinde Gök'e (Tanrı'ya) ve (yer-su) ruhlarına kurban kesilirdi' (de Groot, 1921, s. 59). Bu tarihî vesika, Eski Bulgar inancının merkezinde yer alan kurban ve takvim anlayışının, tesadüfî bir tercihten öte; atalarından tevarüs

¹ 'tengri teg tengride bolmış türk bilge kağan bu ödke olurtum.' (KT: G 1)

ettikleri nizamı Doğu Roma kültür sahasında da sürdürme iradesinin bir tezahürü olduğunu gösterir. Slav ve Grek etkileşimlerine, yani o kültürel mezc hadisesine rağmen; Eski Bulgarların kutsal algısında bu denli ısrarcı olmaları, inançlarının ontolojik omurgasını koruduklarının en somut delilidir. İmparatorluk coğrafyasında formlar değişse de, kutsala atfedilen zamanın hafızası değişmemiştir.

Çin tarih yazıcılığının bir başka şaheseri sayılan Sima Qian'ın *Şi-ki* adlı eseri de, *Hou-han-şu* ile tam bir mutabakat içerisinde, bu kadim ritüeli teyit etmektedir. Eski Bulgar inanç sisteminin basit bir kabilevî inanç değil; Hunlardan tevarüs edilen ve Doğu Roma'nın devlet törenleriyle boy ölçüşebilecek kadar sofistike bir imparatorluk teolojisi olduğunu gözler önüne serer. Müellif, Hung devlet ritüellerini ve kutsal takvimini şu ifadelerle tasvir eder: 'Her yılın ilk ayında, Şanyu sarayındaki kurban alanında, ileri gelenlerin iştirakiyle küçük bir kurultay akdedilir; beşinci ayda ise Liong (Ejderha) Surlarında Büyük Kurultay toplanır. Burada; atalara, Gök'e ve Yer'e, ruhlara ve tanrılara kurbanlar sunulur' demektedir (de Groot, 1921, s. 120). Bu tarihî kayıt, Eski Bulgarların Balkanlara taşıdığı inancın, Doğu Roma'nın devlet ve din bütünleşmesine hiç de yabancı olmadığını ispatlamaktadır. Zira Eski Bulgarlar, bu törenleri icra ederken, imparatorluk coğrafyasındaki diğer unsurlardan kopuk bir yabancı gibi değil; bilakis kendi nizam iddialarını, Roma'nın hakimiyet sahası içinde, ona paralel bir meşruiyet zemini olarak sürdürmüşlerdir. Böylece, "Liong" (Ejderha) kurbanı ve mevsimsel kurultaylar; sadece bir geçmişin tekrarı değil, Eski Bulgarların imparatorluk bünyesindeki hem ayrı (kendine has ritüel takvimi olan) hem de ortak varoluş biçiminin en bariz göstergesidir. Onlar, bu ritüellerle, Doğu Roma'nın Hristiyan litürjisine karşı, kendi kadim Tanrı'nın nizamını koyarak, imparatorluk coğrafyasındaki o çok sesli ve çok katmanlı yapının en güçlü aktörlerinden biri olmuşlardır (de Groot, 1921, s. 213, 224, 226).

Doğu Roma yazılı kaynaklarında durum, Eski Bulgar inanç sisteminin merkezinde duran Gök Tanrı tasavvuru, imparatorluk coğrafyasında tecrit edilmiş bir inanç adacığı değildir. Bilakis, Doğu Roma'nın kuzey ve doğu sınırlarını kuşatan diğer güç odaklarında -Avarlarda, Göktürklerde ve Hazarlarda- da aynı ontolojik temele rastlanması, bu inancın bölgedeki evrensel geçerliliğini teyit etmektedir. Doğu Roma kaynakları, bu ötekinin inancını kaydederken, aslında kendi teolojileriyle konuşabilen, yemin edip antlaşma yapabilen, yani imparatorluk sistemi içinde muhatap alınabilir bir inanç yapısını tasvir etmişlerdir. Nitekim Menandros'un aktardığına göre; Avar hükümdarı Bâyan, diplomatik bir kriz anında yemininin en büyük ve tartışılmaz şahidi olarak doğrudan semayı gösterir ve semavî Tanrı'nın adını zikretmiştir (Niebuhr, 1829, s. 473). Bu kayıt, Tengri için sadece bir ibadet nesnesi değil; imparatorluklar arası hukukta (jus gentium) bağlayıcılığı olan, Romalıların da tanıdığı müşterek bir yüksek otorite olduğunu göstermesi bakımından manidardır.

Benzer bir kozmolojik derinlik, Simokattis'in Türkler (Göktürkler) hakkındaki tasvirlerinde de karşımıza çıkar. Müellif; Türklerin, basit bir putperestlikten fersah fersah uzak bir anlayışla, 'yerin ve göğün yaratıcısı olan bir büyük ilâha' taptıklarını ve 'o'na at ile boynuzlu hayvanlar kurban ettiklerini' kaydeder (de Boor, 1887, s. 260/13-1). Burada Simokattis'in kullandığı yaratıcı vurgusu, Türklerin ve dolayısıyla Eski Bulgarların inancının, Doğu Roma'nın Hristiyan teolojisiyle -farklı formlarda da olsa- aynı ortak zemininde buluştuğunu, dolayısıyla bu iki dünyanın birbiriyle mezc olmaya ne denli müsait olduğunu ihsas ettirmektedir. Bu halkanın bir diğer tamamlayıcısı ise, Aziz Konstantin'in hayat hikâyesinde saklıdır. Metinde, henüz Hristiyan veya Musevî olmamış Hazarların dahi, 'bütün varlıkların yaratıcısı olan bir yaratıcıya' iman ettikleri açıkça zikredilir (Teodorov-Balan, 1920, 44/IX, 7)

Tüm bu veriler ışığında; Eski Bulgar sahasındaki "Gök Tanrı" inancı, barbar kavimlerin ilkel bir kültür olarak değil; Avar'dan Hazar'a uzanan geniş bir coğrafyada, Doğu Roma'nın mevcut inancıyla yüzleşebilen, onunla antlaşma masasına oturabilen ve imparatorluk bünyesindeki unsurlarıyla müşterek bir kutsallık hiyerarşisi kurabilen, köklü ve kuşatıcı bir sistem olarak okunmalıdır. Yani, Eski Bulgar inanç sisteminin mihverini teşkil eden Tengri inancı, Tuna boylarına

ulaştığında tecrit edilmiş ve kendi içine kapalı bir kabile kültü olarak kalmamıştır. Bilakis bu inanç; imparatorluk coğrafyasının hâlihazırda aşına olduğu paradigmasıyla örtüşen, evrensel bir hakimiyet lisanına dönüşmüştür. Zira imparatorluk bünyesindeki müşterek varoluşun en sağlam temeli, yöneten ile yönetilen kitleler arasında, en yüce kutsal noktasında zımni bir mutabakatın tesis edilebilmesidir. İmparatorluk sahasındaki inanç iklimine nazar edildiğinde; dönemin ruhunun, çoktanrılı kaotik yapılardan ziyade, hiyerarşinin tepesinde mutlak bir gücün bulunduğu "monoteizme yaklaşan" bir sisteme evrildiği görülür. Eski Bulgar idaresi, kendi Tengri inancını bu hazır zemin üzerine oturtmuştur. Bozkırdan gelen tasavvuru ile imparatorluk halklarının hafızasındaki semavî otorite inancı, şaşırtıcı bir uyum göstermiştir. Bu sayede Tengri, sadece bir kavmin hususî tanrısı olmaktan çıkıp, devletin nizamını sağlayan evrensel bir kudret olarak algılanmıştır. Eski Bulgar kitabelerinde *Таггга* (< **Таггг*) isminin, dönemin medeniyet dili ve formülleriyle (Grekçe harfler ve unvanlarla) fakat Eski Türk kitabelerindeki gibi ifade edilmesi de bu senkretik duruşun bir tezahürüdür. Bulgarlar, kendi inançlarını yerleşik dünyanın terminolojisiyle ifade ederek, farklı bir din teolojisine/inanma teorisine sahip olmadıklarını; bilakis imparatorluk coğrafyasının da anlayabileceği, merkezî ve kuşatıcı bir teolojiye sahip olduklarını ilan etmişlerdir.

Neticede, bu coğrafyada Tengri inancı; farklı etnik unsurların inançlarıyla çatışmak yerine, onlarla mezc olarak kutsal fikrini pekiştirmiştir. Bu durum, çalışmamızın temel tezi olan hem ayrı hem beraber prensibinin en somut ispatıdır; ritüellerin ve yerel inanışların formu ne olursa olsun, başın kaldırılıp dua edildiği bir güç ve ondan beklenen nizam, imparatorluk halkları için müşterek bir manevî sığınak ve meşruiyet zemini teşkil etmiştir.

2. 2. Kut

Din, belki de en geniş ve kuşatıcı anlamıyla, insanın kendisini aşan, fevkalade ve insanüstü bir kudretle kurduğu varoluşsal irtibattır. Zira her inanç düzeninin temelinde, tek yahut müteaddit aşkın güçlerin mevcudiyetine duyulan inanç yer alır. Bu gizli kudretler, yalnızca mücerret bir tasavvur olarak kalmaz; insanın temas ettiği varlıklarda ve eşyada tezahür edebilir. Bu itibarla din, en kapsamlı manasıyla, insanın söz konusu güçlerle kurduğu ontolojik münasebetin adıdır. Bu kudret yahut kudretler her zaman müşahhas ruhlar ya da şahsiyet kazanmış ilâhlar şeklinde idrak edilmez. Bilakis, dinî tecrübenin en erken safhalarında, henüz belirgin bir sureti olmayan, isimsiz ve müphem bir güce yönelik inanç ön plana çıkar. Kutsiyet atfedilen her varlıkta, özellikle uluhiyet mertebesine yükseltilmiş olanlarda bu özsel kuvvetin mevcudiyeti kabul edilir; zira onların kutsallığı ve ilahîliği, bu batınî kudretten neşet eder. Eski Bulgar imparatorluk teolojisinde bu cevher, alelade bir yaşam enerjisi değil; Tengri'den neşet eden ve hükümdarın şahsında tecessüm eden ilahî bir "kut" olarak tezahür eder. Nazarlarında bu kudret, statik bir hak değil; kandan kana, hükümdardan tebaaya ve hatta temas yoluyla nesneden nesneye (kılıç, sancak, taş) intikâl edebilen akışkan ve diri bir tözdür. Bilhassa hükümdarın dokunuşuyla uyanan ve eşyaya sirayet eden bu ilahî yetki, temas ettiği maddeyi alelade bir nesne olmaktan çıkarıp, imparatorluk nizamını koruyan ve dönüştüren ontolojik bir hakimiyet mührüne dönüştürür. İşte bu evrensel kudret tasavvuru, Eski Bulgarlarda doğrudan geçmese de, dinlerinde önemli bir yer tutuyordu.

Nitekim, böylesi bir durum Altay ananelerinin inanç ikliminde her zaman böylesi bir kut mefhumuyla karşılanmıştır. Bu zaviyeden bakıldığında kut her şeyde bulanarak bulunduğu varlıklara kutsiyet kazandırır (Gökbel, 2012, 44-45). Aynı şekilde Mircea Eliade'nin "mana" kavramıyla biraz işaret ettiği kut, kozmik yaratılışın ardındaki aşkın ve ilahî kudretin asli menbaini temsil eder. Bu kudret, yalnızca üstün varlıklara mahsus bir nitelik olmayıp, onlardan neşet ederek insanlara ve nesnelere de intikâl edebilir. Varlıklar, kutsalla kurdukları gizemli temas nispetinde bundan pay alırlar; zira kutsiyet, kendisini onlara sezdirenen bu aşkın güç vasıtasıyla tecelli eder. Böylelikle insan ve eşya, kutsalla temas hâlinde oldukları ölçüde mana ile mücehhez hâle gelir (Eliade, 2020, ss. 45-46). Fakat bu ancak bize bir fikir vermesi açısından önemlidir. Çünkü Eski Bulgar inanç sisteminin kodlarını doğru tahlil edebilmek için, antropolojik bir mefhum olan "mana" ile Altay ananesinin

temeli olan "kut" arasındaki ontolojik mahiyet farkını tefrik etmek elzemdir. Mana; tabiatın sinesinde serbestçe dolaşan, taş, suya yahut bir canlıya temas yoluyla sirayet edebilen, anonim bir "enerji" olarak anlaşılıyor. Kut ise kaynağı doğrudan Tengri'den olan, rastgele dağılmayıp münhasıran tecessüm eden ilahî bir yetki belgesi gibidir. Biri, eşyaya ve tabiata hükmeden sihirli ve yatay bir potansiyeli; diğeri ise devlete ve tebaaya ve her eşyaya hükmeden dikey, kozmik bir meşruiyeti, durumu ve olayı temsil eder.

Kut, (قوت , كوت) kelimesinin 'ruh', 'ruhî-manevî kuvvet', 'cesaret', 'şans', 'saadet', 'uğurlu', 'talih' gibi anlamları bulunmaktadır. Konunun uzmanları, Vambéry ve Thomsen 'saadet', Gökaltıp çok yanlış bir biçimde ve Beşevliy'e benzer olarak ilkel cemiyetlerdeki manaya benzeyen anlamında 'mukaddes', Köprülü ve Barthold 'saadet' ve 'baht', *Kutadgu Bilig*'de hükümdarlara ait 'haşmetmeab', R. R. Arat 'mesut olma', Menges 'saadet, baht', von Gabain 'saadet', Giraud 'talih, mutluluk', Rasonyi 'saadete ulaşma', A. Bombacı 'şans, kader, talih', Caferoğlu 'saadet, devlet, ikbal', B. Ögel 'talih ve devlet' anlamlarını verdiği görülmektedir (Donuk, 1988, 79). Genel kullarımlarına bağılı olarak farklılaşan bir anlam dünyasına sahip olan kut, *Dîvânü Lugâtî't-Türk*'te 'talih ve şans' (DLT, 2015, s. 140) anlamlarına sahip olan bir sözcük olarak ifade edilir. Eski Türk dili ve düşünce dünyasına ait verilerin açıkça ortaya koyduğu üzere, kut yaratıcı tarafından lütfedilen ilahî bir kudret olarak telakki edilmiştir. Bu inanç tasavvuruna göre söz konusu kudret, varoluşun tümüne eşit şekilde dağıtılmış değildir; bilakis yaratıcı, bu ilahî gücü yalnızca layık görülen kimselere ve seçilmiş varlıklara bahşetmiştir. Böylece kut, sıradan bir nitelik olmaktan ziyade, ilahî iradenin özel bir tecellisi olarak anlam kazanmıştır.

Eski Bulgarlar, Tengri başta olmak üzere, bu ruhî varlıklarla kurdukları münasebeti; onlarda mündemiç olan gücü esas alarak bir tasnife tabi tutmuşlar ve buna göre bir kutsallar hiyerarşisi belirlemişlerdir. Bu inanç sistemine göre; nizamın devamı ve toplumsal refah, bu kut yüklü güçlerle iyi geçinmeye, onları hoşnut etmeye ve muhtelif ayınlar veya kurbanlar vesilesiyle bu güçleri kendi lehlerine devşirmeye bağılıydı. Zira, varlık âleminde dolaşan bu kutun, sadece ruhlara has olmadığını; bilakis belli şartlar dahilinde insanlara da sirayet edebileceğine ve hatta insandan insana aktarılabileceğine kani idiler. İster doğrudan isterse dolaylı olsun, kutun bu seyyal ve aktarılabılır mahiyeti; Türk kültüründe birtakım tipolojik yöntemlerin ve ritüellerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. İşte tam bu minvalde Eski Bulgarlar da; bu sirayet kanunu, sadece canlılar arasında değil, eşya üzerinde de caridir. Onlar da, tıpkı imparatorluk bünyesindeki diğerkavimler gibi; insan eliyle mamul nesnelerde dahi bu mucizevi kuvvetin tecessüm edebileceğine ve bu nesnelerin şifaya yahut devlete vesile olabileceğine itikat etmişlerdir.

2. 2. 1. Şifa Verici Taşlar

Taşlar, tarih sahnesinde beşeriyetin hem bedî zevklerine hitap etmiş hem de şifa arayışlarına menba olarak, içtimâî ve kültürel hayatın vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Nadir bulunmaları, göz alıcı renkleri ve ihtişamlarıyla insanoğlunu cezbeden bu mineraller; ziynet eşyası yapımından mimari tezyinata, tıbbi reçetelerden sembolik ve ritüelistik merasimlere kadar pek çok sahada kendine yer bulmuştur. Dahası, bu taşlar; harp sanatındaki savunma ve taarruz vasıtalarından inanç dünyasındaki dinî pratiklere, fiziksel tesirlerinden metafizik manalarına kadar muazzam bir işlev çeşitliliği arz eder. Bu itibarla, medeniyetlerin inkişafında ve dönüşümünde; sosyal, kültürel ve teknolojik tekâmülün sessiz ama güçlü mimarları olarak tarihe damgalarını vurmuşlardır. Eski Bulgar inanç dünyasında, maddeye hapsolmuş erk telakkisinin en müşahhas ve nesneye sinmiş tezahürleri, hiç şüphesiz taşlara atfedilen kutsiyet ve şifa gücünde karşımıza çıkmaktadır. Bu hususta elimizdeki en sarîh vesika, Papa Birinci Nikolay'ın *Responsa*'sının 62. maddesinde mahfuzdur. Mezkur kaydın bildirdiğine göre; Hristiyanlık öncesi dönemde Bulgarların hususi bir taşı mevcuttur. Zayıf ve dermansız kimseler, bu taştan bir parça kopardıklarında; şayet talihleri yaver giderse bedenlerine bir kuvvet sirayet etmekte, bazen ise hiçbir tesir görülmemektedir (*Responsa*, 62). Kaynak, her ne kadar taşın fiziki mahiyeti hakkında tafsilat vermese de; bu taşın alelâde kayalardan

bir farkı olduğu ve Bulgarların nazarında, muayyen şartlar tahtında harekete geçen tabiatüstü bir şifa kudretini haiz olduğu aşikârdır.

Taşlara gösterilen bu tazimin izlerini, salt metinlerde değil, arkeolojik sahada da sürmek mümkündür. Nitekim Madara civarındaki kazılarda, mukaddes bir mevki addedilen bir binanın yanı başında, etrafı duvarlarla tecrit edilmiş bir kaya parçası gün yüzüne çıkarılmıştır (Velkov, 1934, s. 87). Bu ihata duvarı, mezkur kayanın tekin olmayan veya mukaddes sayıldığıının en bariz nişanesidir. Yapı her ne kadar Bulgarlardan evvelki devirlere ait olsa da, imparatorluk coğrafyasındaki kutsalın mekânsal sürekliliği prensibince, Bulgarlar tarafından da aynı kutsiyetle tevarüs edilip kullanıldığı muhakkaktır. Keza eski başkent Pliska yakınlarındaki Devtaşları mevkiinde, nizamî gruplar halinde dizili duran bloklar da, Eski Bulgar dinî hayatının ve ritüellerinin sessiz tanıkları olarak yorumlanmaya müsaittir (Fehér, 1925, s. 59).

Esasen cansız taşlara kutsiyet ve canlılık(?) atfetmek, Altay kavimlerinin inanç hafızasına yabancı bir keyfiyet değildir. Nitekim Yakutların kendilerine mahsus taşlara tazim gösterip dua ettikleri ve kurban sundukları; hususî bir kara taşta keramet aradıkları meşhur verilerle sabittir (Vambéry, 1885, s. 117). Bu misaller, Eski Bulgarlardaki taş kültünün, kökleri Asya'nın derinliklerine inen ve kut cevherinin taşta sirayet etmesi esasına dayanan kadim bir geleneğin imparatorluk coğrafyasındaki izdüşümü olduğunu teyit eder. Taşa ve maddeye atfedilen bu kadim kutsiyet inancı kaybolmamış; bilakis form ve anlam değiştirerek Hristiyanlık akidesinin ve imparatorluk teolojisinin derinliklerine de entegre olmuştur. Bu geçişin olabilmesi için örtüşme yaşanacak en manidar timsal, bizzat Hz. İsa Mesih (a.s.)'ın on iki havarisinden biri olan Simon'a, Grekçe taş/kaya manasına gelen Petros ismini bahşetmesi ve "ben kilisemi bu kayanın üzerine inşa edeceğim" beyanıyla, manevî otoriteyi "kaya" metaforu üzerinden tesis etmesidir. Bu metafizik mananın yanı sıra, taşın dokunulabilir ve sirayet edici kutsiyeti de varlığını sürdürmüştür. Nitekim bugün İstanbul'da, Fener Rum Patrikhanesi'nin (Aya Yorgi) mahreminde muhafaza edilen ve Hz. İsa Mesih (a.s.)'ın çarınha gerilmeden evvel bağlanarak kamçılındığına inanılan taş sütun parçası, bu inancın somut bir abidesidir. Keza İncil metinlerinde, İsa'nın faniliğe veda ettiği ve dirilişi beklediği kabrinin, bizatihi bir kaya mezarı olarak tasvir edilmesi (Matta 16:18, Luka 23:53); taşın Hristiyan muhayyilesinde dahi sadece bir yapı malzemesi değil, ilahî sırrın ve kutsalın saklandığı ebedi bir mahfaza olarak görüldüğünü ispat eder.

2. 2. 2. Silahlarda Mukâddesiyat

Eski Bulgar inanç sisteminde, maddeye hapsolmuş erk tasavvurunun en keskin ve celalli tezahürü, harp aletlerine ve bilhassa kılıca atfedilen kutsal vasıflarda kendini gösterir. Zahirî ve batınî veçheleriyle tetkik edildiğinde; Eski Bulgarların, kılıcı sadece bir harp vasıtası olarak değil, tabiatüstü bir kuvvete malik, canlı ve irade sahibi bir varlık olarak telakki ettikleri aşikârdır.

Bu husustaki en mühim delil, yine Papa I. Nikolaos'un *Responsa*'sının 67. maddesinde mahfuzdur. Mezkur kayda göre; Bulgarlar arasında, bir kimseyi mühim bir işe başlatmadan evvel, ortaya bir kılıç koyarak onun üzerine yemin ettirme âdeti caridir. Malum olduğu üzere, kadim inançlarda yemin; ancak içinde bir kutsiyet, bir ruh veya cezalandırıcı bir şuur barındırdığına inanılan mukaddesat üzerine icra edilir. Bu ritüel, Eski Bulgarların kılıcı yalnız mukaddes bir eşya saymakla kalmayıp; onda bir uluhiyetin tecellisini, hatta bir tanrının cisimleşmiş kut timsalini gördüklerine delalet eder.

Esasen kılıca tazim göstermek ve onda ilahi bir kudret vehmetmek; sadece Bulgarlara has nev zuhur bir âdet olmayıp, kökleri Asya'nın derinliklerine uzanan ve imparatorluk coğrafyasındaki diğer kavimlerle paylaşılan müşterek bir mirastır. Herodotos, İskitlerin bu husustaki ritüellerini naklederken; onların tepeler üstüne diktikleri demir kılıçlara, Savaş Tanrısı Ares'in bir timsali nazarıyla tapındıklarını ve her yıl bu kılıçlara at ve sair hayvanlar kurban ettiklerini hayretle kaydeder (Herodotos IV, 62.). Bu geleneğin izleri, zaman tüneline ilerledikçe silinmek bir yana, daha da kuvvetlenmiştir. Ammianus Marcellinus'un şahadetine göre; Alanlar da bir tepenin ortasına kınısız,

yalın bir kılıç diler ve buna harp tanrısı niyetine huşu ile tapınırlardı (Clarc, 1915, 2/25). Keza Bulgarların doğrudan mirasçısı oldukları Hung dünyasında da manzara farksızdır. Priskos'un ifadesine göre; 'Ares Kılıcı' tesmiye edilen mukaddes ve efsanevî bir kılıç, Hung hükümdarlarınca pek makbul tutulmuştur. İnanişâ göre bu kılıç, sıradan bir demir parçası olmayıp, tabiatüstü bir kuvvete malik olduğundan; sahibini manevî olarak teçhiz etmekte ve ona yenilmez bir kudret bahşetmektedir (de Boor, 1903, s. 142). Bu silsilenin bir diğer halkası olarak Menandros da; Avar Hanı Bâyan'ın, diplomatik bir merasim esnasında kılıcını çekerek, bu mukaddes silahın önünde yemin ettiğini nakleder (de Boor, 1903, s. 473). Hülâsa, İskit kurganlarından Bulgar yemin törenlerine kadar uzanan bu çizgide kılıç; metalurjik bir ürün olmanın ötesinde, kutun çeliğe nüfuz ettiği, üzerine ant içilen ontolojik bir sütun hüviyetindedir.

2. 2. 3. At Kuyruğu

Kutun maddeye sirayet etmesi bahsinde; kanın haricinde, bilhassa mukaddes addedilen hayvanların muayyen uzuvlarının da tabiatüstü bir kudreti barındırdığı inancı yaygındır. Bu minvalde pek çok kadim millet, hayvan kuyruğunu bu gücü bir merkezi ve toplanma noktası olarak telakki etmiştir. Bu itikadın Eski Bulgarlardaki en bariz tezahürü, at kuyruğuna atfedilen yüksek değerde müşahede edilir.

Responsa'nın 33. maddesindeki kayda nazaran; Eski Bulgarlar, tarih sahnesine çıktıkları andan itibaren at kuyruğunu alelade bir süs değil, askeri bir sancak ve hakimiyet alameti olarak kullanagelenlerdir (Responsa, 33). Bu sembol, Altay devlet teşkilatının ve bozkır geleneğinin alameti-farıkası olan bunçuk geleneğine tekabül eder (Engel, 1797, s. 335). Asya'nın derinliklerinden Tuna boylarına taşınan bunçuk; hakanın veya ordu komutanının otoritesini temsil eden, tepesine altın bir top yahut hilâl takılmış, ucuna ise rütbeye göre sayısı değişen at kuyruklarının (kotuz) asıldığı kutsal bir mızraktır. İnanişâ göre, Tengri'nin bahşettiği kut ve askerî talih, bu kıllarda temerküz eder ve orduyu peşinden sürükler. Bu noktada, Eski Bulgarların bu kadim sembolü imparatorluk coğrafyasında sürdürmeleri, makalemizin ana eksenini teşkil eden müşterek varoluş ve kültürel mezc zaviyesinden okunmalıdır. Zira Doğu Roma tebaası için imparatorluk sancağı ne ifade ediyorsa; Eski Bulgar ve Slav kitleleri için de tuğ aynı ilahî destek ve koruma manasına gelmekteydi. Bu iki sembol, aynı coğrafyada yan yana veya karşı karşıya geldiğinde; halklar bunları birbirine yabancı cisimler olarak değil, gücün farklı tezahürleri olarak algılamıştır. Eski Bulgarlar, bunlara karşılık kendi tuğlarını dikerek; imparatorluk bünyesinde geçerli olan kutsalın meşruiyet diline dahil olmuşlardır. Böylece at kuyruğu, "barbar" bir fetiş olmaktan çıkmış; imparatorluk coğrafyasının ortak hafızasında yer eden, dostun güven duyduğu, düşmanın ise çekindiği müşterek bir otorite lisanına dönüşmüştür.

Bu kadim geleneğin kökleri o denli derindir ki, İslamiyet sonrası dönemde dahi Altay kültür havzasında silinmemiştir. Nitekim Doğu Türkistan'da, Turfan ve Hotan havalisinde mukim akraba topluluklar arasında; at kuyruklarını "mazar" denilen veli kabirlerine asmak suretiyle o mekâna hürmet gösterme ve oradaki manevî güçten istifade etme âdeti canlılığını korumuştur (Krohn, 1931, s. 299). Zira Altay kavimleri için at; sadece bir binek hayvanı veya gıda menbaı değil, harp meydanlarının en sadık yoldaşdır. Ordularda süvari sınıfının kazandığı hayatî ehemmiyet, ata duyulan bu derin muhabbeti ve saygıyı perçinlemiştir. Binaenaleyh, hususî hayatta olduğu kadar askerî nizamda ve dini tasavvurda da müstesna bir mevkiye sahip olan bu hayvanın kuyruğu; ihtiva ettiği kut sayesinde, Eski Bulgar inanişâna göre, ordulara ancak zafer getirmeye muvaffak olan kutsal bir güç kaynağı olarak görülmüştür.

2. 2. 4. Kafatasından Kadeh

Maddeye sinen kut tasavvurunda, insan başı; biyolojik bir uzuv olmanın ötesinde, şahsiyetin ve kutsalın neredeyse mutlak merkezi ve sığınağı olarak telakki edilir. Bu batını sebepten ötürüdür ki; düşmanın beynini yemek yahut kafatasından şarap içmek, sadece bir galibiyet nişanesi değil, mağlup edilenin kutunu ganimet ederek kendi gücüne katma arzusunun ritüelistik bir tezahürüdür. İmparatorluk coğrafyasında; bilhassa krallar, reisler, cengâverler veya veliler gibi kut sahibi zevatın

kafatasından kadeh yapılması, bu kişilerin bünyesinde mündemiç olan o büyük güce varis olma gayesine matuftur. Zira inanışa göre; böyle bir kadehten içmek, kişiye kuvvet bahşedeceği gibi, hastaysa şifasına da vesile olacaktır.

Bu kadim kut devşirme ritüeli, Altay halklarının inanç hafızasında da derin izler bırakmıştır. MÖ. 100 senesinde kaleme alınan Çin vekâyinamesi Şi-ki, bu geleneğin köklerine dair şu manidar kaydı düşer: ‘Başlangıçta Yüeciler kudretliyidiler ve Hunları hakir görürlerdi. Bu durum, Mete Han’ın tahta çıkıp Yüecilere taarruz etmesi ve onları mağlup etmesine değin böyle sürdü. Hung hükümdarı Şanyu Lau Şang, Yüeci hükümdarını öldürdüğünde, onun kafatasını aldı ve ondan kendisine bir kadeh yaptı’ demektedir (Müller, 1918, s. 566.). Belki de, böylesi bir kut devşirme adeti kavimlerin batıya yürüyüşüyle imparatorluk coğrafyası içlerine de taşınmıştır. Nitekim Avarlara dair tarihî kayıtlarda; Çevnu isimli bir Avar cengâverinin, Töles Tatar reisi Mignoto’yu mağlup edip başını kestikten sonra, cıladı bu kafatasını bir zafer kadehi olarak kullandığı nakledilir (Deguignes, 1756, s. 347). Keza Rus vakanüvisi Nestor’un kroniğinde; 972 yılında Peçenek soylusu Kurya’nın, Kiev Knezi Svyatoslav’ı mağlup edip öldürdükten sonra, kellesini kesip içki kadehi yaptığına dair malumat mevcuttur (Miklosich, 1860, s.43).

Diğer kaynaklar ile tetkik ettiğimizde ise anlaşılan imparatorluk coğrafyasının kadim katmanlarında, eski dünyanın metinlerinde de yankılanır. Herodotos ve coğrafyacı Strabon, İskitlerin katlettikleri düşmanların kafataslarını kadehe dönüştürdüklerini anlatırken (Herodot IV, 65; Strabon VII, 3/6); Pomponius Mela benzer bir âdetin İsidonlarda da cari olduğunu belirtir (Mela II: 1/9). Hatta Roma imparatorluk sınırları dâhilinde, Sırbistan havalisinde meskun Kelt kökenli Scordisci kavminin, insan kafataslarından kan içtiklerine dair rivayetler (Florus: 39; Ammianus XXVII: 4; Orosius V, 23; Rufus, IX), bu garib estetiğin o coğrafyadaki kültürel bakiyesinin bir işareti sayılabilir.

Bu tarihî silsilenin en ihtişamlı ve siyasî manası en derin örneği ise Eski Bulgarlarda zuhur etmiştir. Doğu Roma kaynaklarından Theofanis’in şehadetine göre; Han Kurum, İmparator I. Nikiforos’u mağlup edip başını kestikten sonra, bu kesik başı evvela kendisine gelen elçilere gösteriş yapmak ve Doğu Roma’yı tahkir etmek gayesiyle günlerce bir direğe asmıştır. Akabinde, derisini yüzdürdüğü bu kafatasını gümüşle kaplatarak bir kadeh hâline getirmiş ve ziyafet meclislerinde Slav beylerini bu tasta içmeye mecbur etmiştir (de Boor, 1883, s. 491/17-22). İşte burada, Kurum’un Slav ileri gelenlerini bu kadehten içmeye zorlaması, basit bir siyasî gösteri değil; dinî bir teoloji gereği imparatorluk senkretizmi bağlamında okunması gereken yüksek teorik zemini olan bir davranıştır. Kurum, Slav beylerine Doğu Roma imparatorunun kafatasından (yani kutun merkezinden) şarap içirerek; onları yok edilen Roma otoritesinin yerine ikâme edilen Bulgar kutuna ortak etmiştir. Bu ritüel, Slavları esrarlı bir kan ve şarap kardeşliği ile kendine bağlamanın yanı sıra; onlara, Roma’nın yenilmez sanılan kutsiyetinin artık Bulgar Hanı’nın eline geçtiğini ve bu gücün kadehte maddî bir hakikate dönüştüğünü ilân etmiştir. Böylece Kurum, ötekinin başını kendi meşruiyetinin kadehi kılarak, Slav ve Bulgar unsurlarını mağlup imparatorun gücü etrafında teolojik bir hadise ile birleştirmiştir.

2. 2. 5. Diğer Tılsımlar

Kutun maddeye nüfuzu, sadece devasa anıtlarda veya keskin kılıçlarda değil; gündelik hayatın mahrem teferruatında, insan eliyle şekillendirilmiş küçük nesnelerde de kendini hissettirir. Eski Bulgar inanç ikliminde, insan elinden çıkma alelade eşyanın da o mucizevî kuvveti hapsedebileceğine ve bu kuvvetin hastaların şifasına vesile olabileceğine dair sarsılmaz bir itikat mevcuttur.

Bu husustaki en müşahhas ve tarihi kayıt, yine *Responsa*’nın 79. maddesinde karşımıza çıkar. Metinde zikredildiğine göre; bünyece zayıf ve marazlı kimselerin, şifa bulmak ümidiyle boyunlarında hususî bir sıhhat bağı taşımaları, Eski Bulgarlar arasında yaygın bir itiyattır (*Responsa*, 79). Her ne kadar kaynak, bu nesnenin fiziki hüviyeti hakkında sarıh bir tavsif yapmasa da; burada

kastedilenin, kut tesmiye edilen o efsunlu koruyuculardan biri olduğu şüphesizdir. İnsan tırnağından kemiğe, nebatattan hayvan postuna, kıldan deriye kadar tabiatın hemen her cüzünden mamul olabilen bu nesnelerin; bünyelerinde barındırdıkları cevher sayesinde kötülüğü defedici ve iyileştirici bir kuvvete malik olduklarına iman edilmiştir. Böylesi bir zihniyet tasavvurunda, bütünden ayrılan cüz, aslının taşıdığı ontolojik cevheri yani kutu bünyesinde muhafaza etmeye devam eder. Bu sebeple, mukaddes bir kaynaktan veya hükümdarın şahsına ait bir eşyadan alınan parça, basit bir nesne değil; o ilâhî kudretin seyyar bir taşıyıcısı hükmündedir. Bu yadigârı kuşanan kişi, sadece batıl bir inançla hareket etmiş olmaz; bilakis o nesnede mündemiç olan kutu koruyucu zırhına bürünerek hem görünür hem de görünmez tehditlere karşı bir nevi kutsallık iktisap eder.

Bu noktada, Eski Bulgarların kullandığı bu sıhhat bağları ile Doğu Roma halk inançlarındaki φυλακτήριον ‘koruyucu muska’ arasındaki şaşırtıcı benzerlik, makalemizin imparatorluk senkretizmi tezini kuvvetlendirmektedir. Resmi teoloji (ister Hristiyanlık ister Tengri inancı olsun) ne vaaz ederse etsin; halk katmanında korunma ihtiyacı müşterek bir dil yaratmıştır. Doğu Roma kültür sahasında yaşayanlar boynuna haç veya rölik asarak, bir Eski Bulgar ise efsunlu bir düğüm veya kemik taşıyarak aynı fiil ile görünmez tehlikeye karşı aynı “kut kalkanını” kullanmıştır. Bu durum, etkileşim olsun yahut olmasın, bir ontolojik durum olarak inancın ve beraberinde getirdiği ritüellerin imparatorluk coğrafyasında nasıl senkretik olarak var olduğunun en somut delilidir.

Bu koruyucu tasavvuru, sadece bedende değil, mimarî satırlarda da tezahür etmiştir. Bir maddeye, yalçın bir kayaya yahut bir yapı bloğuna kazınan esrarlı şekiller ve sihirli işaretler; o yapıyı ve sakinlerini kötü ruhların tasallutundan koruyan birer taşlaşmış dua veya mimarî muska vazifesi görmüştür. Nitekim Şkorpil’in saha araştırmalarındaki tespitlerine göre; Eski Bulgarlara izafe edilen yapıların ekseriyetinde, taş bloklar üzerinde muhtelif işaretlere (tamga) tesadüf edilmiştir. Hatta bu işaretler, gözlerden ırak su künklerinde ve isale hatlarında dahi eksik değildir (Şkorpil, 1905, s. 250). Bu durum, suyun -yani hayat kaynağının- dahi bu semboller vasıtasıyla efsunlanmak ve temiz tutulmak istendiğini düşündürmektedir. Lakin, şerh düşmek icap eder ki; Beşevliev gibi bazı müdekkikler, bu işaretlerin tamamının mutlak anlamda dinî-bir gaye taşıdığı fikrine ihtiyatla yaklaşmışlardır. Beşevliev, bu kazımların bir kısmının taşçı işaretleri, usta imzaları veya inşaat hesapları olabileceğini; binaenaleyh her çizgiye doğrudan bir kutsiyet atfedilmemesi gerektiğini savunarak meseleye daha teknik bir zaviyeden bakmayı tercih etmiştir (Beşevliev, 1995).

2. 3. Kurban

Eski Bulgar inanç sisteminde kurban; ilahî bir lütfu pasif bir şekilde dilemekten öte, kâinata yayılan kut transferini, denetimini ve muhafazasını sağlayan en hayatî kozmik teknolojidir. Söz konusu ananın kan ve can üzerinden kurduğu bu teolojik dil, Tuna boylarına taşındığında sadece kendi içine kapalı bir ritüel olarak kalmamış; yanı başındaki devasa Doğu Roma İmparatorluğu’nun yerleşik dogmalarıyla sarsıcı bir karşılaşma yaşamıştır. Bu bölümde, kurban olgusunu sadece bir sunu olarak değil; imparatorluk coğrafyasında medeniyetin meşruiyet ve kutsiyet üzerinden hesaplaştığı, bazen çatıştığı bazen de birbirini dönüştürdüğü yani senkretize ettiği bir vaka olarak ele alacağız. Zira Eski Bulgarlar için kurban edilen her can -ister bir hayvan, ister kendi hükümdarları, isterse savaş meydanındaki bir düşman olsun- bu kudret, dinî alanı eylemle birleştiren ve imparatorluk yaşamında ontolojik bir meşruiyet kaynağıdır.

2. 3. 1. Kan Akıtılmadan Öldürme:

Maddeye ve canlıya hükmeden kut nazariyesinde; kan, alelade bir biyolojik sıvı değil, hayatîyetin ve ruhun bizatihi kendisi, cevherin akışkan halidir. İmparatorluk teolojisinde, hükümlanlığın ve nizamî bekânın teminatı, bünyede tecessüm eden ilahî kut potansiyelinin muhafazasına bağlıdır. Bu ilahî yetkinin en yoğun biçimde temerküz ettiği maddi cevher ise kandır. Binaenaleyh, kurban edilen canlının kanının toprağa akıtılması; sadece biyolojik bir kayıp değil, devleti ve nizamı ayakta tutan o mukaddes hakimiyet özü olarak kutun ziyan edilmesi manasına gelir.

Bu sebeple, bazı durumlarda imparatorluk coğrafyasında kan; toprağa saçılmayacak kadar kıymetli, korunması gereken stratejik ve ontolojik bir sermaye olarak telakki edilmiştir.

Bu batınî sebepledir ki; kutu bünyede tutmak yahut kan akıtmadan kurban edilmiş o hayvanı yiyen kişiye bu kutun sirayet etmesini sağlamak gayesiyle, bazen hayvanları kan dökmeden, boğarak veya darbe ile itlaf etme âdeti yerleşmiştir. Eski Bulgarların inanç dünyasında da bu kansız kurban geleneğinin cari olduğu, yine o devrin en mühim vesikası olan *Responsa*'nın 90. maddesinde teyit edilmektedir. Mezkur kayda göre; Hristiyanlığı yeni kabul etmiş olan Bulgarlar, papaya gönderdikleri suallerde; 'bıçakla kesilerek değil, sade bir el darbesiyle veya boğularak öldürülen hayvanların ve kuşların etinin yenilip yenilemeyeceğini' sormuşlardır (*Responsa*: 90). Bu soru, basit bir diyet meselesi olmayıp; Eski Bulgarların, atalarından tevarüs ettikleri kutu muhafaza etme inancı ile yeni girdikleri Hristiyanlık dairesinin mundar et (boğulmuş hayvan) yasağı arasında yaşadıkları teolojik ve vicdanî gerilimin bir nişanesidir. Onlar, eski inançlarının kutsal saydığı eti, yeni dinin kurallarına uydurma gayreti içindedirler.

Esasen bu âdet, Altay kavimlerinin müşterek hafızasında derin izlere sahiptir. Herodotos, İskitlerin kurban ritüellerini tasvir ederken; onların kurbanlık hayvanları -herhalde kanlarını ve dolayısıyla kutlarını zayi etmemek endişesiyle- boğarak öldürdüklerini hayretle nakleder (Herodotos IV, 60). Benzer bir şekilde coğrafyacı Strabon da; Zerdüştî rahipler olan Magilerin, kurban hayvanlarını keskin bir bıçakla değil, bir sopa veya bozdoğanla vurarak itlaf ettiklerini haber vermektedir (Strabon XV, 3/15).

Hülasa, Eski Bulgarların kansız ölüm ısrarı; sadece vahşi bir alışkanlık değil, hayatın kaynağı olan kanı bedende hapsederek, o canlının kutunu kendi varlıklarına katma arzusunun ritüelistik bir ifadesidir. Bu durum, imparatorluk coğrafyasında farklı inanç sistemlerinin (Eski Ahit'in kanı akıtma emri ile Altay ananesinin kanı tutma emri) nasıl çatıştığını ve halkın bu iki doğru arasında bir meşruiyet yolu aradığını göstermesi bakımından dikkate şayandır.

2. 3. 2. Hükümdar Boğdurma

Altay ananesi ve Eski Bulgar inanç kozmolojisinde "hükümdar"; salt siyasî bir liderden öte, Tengri ile diğerleri arasındaki ontolojik rabıtayı tesis eden bir mihver ve halkın kaderini şahsında tecessüm ettiren canlı bir kut abidesidir. Bu imparatorluk teolojisine göre; tabiatın ahengi, hasadın bereketi ve iklimin devinimi; tesadüflere değil, doğrudan doğruya hükümdarın bünyesindeki bu ilahî yetkinin (kut) sıhhatine ve sürekliliğine endekslenmiştir. Hükümdar, kozmik düzenin merkezindeki direk (Axis Mundi) gibidir. Eğer bu direkte bir çatlak (hastalık, yaşlılık, sakatlık) oluşursa, bu çatlak kâinatın tavanını çökertir; kıtlık, kuraklık ve felaket getirir. Bu yüzden, hükümdarın şahsında zuhur eden en ufak bir bedeni arıza veya kut eksikliği, teolojik bir krizdir. Halkın selameti için bu bozulmuş bedenin derhal ortadan kaldırılması ve içindeki kutun taze bir bedene aktarılması şarttır. Bu bir cinayet değil, dini bir arınma ayinidir.

Altay ananesinde hükümdar, Tengri'nin yeryüzündeki gölgesi ve ilahî yetkinin (kut) kusursuz bir taşıyıcısı olmak zorundadır. Bu kozmik mesuliyet, hükümdarın bedenini şahsî bir mülk olmaktan çıkarıp, devletin sıhhatini temsil eden kamusal ve kutsal bir mekana dönüştürür. İstanbul Kilisesi Sinaksaryumu ve *Menologion* kayıtlarında zikredilen Diçevig vakası, bu teolojinin en trajik tezahürüdür. Hükümdarın kör olması, tebaa tarafından fizyolojik bir maraz olarak değil, o bedendeki kutun kirlendiğine ve artık kutsal desteğin çekildiğine dair ontolojik bir ihtar olarak okunmuştur. Artık kutsal vasfını yitirerek bir uğursuzluk kaynağına dönüşen hükümdar objesi, karanlığın ve felaketin bütün halka sirayet etmesini engellemek gayesiyle, bizzat kendi yakınları tarafından tanrılara iade edilen bir günah keçisi misali boğularak kurban edilmiştir (Delehay, 1902, 414-416). Bunun tersi olarak bilindiği üzere göze mil çekilmesi o kişinin kut almasını ebedî olarak engelleme cezasıdır. Benzer bir terk ediliş sendromu, savaş meydanındaki mağlubiyetlerde de kendini gösterir. Doğu Roma müverrihleri Theofanis ve Nikiforos'un naklettiği Teleç Han'ın katli (de Boor, 1883, 432), askerî bir isyanın ötesinde, çoktan verilmiş bir infaz kararıdır. Zira bu inanç sisteminde zafer

Tengri'nin onayı, yenilgi ise kutun geri alınmasıdır. Tengri'nin yüz çevirdiği bir hükümdarın hayatta kalması, kozmik ahengi bozarak kuraklık ve kıtlık gibi felaketleri davet edeceğinden; Teleç, bozulan nizamı yeniden tesis etmek adına feda edilmiştir.

Bu infazların ritüelistik mahiyeti, uygulanan kansız ölüm ve boğma yönteminde gizlidir. İbn Fadlan ve İbn Havkal gibi Arap müelliflerin Hazar ve Türk boylarında tespit ettiği, Frazer'ın ise bir yasa olarak sunduğu üzere; hanedan kanı kutsaldır ve toprağa dökülmesi yasaktır (Frazer, 1922, 382). İnanca göre kanın toprağa değmesi, o kanda mündemiç olan kutun toprağa kaçarak ziyan olması demektir. Bu sebeple hükümdarlar, kanları akıtılmadan; yay kırıışı veya ipek kordonla boğulurlar. Bu ritüel, son nefesin ve ruhun bedenden çıkmasını engelleyerek, o kutsal gücün gitmesini önleyen ve onu halk bünyesinde tutan teolojik bir tedbirdir. Tam bu noktada, imparatorluk coğrafyasındaki senkretizm, inançların basit bir karışımı olarak değil, aynı hadisenin iki farklı semiyosferde meşrulaştırılması olarak karşımıza çıkar. Doğu Roma halkının bir kısmı için bir hükümdarın körlüğü veya yenilgisi Tengri'nin bir cezası iken; Eski Bulgar dini için bu, kurban vaktinin geldiğini bildiren ilahî bir işarettir. İki toplum da aynı fiziksel gerçeğe (sakatlık/mağlubiyet) bakmış; ancak biri bunu ahlâkî bir günah, diğeri ise dinî bir işlevsizlik olarak kodlamıştır. Neticede Eski Bulgar hükümdarlarının kurban edilmesi; Altay ananesinin sert teolojisinin, zamanla Doğu Roma dünyasının şehitlik ve kefarete kavramlarıyla aynı potada eriyerek, imparatorluk tarihinin ortak hafızasına kazınması hadisesidir.

2. 3. 3. İt(e) Adak Vermek

Eski Türk ve Eski Bulgar kozmolojisinde it; alelade bir evcil hayvan değil, görünen dünya ile görünmeyen ruhlar alemi arasında nöbet tutan, sadakatin ve sezişin timsali olan kutsal bir varlıktır. Bu sebeple, kutun tesisi veya kozmik bir yeminin mühürlenmesi gerektiğinde, araya giren kanın bir ite ait olması, ritüelin kutsal derinliğini artırır. Ohri Başpiskoposu Teofilaktis, Bulgarların 'İsa adını bilmezler. Ama sersemlikleri yüzünden güneşe ve diğer yıldızlara taparlar. Hatta öyleleri de vardır ki, köpeklere bile kurban keserler' diyerek, aklının almadığı bu "ite adak verme" ritüelini hayretle kaydeder. Teofanis'in müdavimi denilen zat, Omurtag Han zamanında Doğu Roma ile yapılan sulhü takviye için icra edilen yemin merasimlerini anlatırken; Eski dine mensup hanın kendi töresini dayattığını ve Eski Bulgar âdetine uygun olarak it kesildiğini bildirir (Bekker, 1838, s. 31).

Burada itin ikiye bölünerek adak verilmesi, antlaşmayı kutun koruması altına almak ve ihlâl edeni parçalanmış kurbanın lanetine terk etmektir. İtlere dair kurban kesmek olan bu iki haberi, İstanbul sinaksarının verdiği, Edirne Başpiskoposu Manuil'in cesedinin itlere yem olarak atıldığına dair habere bağlamak icap eder (Delehay, 1902, 414). Hristiyan tefsiri bunu cenazeye bir hakaret saysa da, ite adak verme inancı zaviyesinden bakıldığında; bu eylem, düşmanın kutsal adamını muayyen köpeklere yedirerek, onun tehlikeli kutunu nötralize etme ve köpeğin midesinde hapsedme gayesi taşıyan bir ters kurban ayini olarak okunabilir. İt öylesine kutsaldır ki, bilinçli veya bilinçsiz bugün bile manası çok olumlu olan bir kelime "köpek" tercih edilme eğilimi Türkiye'de çok yaygındır.

2. 3. 4. Adak

Eski Bulgar inanç kozmolojisinde adak; Tengri ile diğerleri arasında tek taraflı bir ikramdan ziyade, imparatorluk coğrafyasında hayatta kalmayı ve hakimiyeti temin eden ontolojik bir alışveriş ve kozmik bir sigorta mekanizmasıdır. Bu mekanizma, basit bir şükran ifadesi olmanın ötesinde, nizamın bekasını sağlayan kutun devridaimini sağlayan teolojik bir zorunluluktur.

2. 3. 4. 1. İlklerin Adanması

Tarım ve hayvancılıkla meşgul olan toplumlarda görülen ilk ürünün kutsanması geleneği, *Responsa*'nın 89. cevabında Eski Bulgarlar için de teyit edilmiştir (Responsa, 89). İlklerin adanması olarak tesmiye edilen bu kurban türünde; toprağın bereketini ve hasadın devamlılığını garanti altına almak adına, elde edilen ilk mahsul veya sürünün ilk yavruları, onlara bu bereketi bahşeden yüce

kudrete iade edilirdi. Bu, "ver ki alasin" prensibine dayalı bir şükran ve talep ritüelidir. Ancak kut anlayışı çerçevesinde bu eylem; tabiatın bağrında saklı olan o ilahî cevherin, insanoğlu tarafından tüketilmeden evvel, asıl sahibine yani Tengri'ye sunulması kutlu kılınması hadisesidir. Günümüze kadar uzanan bu gelenek, imparatorluk teolojisinin toprağa sadece bir mülk olarak değil, canlı bir muhatap olarak baktığını gösterir.

2. 3. 4. 2. Hayvan Adanması

Kurban ritüeli, Eski Bulgarların içe kapalı dünyasından taşıp Doğu Roma surlarına dayandığında, artık dinî bir ibadet olmaktan çıkıp Roma'nın siyasî ve manevî otoritesine meydan okuyan senkretik bir ilişkiye dönüşmüştür. Bunun en sarsıcı sahnesi, Han Kurum'un 813 yılındaki meşhur İstanbul kuşatması esnasında, Doğu Roma imparatorlarının zafer alaylarıyla girdiği Porta Aurea önünde yaşanmıştır. Dönemin canlı şahidi Magistros'un dehşetle naklettiğine göre; Han, surların dibinde Roma'nın gözleri önünde 'ezcümle birçok ehli hayvanı' kurban ederek, Roma'nın en kutsal girişini kendi kanlı sunağına tebdil etmiştir (Bekker, 1842, s. 342). Burada Kurum'un amacı vahşet sergilemek değil; Roma'nın litürjisine karşı, kanlı kutunu sahaya sürmektir. İmparatorluk başkentinin kapısında icra edilen bu ayin, iki farklı inanç sisteminin birbirini yok saymadığı, aksine birbirinin tanrılarını "kurban diliyle" mesaj gönderdiği dramatik bir senkretizm anıdır. Simokattis'in de Türk kavimlerinde tespit ettiği bu hiyerarşi (de Boor, 1887, s. 260), sadece bir bozkır adeti olarak kalmamış, Doğu Roma diplomasisi ve kültür sahası tarafından da bir "gerçeklik" olarak tanınmak zorunda kalmıştır. Nitekim Patrik Mistikos'un mektuplarında bu ritüellerden bahsetmesi (Migne, PG 111, s. 264), kilisenin bu kanlı dili diplomatik bir kod olarak okuduğunu ve meşru bir muhatap kabul ettiğini gösterir.

2. 3. 4. 3. İnsan Adanması

Eski Bulgar inanç kozmolojisinde, Tengri'ye ve görünmez güçlere sunulan adakların hiyerarşik zirvesinde, kutun en yoğun tecellisi kabul edilen insan canı yer alır. At, sığır ve davar makbul kurbanlar olsa da; insan adanması, gündelik bir ritüelden ziyade, ancak millî felaketler veya kader belirleyici meydan muharebeleri gibi olağanüstü hâllerde, nizamın denge ibresini lehine çevirmek için başvurulmuş nihai bir çaredir. Kurum Han'ın sur önündeki ayininde hayvanların yanı sıra insanları da kurban ettiği iddiası (Bekker, 1842, s. 342), modern tarihçiler tarafından da imparatorlukla girilen hakimiyet mücadelesinin bir parçası olarak teyit edilmiştir (Dujčev, 1934, s. 137).

Bu ontolojik süreklilik, yüzyıllar sonra dahi Hristiyanlaşmış Bulgar devletinde, kriz ve zafer anlarında nükseden bir refleks olarak karşımıza çıkar. 1205 yılında Latin İmparatoru I. Baudouin'i mağlup eden Bulgar Çarı Kaloyan'ın, ele geçirdiği soylu esirleri astırarak kurban etmesi (Bekker, 1835, 816), bu kadim genetiğin bir tezahürüdür. Kaloyan'ın esirleri kılıçtan geçirmek yerine boğarak/asararak öldürmesi; Eski Türk ve Eski Bulgar inancında yer alan kutsal/soylu kanın toprağa dökülmemesi inancıyla birebir örtüşür. Hristiyan bir hükümdar dahi olsa Kaloyan, zaferin bedelini atalarının yöntemiyle ödemiş; düşmanın canını (ve kutunu), nefesi bedende hapsederek sunmuştur. Hülâsa, Eski Bulgarların imparatorluk iddiasını kanla mühürledikleri ve Roma ile aynı kutsal düzlemde hesaplaştıkları en yüksek teolojik eylemlerden biridir.

2. 4. Tesettür

Eski Altay ananesi ve Eski Bulgar dininde "kafa", sadece biyolojik bir uzuv değil, kutun ikâmet ettiği en kutsal organdır. Bu sebeple başın örtülmesi veya açılması, basit bir giyim kuşam meselesi değil, o kutsal gücün muhafazasıyla ilgili teolojik bir tavidir. Eski Bulgar inanç sisteminde insan bedeni, alelade bir et yığını değil, kutun sirküle ettiği bir tapınak gibidir. Bu tapınağın mihrabı ise hiç şüphesiz baştır. Kafa, tabiatüstü kuvvetlerin yatağı, ruhun dünyaya açılan penceresi ve yönetme erkinin merkezidir. Dolayısıyla, bu denli hayati bir merkezin açık bırakılması veya örtülmesi, gündelik bir tercih olmaktan öte, dinî sonuçları olan bir eylemdir. İmparatorluk coğrafyası

ile karşılaşan Eski Bulgarların, Vatikan'a yönelttikleri sorular incelendiğinde; giyim kuşamın sadece edep değil, bir korunma veya tehlikeli güçleri dizginleme aracı olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Onlar için tesettür; bedeni yabancı gözlerden sakınmak değil, bedendeki kutu dışarıdaki kötü ruhlardan veya büyülerden koruyan bir kalkan vazifesi görmektedir.

2. 4. 1. Sarık sarmak

Bu kutsal başı koruma refleksinin en somut ve tartışmalı örneği, *Responsa* (külliyyatında karşımıza çıkar. Papa'nın 66. cevabına göre; Hristiyanlığa geçiş sancıları yaşayan Bulgarlar, 'başlarına keten bezinden bir şey sarmak' (sarık benzeri bir başlık) adetlerinin, yeni dinde caiz olup olmadığını sormuşlardır (Responsa, 66). Bu sual, sadece bir moda endişesi değil, başın etrafına sarılan o bezin dinî işleviyle ilgilidir.

Kimi müellifler, bilhassa Beşevliev, bu sarık"adeti; Papa'nın 103. cevabında geçen "Araplardan alınan profan kitaplar" meselesiyle irtibatlandırarak, bunu İslamiyet'in Tuna boylarındaki erken tesirine yormaktadır (Beşevliev, 1992). Zira Bulgarlar, Papa'ya 'Araplardan aldığımız ve yanımızda bulundurduğumuz o zararlı kitapları ne yapalım?' diye sormuşlardır (Responsa, 103). Bu durum, Hristiyanlık öncesinde Bulgarların İslam dünyasıyla (veya Hazarlar üzerinden Müslüman tüccarlarla) temas kurduğunu ve sarık sarma adeti ile bu kitaplı kültürün iç içe geçtiği senkretik bir ortamın varlığını düşündürebilir. Lakin meseleye daha derin, kutsal ve evrensel bir pencereden bakıldığında; başa sarılan nesnenin "keten" olması son derece manidardır. Altay ananesi gereği keten; nebattan elde edildiği için tertemiz sayılır ve kötü ruhları kovan koruyucu bir güce sahip olduğuna inanılır. Dolayısıyla Eski Bulgarların başlarını ketenle sarmaları; sadece İslamî bir taklit değil, kafatasındaki kutu dış etkilerden izole eden ve temiz tutan yerli bir tılsım uygulaması olarak da okunabilir. Papa'ya bu soruyu sormaları ise; bu "eski büyülü korumanın", Hristiyanlığın benzer gelenekleri karşısında geçerliliğini yitirip yitirmediği endişesinden kaynaklanmaktadır.

2. 4. 2. Başı Açık Kadın

Başın kutsiyeti ve örtünme bahsinde bir diğer kritik husus, kadınların durumudur. Papa'nın *Responsa*'daki 58. cevabına göre; Bulgarlar, kadınların kilisede ibadet ederken başlarının açık mı yoksa örtülü mü olması gerektiği konusunda tereddüde düşmüşlerdir (Responsa, 58). Hristiyan doktrini kadının başını örtmesini emretse de, Bulgarların bu soruyu sorması; onların zihninde örtünmenin manasının Hristiyanlıktan farklı olduğunu gösterir. Anane gereği, bilhassa gür saçlı kadınların başı; hem büyük bir gücün kaynağı hem de dışarıdan gelecek kötü tesirlere (nazar, büyü) en açık olan, "tehlikeli" sayılan bir bölgedir. Bu sebeple örtü, kadını hapsedmek için değil, onun yaydığı veya alacağı tehlikeli enerjiyi kontrol altına almak için kullanılır. Bu geleneğin kökleri, Eski Bulgarların ataları olan Hunlara kadar uzanır. Doğu Roma kaynaklarından Priskos'un güya canlı tanıklığına göre; Attila, bir köye girdiği sırada, yollara dökülen kızlar tarafından 'ince bembeyaz tüllerle örtülü' bir hâlde, büyük bir merasimle karşılanmıştı (Bekker, 1829, s. 134). Priskos'un tasvir ettiği bu sahne ile Papa'ya sorulan soru arasındaki tarihsel bağ; örtünmenin, Eski Bulgar ananesindeki kutsal bir saygı duruşu ve ritüel temizlik alameti olduğunu kanıtlar. Bulgarların kiliseye girerken yaşadıkları tereddüt; kendi beyaz tüllü dinî ritüelleri ile Hristiyanlığın manastır disiplini arasında kalan bir toplumun, kutsalı nasıl selamlayacağına dair yaşadığı senkretik kafa karışıklığıdır.

2. 5. Dokunulmazlar

Eski Bulgar inanç kozmolojisinde, madde ve mana alemi, herkesin dilediği gibi temas edebileceği sıradan ve homojen bir alan değildir. Bazı nesneler, zamanlar ve hâller; bünyelerinde taşıdıkları yoğun kut sebebiyle "fazla kutsal" oldukları için; bazıları ise yaydıkları tekin olmayan enerji sebebiyle "tehlikeli" sayıldıkları için gündelik hayatın dışına itilmiş, etrafı menhiyat duvarlarıyla örülmüştür. Bu dokunulmazlık zırhı, olumluluktan (kutsiyetten) yahut olumsuzluktan (kirlilikten/tehlikeden) neşet edebilir. Bizim bu eski inanç sisteminin detaylarına vakıf olmamız ise, paradoksal bir şekilde, bu yasakların İmparatorluk (Roma) hukuku ve Kilise dogmalarıyla çarpıştığı

anlarda tutulan kayıtlara dayanır. Zira Papa I. Nikolaos'un *Responsa* verileri, Hristiyanlığın kurallarını anlatmaktan ziyade; imparatorluk nizamı içine girmeye çalışan Eski Bulgar dininin, kendi "mahrem" ve "dokunulmaz" alanlarını koruma refleksini ifşa eden bir senkretizm belgesidir.

2. 5. 1. Yenmesi Caiz Olan ve Olmayan Hayvanlar

İmparatorluk medeniyetiyle temas eden Eski Bulgarların, sofrada adabında dahi "kutsal" ve "mundar" ayrımını titizlikle gözettilikleri anlaşılmaktadır. Papa'nın 43. cevabına yansıyan tereddütlere bakılırsa; Eski Bulgarlar, yeni girdikleri siyasî ve dinî dairede, hangi hayvanların etinin yenilebilir (helal), hangilerinin ise dokunulmaz (haram) olduğunu ısrarla sormuşlardır. Bu soruların arka planında, sadece Eski Bulgar töresinin değil; imparatorluk coğrafyasında rekabet halinde olan diğer ontolojik adacıkların (Musevilik ve İslamiyet) tesiri de hissedilmektedir. Nitekim Papa'nın 103. ve 104. cevaplarında zikrettiği 'Arap kitapları', Bulgarların zihnindeki yasaklı et (bilhassa domuz) algısının (Responsa: 103, 104), kendi dinleriyle diğer semiyosferlerin yasaklarının iç içe geçtiği senkretik bir zeminde şekillendiğini gösterir. Bulgarlar, Papa'dan bir icazet beklerken, aslında kendi kadim temiz/kirli kategorilerini imparatorluk normlarıyla meşrulaştırma gayretindedirler.

2. 5. 2. Savaşta Kullanılan At

Dokunulmazlık mefhumu, her zaman kirlilikten değil, bazen de kut muhafazası endişesinden kaynaklanır. Bunun en çarpıcı örneği, Eski Bulgarların savaş atlarına atfettikleri kutsiyettir. Arap müellifi El-Mesudi'nin kaydettiğine göre; harpte kullanılan atlar, sulh zamanında çayırda başıboş ve özgür bırakılır, üzerlerine binilmesi kesin bir dille yasaklanırdı (Garkavi, 1870, s. 126). Bu dokunulmazlık, atın kirliliğinden değil, bilakis fazla kutsal olmasından ileri gelir. İnanca göre, zaferin mimarı olan bu atlar, yoğun bir kut ile doludur. Barış zamanında onlara binmek, bu ilahî enerjinin boş yere harcanması, yani israf demektir. Bu yasağı çiğneyenlerin öldürülmesi, devletin bekasını tehlikeye atan bir suç işledikleri inancına dayanır. Moğol elçisi Plano Carpini'nin Cengiz Han'ın atına dair verdiği benzer malumat, bu kutlu dokunulmazlığın kendi imparatorluk geleneklerindeki sürekliliğini kanıtlar (Risch, 1930, s. 80).

2. 5. 3. Hâl-i Nifas

Öte yandan, insan bedeni bazı biyolojik geçiş evrelerinde (doğum, ölüm), manevî aleme karşı savunmasız kalır ve dışarıya tekin olmayan bir enerji yayar. Bu durum, olumsuz bir dokunulmazlık hâli yaratır. Papa'nın 64. ve 68. cevaplarından anlaşıldığı üzere; Eski Bulgarlar, lohusa (nifas halindeki) bir kadının toplum içine karışmasını, kiliseye girmesini veya eşiyle temas etmesini, büyük bir manevî tehlike olarak görmüşlerdir. Bu tecrit süresi, kadını aşağılamak için değil; doğum esnasında açılan öte dünya kapısından sızabilecek kötü ruhların veya manevî kirliliğin topluma sirayet etmesini engellemek içindir. Bulgarların bu sürenin kaç gün olacağını Papa'ya sormaları; kendi eski din arınma takvimlerini, imparatorluğun kilise takvimiyle senkretize etme çabasından başka bir şey değildir.

2. 5. 4. Bazı Vakıtlar

İmparatorluk kurmak, sadece toprağa değil, zamana da hükmetmek demektir. Eski Bulgarların devlet aklı, tıpkı Roma bürokrasisi gibi, zamanı homojen bir akış olarak değil; "kutlu vakıtlar" ve "yasaklı zamanlar" olarak tasnif etmiştir. Papa'nın 34, 35 ve 36. cevaplarına yansıyan tartışma; Bulgarların savaşa giderken veya sefere çıkarken gözetledikleri gün ve saatlerin, basit bir batıl inanç değil, dinî bir mahiyette olduğunu gösterir (Responsa, 34-36).

Hunlardan tevarüs ettikleri bu kozmik disipline göre; devletin hamleleri (savaş, barış, göç), gökyüzünün hareketleriyle senkronize olmalıdır. Çin yıllıklarının misal *Şi-ki* içerisinde kaydettiği üzere; Hun hükümdarları, dolunayda (gücün zirvesinde) taarruz eder, ay küçülürken ise stratejik sabır gösterirlerdi (De Groot, 1921, s. 60-61). Bulgarların bu hassasiyetini Papa'ya taşımaları; kendi zamanları ile Roma'nın litürjik takviminin imparatorluk coğrafyasında nasıl beraberce var olacağını

tayin etme girişimidir. Onlar için kutlu vakit olmadan sefere çıkmak, devletin kozmik meşruiyetini riske atmak. Dolayısıyla bu sorular, bir izin arayışı değil; iki farklı cihan hakimiyeti iddiasının, zaman algısı üzerinden birbirini tartması ve kendi kozmik ritimlerini imparatorluk coğrafyasında muhafaza etme ısrarıdır.

2. 5. 5. Hükümdarın Zevcesi Olmadan Yemek Adeti

İmparatorluk fikriyatının en bariz tezahürü, gücün merkezinde duran hükümdarın ulaşılmazlığı ve tekliğidir. Eski Bulgar Hanı, sadece siyasî bir lider değil, ilahî yetki olan “kutun” yeryüzündeki yegâne taşıyıcısıdır. Papa I. Nikolaos'un 42. cevabında tasvir edilen sofraya sahnesi, bu kutsal merkeziliğin en muhteşem kanıtıdır. Han, kendi zevcesi dahi olmak üzere kimsenin erişemediği, herkesin fevkinde yüksek bir makamda, tam bir uzlet ve sükunet içinde yemek yerken; diğerleri ondan uzakta, alçak sandalyelerde ve huşu içinde oturmaktadır (Responsa, 42).

Bu sahne, Doğu Roma sarayındaki imparatorluk teşrifatı ile şaşırtıcı derecede benzerlik gösterse de, kaynağı doğrudan Asya'nın derinliklerindeki kadim Altay ananesidir. Hanın sofradaki bu dokunulmazlığı ve mesafesi, onun sıradan fanilerden ayrılan ontolojik üstünlüğünü ve devletin hiyerarşik nizamını sembolize eder. Eski Bulgarların bu adeti Papa'ya sorması, Hristiyanlığın mütevazı sofraya anlayışının kendi devlet geleneklerindeki bu imparatorluk vakarını zedeleyip zedelemeyeceğini ölçmek içindir. Burada görülen hakikat, Roma'nın kültü ile kendilerinin, aynı coğrafyada, aynı sofraya düzeninde, birbirine karışmadan ama birbirini tanıyarak senkretik bir ihtişamla yaşamaya devam ettiğidir.

2. 6. Şiarlar

Her itikat manzumesi, gayb alemiyle kurduğu münasebeti, zahiri dünyada müşahhas kılan bir işaret lisanına (remizler silsilesine) muhtaçtır. Eski Bulgar dininde bu rabita; pasif bir yakarıştan ziyade, beşerin tabiatüstü kuvvetler ve mabutlarla giriştiği faal ve ekseriyetle ahitleşme esasına dayalı bir kozmik diplomasi hüviyetindedir. Bu ritüel lisanı; musiki, terennüm ve feryat gibi işitsel unsurlarla başlayıp; dua, fal, efsun ve kurban gibi fiiliyatla kemale erer. Lakin bir imparatorluk dini mevzu bahis olduğunda, bu mücerret ayinlerin mutlak surette müşahhas mekanlara (mabetlere) ve cisimlere (putlara) inkılap etmesi, imparatorluk coğrafyasının zapt ve rapt altına alınması bakımından elzemdir.

2. 6. 1. İkonalar ve Mabetler

Kutsiyetin tasvir edilmesi (ikonografi), kültün merkezinde yer alır ve bu tasvirler, put yahut ikon suretinde cisimleşir. Tarihi vesikalar, Eski Bulgarların inanç dünyasında putların ve mabetlerin kurumsal bir yer işgal ettiğini teyit etmektedir. Papa I. Nikolaos'un 41. cevabında zikredildiği üzere; Eski Bulgarlar, putlarına kurban sunma itiyadını muhafaza etmekteydiler (Responsa, 41). Keza Ohri Başpiskoposu Teofilaktos da, Eski Bulgarların diktikleri putlardan ve inşa ettikleri mabetlerden sitayişle bahseder (Migne, 1864, 197).

Bu hususta en kavi delil, filolojik verilerde mahfuzdur. Slav kavimlerinin pagan terminolojisinde yer alan ve "put/idol" manasına gelen "kumir" ve "baivan" kelimeleri ile; "mabet/tapınak" manasına gelen "kapište" lafzı, menşei itibarıyla Slavca değil, Eski Bulgarcadır (Altay kavmi). Bu kelimelerin Slav lisanına sirayet etmesi; Slavların tarihlerinde ilk defa bir devlet dini ve tapınak nizamı ile karşılaştıklarını ve bu mefhumları efendileri olan Eski Bulgarlardan iktibas ettiklerini gösterir (Chantepie de la Saussaye, 1905, s. 512; Mladenov, 1921, s. 201). Yani Eski Bulgarlar, imparatorluk coğrafyasında sadece siyasî hakimiyet değil, dini öğreten bir medeniyet terminolojisi de taşımışlardır.

Her ne kadar arkeolojik kazılarda Eski Bulgar mabetlerinin bakiyelerine tesadüf edilmişse de, maalesef putlara dair somut bulgular mahduttur. Bunun başlıca sebebi, devletin merkezi olan Şumnu havalisinde kazıların henüz kemale ermemiş olması ve daha mühimi, tanassur sürecinde bu

putların, -Prens Enravo'nun kinayeli ifadelerinden de anlaşıldığı üzere-eski rejimin alametleri olarak sistematik bir imhaya tabi tutulmasıdır (Migne, 1864, s. 197).

Bu put geleneğinin kökleri, Altay ananesi mirasına dayanır. Doğu Roma müverrihi Malalas; Kerç Boğazı civarında yaşayan ve Eski Bulgarlarla aynı inanç iklimini paylaşan Hunların, gümüş ve altın-gümüş alaşımından mamul putlara taptıklarını kaydeder (Dindorf, 1831, s. 432). Benzer şekilde Çin vakayinameleri *Şi-ki*, General Ho-K'u-ping'in Hunlardan Tengri'ye kurban sunarken kullandıkları altından bir tasviri (Altın Adam) ganimet olarak aldığını bildirir (De Groot, 1923, s. 120-121). Bu kıymetli madenlerden yontulmuş putlar, Altay ananesinin Roma semiyosferine girdiği andan itibaren geçirdiği dönüşümü ve direnci simgeler. İmparatorluğun altın yaldızlı ikonlarına mukabil dikilen bu heykeller, Bulgar devlet aklının Doğu Roma'nın kutsallık tekeline boyun eğmediğini, bilakis aynı görsel ihtişamı kullanarak kendi dinî teolojisini bir imparatorluk ideolojisine dönüştürdüğünü kanıtlar.

2. 6. 2. Kamlar

Eski Bulgar kozmolojisinde görünen dünya ile gayb alemi arasındaki ontolojik rabıtayı tesis eden Kam, alelade bir büyücüden ziyade, ruhlarca seçilmiş ve kozmik nizamı koruma kudretine haiz manevî bir memurdur. Kamın bu vazifeyi ifa edebilmesi, ancak demir çingiraklı özel kisvesini kuşanıp, üzerinde kâinatın bir minyatürü işlenmiş olan davulunu çalarak vecd haline geçmesiyle mümkündür. Elinde tuttuğu davul basit bir çalgı değil, semanın katları arasında seyahat etmesini sağlayan bir binek; üzerine giydiği ve ongunlarla donatılmış kıyafeti ise onu kötü ruhların saldırısından koruyan ruhanî bir zırh niteliğindedir. Bu ritüelistik donanım, Kamın tabiatüstü güçlere hükmederek devletin ve toplumun bekasını temin etmesi için zorunlu olan maddî ve manevî araçlardır. Bu müessese, sadece ritüelistik bir işlevle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda töre bozulduğunda hükümdarı dahi cezalandırabilen, devletin derin hafızasını temsil eden bir siyasî güç odağıdır.

Kaynaklara baktığımızda Doğu Roma müverrihi Menandros'un Türklerdeki bu ruhban sınıfının nüfuzuna dair kayıtları (Arnaudov, 1924, s. 156), Malalas'ın Hun reisi Kurt'un akıbetine dair verdiği malumatla birleştiğinde imparatorluk teolojisindeki bu denge mekanizması netleşir. Malalas, Hristiyanlığı kabul ederek Doğu Roma'nın yörüngesine giren Kurt'un, Altay ananesine sadık seçkin bir rahip sınıfı tarafından galeyana getirilen halkça katledildiğini bildirir (Dindorf, 1831, s. 432). Bu tarihsel vaka, Kamların devlet mekanizması içinde hükümdarın kutunu denetleyen ve inanç değiştirmek suretiyle töreye ihanet edilmesi durumunda kozmik ve siyasi infazı gerçekleştiren bir denge ve fren mekanizması olduğunu ispatlar.

Eski inancın imparatorluk sarayındaki en esrarengiz ve senkretik tezahürü ise Hristiyan Çar Simeon'un oğlu Bâyan şahsında vücut bulur. Kremona Piskoposu Liudprand, Bâyan'ın sihir ilmini o derece ileri götürdüğünü ve aniden kurda dönüşebildiğini dehşetle nakleder (Liudprandi, 1877). Hristiyan bir müellifin iblis oyunu olarak gördüğü bu hadise, Altay inanç sistemi zaviyesinden bakıldığında şamanik bir don değiştirme ritüelidir. Theofanis'in devamında, Bâyan'ın atalarının kadim kıyafetleriyle dolaşarak halk üzerinde büyük bir tesir uyandırdığını beyan etmesi (Bekker, 1838, s. 412), bu etkinin sadece bireysel bir tercih olmadığını gösterir. Kurt ile hükümdarlık unvanı olan Bâyan sıfatlarını şahsında birleştiren bu Kam-Hükümdar; Vladimir'in akim kalan teşebbüsünden sonra Hristiyan teolojisinin karşısına Altay ananesinin kurt imgesini yerleştirerek Doğu Roma'nın evrensel hakimiyet iddiasına bizzat sarayın merkezinden teolojik bir cevap vermiş ve böylece iki farklı meşruiyet kaynağını şahsında bütünleştiren senkretik bir imparatorluk iradesi ortaya koymuştur. Vladimir-Rasate'nin tahtta kaldığı 889 ile 893 yılları arasında gerçekleştirdiği bu teşebbüs, babası I. Bâris-Mihail'in Hristiyanlığı resmi devlet dini ilan etmesiyle başlayan Doğu Roma kültürel ve siyasî tahakkümüne karşı, Eski Bulgar aristokrasisinin ve Altay ananesinin verdiği son ve en sert kurumsal tepkidir. Babasının manastıra çekilmesini fırsat bilen Vladimir, Hristiyanlığı sadece bir inanç değişimi olarak değil, Bulgar devletinin Doğu Roma'nın bir uydusu haline gelmesi

ve dolayısıyla devletin kurucu gücü olan “kutun” kaybedilmesi olarak okumuştur. Bu saikle hareket ederek kiliseleri tahrip etmiş, rahipleri cezalandırmış ve sarayda eski töreyi yeniden hakim kılarak devleti fabrika ayarlarına döndürmeye çalışmıştır.

Ancak bu restorasyon çabası, manastırından çıkan I. Bâris’in bir ordu toplayarak oğlunu mağlup etmesiyle akim kalmıştır. Vladimir’in öldürülmeyip gözlerine mil çekilerek kör edilmesi, meseleyi basit bir isyan bastırma hadisesinden çıkarıp imparatorluk teolojisi alanına taşır. Zira Altay inanç sistemine göre bedeni kusurlu olan, bilhassa görme yetisini yitiren bir hükümdar, kut taşımaya ehil değildir. Bâris, oğlunu kör ederek onu sadece tahttan indirmemiş, aynı zamanda onun temsil ettiği meşruiyet iddiasını da ontolojik olarak iptal etmiştir. Bu hadise, eski inancın devlet katındaki siyasî ve askerî iflası manasına gelir. İşte bu noktadan sonra eski inanç, iktidarı ele geçirme iddiasını kaybetmiş; Bâyan örneğinde görüldüğü üzere sarayın dehlizlerinde yaşayan mistik, ezoterik ve senkretik bir hanedan hafızasına dönüşmüştür.

2. 6. 3. Mücadele Öncesi Dans Efsunu

İmparatorluk coğrafyasında cereyan eden harpler, salt askerî bir galebe çalma mücadelesi değil; aynı zamanda nizamın nasıl hükmedeceğinin tayin edildiği teolojik bir hesaplaşmadır. Papa’nın *Responsa*’da 35. ve 47. cevaplarında menetmeye çalıştığı hususlar; Eski Bulgarların harbe giderken veya mukaddes günlerde icra ettikleri yeminler, rakslar ve teganniler, basit batıl itikatlar değildir. Bunlar, Kut anlayışının, imparatorluk topraklarında beraberce var olma ve kendi meşruiyetini senkretik bir dille ilan etme cehdidir. Zira Eski Bulgar devlet aklında sefer; siyasî bir hamle olduğu kadar, kamların riyasetinde icra edilen, Tengri’nin yeryüzüne indiren bir ibadet hüviyetindedir.

Bu imparatorluk senkretizminin tarihteki en müşahhas ve ihtişamlı sahnesi, Han Kurum’un 813 yılında, Konstantinopolis surları önünde icra ettiği devlet ayinidir. Doğu Roma müverrihi Teofanis (de Boor, 1883, s. 503) ve bilhassa Scriptor Incertus (Bekker, 1842, s. 342), bu hadiseyi her ne kadar “barbarca” bir gösteri gibi sunsalar da; Kurum Han’ın seçtiği mekân ve icra ettiği fiiller, onun Roma İmparatorluk Protokolü ile Eski Türk Töresini aynı potada erittiğini gösterir. Kurum Han, ayinini sıradan bir sur dibinde değil, Doğu Roma imparatorlarının zafer alaylarıyla şehre girdikleri Porta Aurea önünde icra etmiştir. Bu mekân seçimi, başlı başına bir imparatorluk iddiasıdır ve burada sergilenen ritüeller silsilesi, Eski Bulgar dini kodlarının imparatorluk sahnesine tercüme edilmesinden ibarettir. Bu kozmik meydan okuma, Kurum Han’ın mızrağını Porta Aurea’ya saplaması ve askerleriyle surları dolaşmasıyla başlamıştır. Bu hareket, ilkel bir büyüden ziyade, hukukî ve dinî bir mülk edinme ritüelidir. Nasıl ki, Altay ananesinde mızrak saplamak, fethedilen toprağın tapusunu almak manasına geliyorsa; Han da bu hareketiyle Doğu Roma’nın en kutsal kapısına kendi kutunu mühürlemiştir. Surları dolaşması ise, şehri manevî bir çember içine alarak, Konstantinopolis’i Doğu Roma’nın mevcut (talihiinden) koparıp, kendi nizamına dahil etme girişimidir. İmparator V. Leon’un bu ritüeli bir hakaret değil, bir hükümlanlık alameti olarak görüp reddetmesi; her iki tarafın da aynı imparatorluk dilini konuştuğunun en bariz ispatıdır.

Manevi ihata ve tescil işlemini müteakip, ayin kanlı ve arındırıcı bir safhaya intikâl etmiştir. Kaynakların dehşetle kaydettiği üzere, aralarında insanların da bulunduğu kurbanlar sunulmuş; akabinde Kurum Han, ayaklarını denizde yıkayıp askerlerini ıslatarak bir arınma gerçekleştirmiştir. Bu ritüel, Roma’nın “lustratio” geleneği ile mükemmel bir imtizacıdır. Volga Bulgarlarının torunları olan Çuvaşlardaki kurbanı suda yıkama adeti, bu ritüelin köklü bir dini kod olduğunu gösterebilir. Ancak Kurum Han bu kodu, Marmara kıyısında uygulayarak; “Sizin kutsal suyunuzla vaftiz olmuyorum, lakin sizin denizinizi kendi töremle kutsayarak kendimi arındırıyorum” mesajını vermiştir. Bu, Hristiyanlık öncesi kodların, imparatorluk coğrafyasında silinmediğini, bilakis o coğrafyanın sularıyla yeni bir meşruiyet kazandığını gösterir. Nihayetinde bu durum, hükümdarın haremının (odalıklarının) ve ordusunun geçit resmi yaparak Kurum’u selamlamaları ve ona senalarda bulunmalarıyla zirveye ulaşmıştır. Bu sahne, Attila’nın sarayındaki âdetlerin bir devamı olduğu

kadar; Konstantinopolis'te imparatora yapılan acclamatio 'biat' törenlerinin de bir naziresi gibi de okunabilir. Hülâsa, Kurum Han'ın 813'teki bu ayini; Eski Bulgar dininin öteki olarak kalmadığını, aksine Konstantinopolis surları önünde, sembolik bir eşikte, Doğu Roma'nın devlet ritüelleriyle eşzamanlı ve eşdeğer bir seviyede var olduğunu kanıtlayan en parlak senkretik tablodur. Kurum Han burada, bir barbar şefi gibi değil; kendi dini kodlarını imparatorluk sahnesinde icra eden rakip bir "cihan hükümdarı" vakarıyla hareket etmiştir.

2. 6. 4. Kehanet

İmparatorluk coğrafyasında kadim inançların karşılaşması, sadece bir iktidar mücadelesi değil; iki ayrı varoluş nizamının aynı hakikat düzleminde, hem beraber hem ayrı durma iradesidir. Papa'nın 35. cevabında zikredilen, Eski Bulgarların muharebe öncesi icra ettikleri kehanet pratikleri; bu coğrafyadaki teolojik nizamının yanında, Altay ananesinin ontolojik nizamının da eşdeğer bir hakikat olarak varlığını sürdürdüğünü gösterir. Bu kehanetler, geleceği merak eden basit bir tecessüsün ötesinde; varoluşsal bir onay mekanizmasıdır (Responsa, 35). Kaynak, bu kehanetin teknik mahiyetini tasrih etmese de; bu pratiğin, Got müverrihi Iordanes'in Hunlar için kaydettiği kadim usullerle olan ontolojik akrabalığı aşıkârdır. Hunlar, cihanşümul çarpışmaların arifesinde, hayvanların iç azaları veya -umumiyetle kürek kemiği denilen- temizlenmiş kemiklerin üzerindeki çizgiler vasıtasıyla istikbali keşfetmeye çalışırlardı (Mommsen, 1882, s. 108/20-24). Buradaki senkretik iz, iki ayrı dünyanın birbirini yok etmesi değil; aynı savaş meydanında, aynı toprak parçasında, kendi manevî kodlarıyla beraberce var olmalarıdır. Eski Bulgarlar, Roma'nın sınırları içine girerken bu kehanet kodlarını da beraberlerinde taşımış; böylece imparatorluk zihniyetini, Roma'nın dayattığı tekil hakikatten çıkarıp, Altay ananesinin kozmik verileriyle harmanlanan çoğulcu ve varoluşsal bir birlikteliğe zorlamışlardır. Papa'nın müdahalesi, tam da bu ayrı ama beraber olma halini ortadan kaldırmaya ve ontolojik bağımsızlığını Kilise'nin mutlak nizamı içinde eritmeye matuf bir hamledir.

İmparatorluk coğrafyasında hukukî bir akit tesis etmek, tarafların birbirinin manevî dünyasına bizzat temas etmesini ve o dünyayı kendi varlığıyla bütünleştirmesini iktiza eder. Papa'nın 67. cevabında tasvir edilen kılıç üzerine yemin pratiği, sadece teknik bir prosedür değil; demirin içindeki saklı kudret ile yemin edenin varlığı arasında kurulan senkretik bir köprüdür. Kılıç, burada yeminini bozanı cezalandıracak tabiatüstü bir otorite olarak bizzat şahit makamındadır. Bu kehanet kültürü, Avar Hanı Bâyan'ın Doğu Roma elçileri huzurunda kendi kılıcına el basarak yemin etmesinde görüldüğü üzere, bölgedeki tüm imparatorluk aktörlerinin paylaştığı ortak bir manevî dildir (Niebuhr, 1829, s. 473). Kılıca dokunmak, kılıçta mündemiç olan o deha ve kuvvetle tek bir vücut haline gelmektir (Lasch, 1908, s. 51).

Eski Bulgar dinî kodlarının, Roma nizamıyla kurduğu o sarsılmaz varoluşsal birlikteliğin en çarpıcı örneği, 815 tarihli "Otuz Yıl Barışı" merasiminde yaşanmıştır. Bu muahede, iki farklı dünyanın birbirini dışlamak yerine, birbirinin kutsal ayinlerini bizzat icra ederek nasıl senkretik bir zemin yarattığını gösterir. Doğu Roma İmparatoru V. Leon, devletin bekası için Bulgar heyetinin dinî ritüellerini (köpek kesmek, at koşumlarını parçalamak) bizzat yerine getirmiş; Bulgarlar da mukabilinde Hristiyan nizamın yemin usullerine riayet etmişlerdir. Doğu Roma müellifi Diakonos ve Teofanis'in devamı tarafından nakledilen bu hadise (Bekker, 1838, s. 38), imparatorun dinsizliği olarak değil, imparatorluk coğrafyasındaki kaçınılmaz senkretik zorunluluğun bir parçası olarak okunmalıdır. Köpek kesmek veya kurbanın iç azaları üzerinden yemin etmek gibi kadim gelenekleri, bu merasimle Roma'nın başkentinde meşru bir diplomatik enstrümana dönüşmüştür (Lasch, 1908, s. 51). Doğu Roma kaynaklarında korunan (Sayın, 2025) ve Altay dillerine ait olan bu ritüeller, o dönemdeki siyasi ve dinî dilin ne kadar iç içe geçtiğini kanıtlamaktadır.

Binaenaleyh, bu yeminler ve kurbanlar, iki tarafın birbirinden ayrıştığı noktaları değil; aksine aynı toprağı ve aynı kaderi paylaşan iki gücün, birbirinin kutsalını tanıyarak nasıl tek bir imparatorluk bünyesi oluşturduğunu gösterir. Kılıç üzerine el basan Eski Bulgar ile köpek kesen

Doğu Roma imparatoru, o an aynı senkretik hakikatin parçasıdır. Bu, coğrafyanın dayattığı varoluşsal bir birlikteliktir; burada dinî kodlar birbirini itmek için değil, ortak bir mülkiyet ve barış alanı tesis etmek için birer mühür vazifesi görür.

Sonuç

Bu çalışma boyunca serdedilen filolojik veriler, arkeolojik bulgular ve ritüelistik kalıntılar bir bütün halinde değerlendirildiğinde; Eski Bulgar inanç sisteminin, Tuna boylarında tecrit edilmiş bir bozkır adacığı yahut ilkel bir paganizm kalıntısı olmadığı aşîkârdır. Bilakis karşımıza çıkan tablo; Doğu Roma, Slav ve Altay kökenli unsurlarının aynı gök kubbe altında, siyaseten çatışmalar dahi ontolojik olarak müşterek bir kutsallık lisanını konuştukları muazzam bir imparatorluk teolojisidir. Eski Bulgarların Hristiyanlık öncesi dini kodlarının, imparatorluk coğrafyasındaki bu varoluşsal serüvenini şu temel sacayakları üzerinde özetlemek mümkündür;

İmparatorluk coğrafyası, bünyesine giren inançları yok etmemiş, onları devletin bekası ve kozmik nizam adına dönüştürmüştür. Eski Bulgarların *Таγγρι* inancı, Doğu Roma'nın *Θεος* tasavvuruyla çatışmamış; aksine Madara'daki eski dinin tapınağının üzerine kilise inşa edilmesi örneğinde görüldüğü üzere, mekânsal ve manevî bir süreklilik arz etmiştir. Eski inancın kutu, yeni inancın ilahî inayeti ile örtüşmüş; taş, su ve kurban ritüelleri, senkretik olarak imparatorluk bünyesinde yaşamaya devam etmiştir. Dolayısıyla Eski Bulgar dini, tarih sahnesinden silinmemiş, sadece imparatorluk potasında eriyerek yeni bir cevher halinde tezahür etmiştir Siyasî tarihin düşman olarak kodladığı Doğu Roma ve Eski Bulgar güçleri, ontolojik düzlemde birbirinin kutsalını bilinçli/bilinçsiz tanıyan ve meşrulaştıran bir ilişki içindedir. Maddeye sinmiş güç kut inancı, imparatorluk halklarının (Slav, Grek, Bulgar) gündelik hayatındaki korku ve ümitlerin ortak paydası olmuştur. Başın örtülmesi, şifalı taşlara dokunulması veya sıhhat bağları (muskalar) takılması; resmî anlayış ne derse desin, halk katmanında korunma ihtiyacının yarattığı senkretik bir birliği temsil eder. İmparatorluğun tebaası, haç taksa da, muska taşına da aynı görünmez tehlikeye karşı aynı zırhı fiilen kuşanmıştır.

Hülasa; Eski Bulgarların inanç dünyası, Doğu Roma medeniyetiyle karşılaştığında; kendi ontolojik sınırlarını korumakla birlikte, imparatorluk fikriyatının gerektirdiği o büyük kültürel mezc (karışım) hadisesine iştirak etmiştir. Bu süreçte Altay ananesinin "Gök Nizamı" ile Doğu Roma'nın "Yeryüzü Hakimiyeti"; birbirini nefyetmek yerine, hem ayrı hem beraber var olabilmenin formülünü üretmişlerdir. Son tahlilde; Eski Bulgar dini, sadece bir kavmin inancı olarak değil; Doğu Avrupa ve Balkanların manevî genetiğine işlemiş, imparatorlukların yıkılmasına rağmen ritüellerde, batıl inançlarda ve halk hafızasında yaşamaya devam eden silinmez bir medeniyet kodu olarak okunmalıdır. Bütün bunlar ele alındığında Eski Bulgar dini kodları, Doğu Roma semiyosferi içinde sadece bir yabancı madde değil; o dünyayı kendi rengine boyayan ve ondan renk alan, karşılıklı bir anlam üretim süreci olduğu anlaşılmaktadır.

References

- Agathias. (1967). *Historiae* [Tarihler] (R. Keydell, Ed.). Weidmannos.
- Alpay, E. (2019). Hak ve özgürlük gazetesinin Bulgaristan'da Türk kimliğinin şekillenmesindeki rolü (1991 – 1995). *Turkish Studies*, 14(7), 3615-3629. <http://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.29444>
- Arnaudov, M. (1924). *Studii varhu balgarskite obredi i legendi* [Bulgar adetleri ve efsaneleri üzerine çalışmalar] (Cilt 2). Pechatnitsa na Armeyskiya voenno-izdatelski fond.
- Arnim, B. von. (1930). Kučeški žertvoprinošenija pri car Simeon [Çar Simeon döneminde köpek kurbanları]. *Bălgarski pregled*, 2(1), 91–98.
- Ayverdi, İ. (2008). *Misalli büyük Türkçe sözlük* (Cilt 2). Kubbealtı Neşriyat.
- Bekker, I. (Ed.). (1838a). *Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus* (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae). Impensis Ed. Weberi.
- Bekker, I. (Ed.). (1838b). *Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus* [Teofanes'in devamı ve diğerleri]. Impensis Ed. Weberi.
- Bekker, I. (Ed.). (1842a). *Leonis Grammatici Chronographia; Accedit Eustathii de capta Thessalonica liber* [Leo Grammaticus kroniği ve Scriptor Incertus] (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae). Impensis Ed. Weberi.
- Bekker, I. (Ed.). (1842b). Scriptor Incertus de Leone Bardae Filius [Aslan oğlu Bardas dönemi hakkında bilinmeyen yazar]. I. Bekker (Ed.), *Leonis Grammatici Chronographia* (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae) içinde (s. 335–362). Impensis Ed. Weberi.
- Beševliev, V. (1926). Čaši ot čerepi u prabălgarite [Proto-Bulgarlarda kafatasından bardaklar]. *Godišnik na Sofijskija universitet, Istoriko-filologiĉeski fakultet*, 22, 1–45.
- Beševliev, V. (1929). Grăcki i latinski izvori za vjarata na prabălgarite [Proto-Bulgarların inancına dair Yunan ve Latin kaynakları]. *Izvestija na Narodnija etnografski muzej*, 8-9, 23–78.
- Beševliev, V. (1930). Vjarata na părvobălgarite [İlk Bulgarların inancı]. *Bălgarska istoriĉeska biblioteka*, 3, 112–145.
- Beševliev, V. (1936). Edin nov iztoĉnik za vjarata na prabălgarite [Proto-Bulgarların inancına dair yeni bir kaynak]. *Godišnik na Sofijskija universitet, Istoriko-filologiĉeski fakultet*, 32, 1–56.
- Beševliev, V. (1945). Proto-Bulgar dini. *Belleten*, 9(34), 120–135.
- Beševliev, V. (1972). Čerepăt na Nikifora [Nikifor'un kafatası]. *Vekove*, 1, 34–42.
- Bombaci, A. (1965). Qutluĝ Bolzun! A contribution to the history of the concept of 'fortune' among the Turks [Qutluĝ Bolzun! Türklerde 'kut' kavramının tarihine bir katkı]. *Ural-Altaische Jahrbücher*, 36, 284–291.
- Chronicon Paschale. (1832). *Chronicon Paschale* [Paskalya kroniği] (L. Dindorf, Ed.). Impensis Ed. Weberi.
- Clark, C. U. (Ed.). (1915). *Ammiani Marcellini Rerum gestarum libri qui supersunt* (Vol. II). Weidmannos.
- Constantinus Porphyrogenitus. (1840). *De administrando imperio / De ceremoniis aulae Byzantinae* (Gy. Moravcsik & J. J. Reiske, Ed.). Impensis Ed. Weberi.
- de Boor, C. (Ed.). (1883). *Theophanis Chronographia* (Vol. I). B. G. Teubner.

- de Boor, C. (Ed.). (1903a). *Excerpta de legationibus* (Vol. I). Weidmannos.
- de Boor, C. (Ed.). (1903b). *Excerpta de legationibus* (Vol. II). Weidmannos.
- de Groot, J. J. M. (1921). *Chinesische Urkunden zur Geschichte Asiens, I. Teil: Die Hunnen der vorchristlichen Zeit* [Asya tarihine dair Çin belgeleri, I. bölüm: Hristiyanlık öncesi çağda Hunlar]. Walter de Gruyter & Co.
- de Guignes, J. (1756). *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mogols, et des autres Tartares occidentaux, &c.* [Hunların, Türklerin, Moğolların ve diğer batı Tatarlarının genel tarihi] (Cilt 2). Desaint & Saillant.
- Dečev, D. (1922). *Otgovorite na Papa Nikolaj I po dopitvanijata na Bălgarite* [Bulgarların sorularına Papa I. Nikolay'ın cevapları]. Pechatnitsa na Armeyskiya voenno-izdatelski fond.
- Delehaye, H. (Ed.). (1902). *Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae e codice Sirmondiano* (Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris). Apud Socios Bollandianos.
- Dindorf, L. (Ed.). (1831). *Ioannis Malalae Chronographia* [Ioannes Malalas kroniği]. Impensis Ed. Weberi.
- Dindorf, L. (Ed.). (1870). *Historici Graeci Minores* (Cilt 1). B. G. Teubner.
- Donuk, A. (1988). *Eski Türk devletlerinde idari-askeri unvan ve terimler*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Dujčev, I. (1934). *Appunti di storia bizantino-bulgara* [Bizans-Bulgar tarihine dair notlar]. *Studi bizantini e neoellenici* (Cilt 4) içinde (s. 129–140). Tipografia del Senato.
- Dümmler, E. (Ed.). (1877). *Liudprandi episcopi Cremonensis Opera omnia* [Cremona Piskoposu Liudprand'ın tüm eserleri] (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum). Impensis Bibliopolii Hahniani.
- Einhard & Astronomus. (1826). *Annales Regni Francorum* [Frank kraliyet yıllıkları]. G. H. Pertz (Ed.), *Monumenta Germaniae Historica: Scriptores* (Cilt 1) içinde (s. 135–218). Hahn.
- Eliade, M. (2020). *Dinler tarihine giriş* (L. A. Özcan, Çev.). Kabalcı Yayıncılık.
- Engel, J. C. von. (1797). *Geschichte der Bulgaren in Moesien*. J. J. Gebauer.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk kağanlığı ve Türk bengu taşları*. Dergâh Yayınları.
- Fehér, G. (1926). *Madarskijat konnik. Pogrebalnite obiçai na prabălgarite* [Madara atlısı. Proto-Bulgarların defin merasimleri]. *Izvestija na Narodnija etnografski muzej*, 6, 65–102.
- Fehér, G. (1929a). *Prabălgari* [Proto-Bulgarlar]. Danov.
- Fehér, G. (1929b). *Vjarata na prabălgarite* [Proto-Bulgarların dini]. *Otec Paisij*, 2, 45–56.
- Fehér, G. (1931). *Les monuments de la culture protobulgare et leurs relations hongroises* [Proto-Bulgar kültürünün anıtları ve Macar ilişkileri]. Magyar Nemzeti Múzeum.
- Fehér, G. (1925). *Pametnitsi na prabalgarskata kultura* [Proto-Bulgar kültür abideleri]. *Izvestiya na Balgarskiya Archeologicheski Institut (IBAI)*, 3, 1–108.
- Fraehn, C. M. (1832). *Drei Münzen der Wolga-Bulgharen aus dem X. Jahrhundert n. Chr.* *Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg (VI. Série)*, 1, 171–204.
- Frazer, J. G. (1922). *The golden bough: A study in magic and religion* [Altın dal: Büyü ve din üzerine bir çalışma] (Abridged Edition). Macmillan and Co.

- Gabain, A. von. (1941). *Alttürkische Grammatik: Mit Bibliographie, Lesestücken und Wörterverzeichnis, nebst Anmerkungen zu den Lesestücken*. Otto Harrassowitz.
- Garkavi, A. Y. (1870). *Skazaniya musulmanskih pisateley o Slavyanah i Russkikh* [Müslüman yazarların Slavlar ve Ruslar hakkındaki anlatıları]. Tipografiya Imperatorskoy Akademii Nauk.
- Gökbel, A. (2012). Kuman Kıpçaklarda ölü gömme ile ilgili inanç ve âdetler. E. G. Naskali (Ed.), *Defin kitabı* içinde (s. 145–168). Kitabevi Yayınları.
- Grousset, R. (1970). *The empire of the steppes: A history of Central Asia* (N. Walford, Çev.). Rutgers University Press.
- Grumel, V. (1937). Sur les coutumes des anciens Bulgares dans la conclusion des traités [Anlaşmaların sonuçlandırılmasında eski Bulgarların âdetleri üzerine]. *Izvestija na Bălgarskoto istoričesko družestvo, 14-15*, 85–110.
- Heiser, L. (1979). *Die Responsa ad consulta Bulgarorum des Papstes Nikolaus I. (858-867)* [Papa I. Nikolaus'un Bulgarların sorularına cevapları]. Benno Verlag.
- Kacarov, G. I. (1912). Kletvenijat obred u ezičeskite bălgari [Putperest Bulgarlarda yemin âdeti]. *Spisanie na Bălgarskata akademiya na naukite*, 3, 15–32.
- Kâşgarî Mahmud. (2015). *Dîvânu lugâti 't-Türk* (A. B. Ercilasun & Z. Akkoyunlu, Haz.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Krohn, E. (1931). Vorislamisches in einigen vorderasiatischen Sekten und Derwischorden [Bazı ön Asya tarikat ve derviş zümrelerinde İslam öncesi unsurlar]. *Ethnologische Studien*, 1, 243–322.
- Lasch, R. (1908). *Der Eid: Eine Studie aus der Rechts- und Religionsgeschichte* [Yemin: Hukuk ve dinler tarihi üzerine bir çalışma]. Verlag von Strecker & Schröder.
- Malov, S. E. (1951). *Pamyatniki drevletyurkskoy pis'mennosti* [Eski Türk yazı anıtları]. Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- Marquart, J. (1903). *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge* [Doğu Avrupa ve Doğu Asya akınları]. Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung.
- Melitenus, T. (1859). *Chronographia* (G. L. F. Tafel, Ed.). Monumenta Saecularia.
- Menges, K. H. (1968). *The Turkic languages and peoples: An introduction to Turkic studies*. Otto Harrassowitz.
- Michigan Papyri. (1931). *Michigan papyri* (P. Michigan). University of Michigan Press.
- Migne, J. P. (Ed.). (1864). *Menologium Basilii* [Menologion of Emperor Basil II]. Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca (Tomus 117). J. P. Migne.
- Miklosich, F. (Ed.). (1860). *Chronica Nestoris: Textum russo-slovenicum, versionem latinam, glossarium* [Nestor kroniği: Rusça-Slovençe metin, Latince çeviri ve sözlük]. Guilelmu Braumueller.
- Mommsen, T. (Ed.). (1882). *Iordanis Romana et Getica* (Monumenta Germaniae Historica, Auctores antiquissimi, Tomus V, Pars I). Apud Weidmannos.
- Moravcsik, G. (1958). *Byzantinoturcica: Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker* (Cilt 2). Akademie Verlag.

- Müller, F. W. K. (1918). Toxrī und Kuišan (Küşan). *Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften*, 1918, 566–586.
- Nicetae Choniatae. (1835). *Nicetae Choniatae Historia* (I. Bekker, Rec.). Impensis Ed. Weberi.
- Niebuhr, B. G. (Ed.). (1829). *Dexippi, Eunapii, Petri Patricii, Prisci, Malchi, Menandri Historiarum quae supersunt* [Dexippus, Eunapius, Menandros ve diğerlerinden kalan tarihi fragmanlar] (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae). Impensis Ed. Weberi.
- Oxyrhynchus Papyri. (1898). *The Oxyrhynchus papyri* (P. Oxyrhynchus). Egypt Exploration Fund.
- Perels, E. (Ed.). (1925). Nicolai I. papae epistolae. *Monumenta Germaniae Historica, Epistolae (Epistolae Karolini aevi IV)*, 6, 1–134.
- Risch, F. (Übers. u. Erl.). (1930). *Johann de Plano Carpini: Geschichte der Mongolen und Reisebericht 1245-1247* (Veröffentlichungen des Forschungsinstituts für vergleichende Religionswissenschaft an der Universität Leipzig). Verlag von Eduard Pfeiffer.
- Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten. (1915). *Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten* (SB). Karl J. Trübner.
- Sayın, A. E. (2025). *Doğu Roma kaynakları ve Altay dilleri* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Schwartz, J. (Ed.). (1961). *Les archives de Sarapion* (P. Sarapion). Institut Français d'Archéologie Orientale.
- Şkorpil, K. (1905). Znaki na stroitelnom materiale [İnşaat malzemeleri üzerindeki işaretler]. *Izvestiya Russkogo Arkheologicheskogo Instituta v Konstantinopole (IRAIK)*, 10(Aboba-Pliska), 250.
- Teodorov-Balan, A. (1920). *Kiril i Metodi* [Kiril ve Methodius] (Cilt 1). Pечатnitsa na Armeyskiya voenno-izdatelski fond.
- Theophylactus. (1864). *Historia martyrii XV martyrum Tiberiopolitani* [Tiberiopolis'in 15 şehidinin tarihi]. J. P. Migne (Ed.), *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca* (Cilt 126) içinde (s. 151–222). J. P. Migne.
- Thomsen, V. (1896). *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées*. Imprimerie de la Société de Littérature Finnoise.
- Thomsen, V. (1924). *Turcica: Notes d'étymologie turque*. H. Koppels.
- Trifonov, J. (1932). Kām vāprosa za vizantijsko-bālgarskite dogovori s ezičeski obredi [Putperest törenlerle yapılan Bizans-Bulgar anlaşmaları meselesine dair]. *Izvestija na Bālgarskoto istoričesko družestvo*, 11-12, 34–56.
- Vambery, A. (1882). *Der Ursprung der Magyaren: Eine ethnologische Studie*. F. A. Brockhaus.
- Vambery, A. (1885). *Das Türkenvolk in seinen ethnologischen und ethnographischen Beziehungen*. F. A. Brockhaus.
- Vaticanus Gr. 699. (n.d.). *Codex Vaticanus Graecus 699 (Cosmas Indicopleustes)*. fol. 34v. Biblioteca Apostolica Vaticana.
- Velkov, I. (1934). Razkopki v Madara (1924–1928) [Madara'da kazılar (1924–1928)]. *Madara: Razkopki i prouchvaniya* [Madara: Kazılar ve araştırmalar] (Cilt 1) içinde. Balgarski Arheologicheski Institut.
- Yıldız Altın, K. (2021). *Türk kültüründe atalar kültü*. Akçağ Yayınları.

-
- Zlatarski, V. N. (1908). Kletvata u ezičeskite bălgari [Putperest Bulgarlarda yemin]. *Sbornik statej, posvjaščennyh počitateljami akademiku i zaslužennomu professoru V. I. Lamanskomu* (Cilt 1) içinde. Sankt-Peterburg.
- Zlatarski, V. N. (1918). *Istorija na bălgarskata dăržava prez srednite vekove* [Orta Çağ Bulgar devleti tarihi] (Tom I, Čast 1: Epoha na huno-bălgarskoto nadmoštie), s. 434 vd. (İlgili bölüm: "Dogovornata kletva u bălgarite" [Bulgarlarda muahede yemini]). Drzhavna Pечатnitsa.

ETHICAL DECLARATIONS**Research and Publication Ethics**

I declare that this article is an original work and was prepared in accordance with the principles of scientific research and publication ethics. The article has not been published elsewhere and is not currently under review by another journal.

All sources used in the study have been cited in accordance with academic standards. I declare that the study does not contain plagiarism, fabrication, falsification, or manipulation of data, and that the research findings have been presented in accordance with the principles of scientific integrity.

Author Contributions

The author single-handedly designed, conducted, and analyzed the study and prepared the report for this article. I have reviewed and approved the final version of the article and agreed to its publication.

Conflict of Interest

I declare that there is no conflict of interest regarding the publication of this manuscript.

Funding

This research did not receive any specific grant, financial support, or funding from any public, commercial, or non-profit funding agencies.

Artificial Intelligence (AI) Usage Disclosure

During the preparation of this manuscript, artificial intelligence tools may have been used solely for limited purposes such as language editing, translation assistance, and stylistic improvement. Any AI-assisted translations or language corrections were carefully reviewed and verified by the author. Artificial intelligence tools were not used to generate the core scientific content, research design, analysis, or scholarly conclusions. All academic responsibility for the content of the manuscript rests entirely with the author.

Copyright and Permissions

I confirm that all necessary permissions for copyrighted materials have been obtained where required and that the manuscript does not violate any intellectual property rights.

Author Approval

I confirm that they have read and approved the final version of the manuscript and consent to its submission and publication.

ETİK BEYANLAR**Araştırma ve Yayın Etiği**

Bu makalenin özgün bir çalışma olduğunu ve bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hazırlandığını beyan ederim. Makale daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış olup başka bir dergide değerlendirme sürecinde değildir.

Çalışmada kullanılan tüm kaynaklar akademik kurallara uygun biçimde atıf lanmıştır. Çalışmanın intihal, veri uydurma, veri tahrifi veya manipölasyon içermediğini; araştırma bulgularının bilimsel dürüstlük ilkelerine uygun şekilde sunulduğunu beyan ederim.

Yazar Katkısı

Çalışmanın tasarlanması, yürütülmesi, analizi ve makalenin raporlama aşamasını tek başına yürütmüştür. Makalenin son hâlini okuyup onayladım ve yayımlanmasını kabul ettim.

Çıkar Çatışması

Bu makalenin yayımlanmasına ilişkin herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan ederim.

Finansal Destek

Bu araştırma herhangi bir kamu kurumu, ticari kuruluş veya kâr amacı gütmeyen kuruluş tarafından finansal olarak desteklenmemiştir.

Yapay Zekâ Kullanım Beyanı

Makalenin hazırlanması sürecinde yapay zekâ araçlarından yalnızca dil düzenleme, çeviri desteği ve anlatım iyileştirmesi amacıyla sınırlı ölçüde yararlanılmıştır. Yapay zekâ araçları tarafından yapılan çeviri ve dil düzenlemeleri tarafımdan dikkatle kontrol edilmiştir. Yapay zekâ araçları çalışmanın bilimsel içeriğinin, araştırma tasarımının, analizlerinin veya akademik sonuçlarının oluşturulmasında kullanılmamıştır. Makalenin içeriğine ilişkin tüm akademik sorumluluk bana aittir.

Telif Hakları ve İzinler

Telif hakkı gerektiren materyaller kullanılmışsa gerekli izinlerin alındığını ve çalışmanın herhangi bir fikrî mülkiyet hakkını ihlal etmediğini beyan ederim.

Yazar Onayı

Makalenin son hâlini okudum, onayladım ve yayımlanmasını kabul ettiğimi beyan ederim.